

МАТЕРІАЛИ

**Міжнародної наукової онлайн-конференції
до 155-річчя від дня народження**

**МИТРОПОЛИТА АНДРЕЯ
ШЕПТИЦЬКОГО**

Univ Holy Dormition Lavra of the Studite Rule

PRESENTATIONS

from the International academic online conference
dedicated to the 155th anniversary of

METROPOLITAN ANDREY SHEPTYSKY'S

birth

*under the patronage of
the Father and Head
of the Ukrainian Greek-Catholic Church
His Beatitude Sviatoslav Shevchuk*

Lviv – 2021

Святоуспенська Унівська Лавра Студійського Уставу

МАТЕРІАЛИ

Міжнародної наукової онлайн-конференції
до 155-річчя від дня народження

МИТРОПОЛИТА АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО

під патронатом

Отця і Глави

Української Греко-Католицької Церкви

Блаженнішого Святослава Шевчука

Львів – 2021

Матеріали Міжнародної наукової онлайн-конференції до 155-річчя від дня народження Митрополита Андрея Шептицького / упоряд.: Ю. Скіра; літ. ред.: Г. Дидик-Меуш. – Львів: Колесо, 2021. – 220 с.

Збірник уміщує доповіді учасників Міжнародної наукової онлайн-конференції (26-30 вересня 2020 року) до 155-річчя від дня народження Митрополита Андрея Шептицького. У ньому порушено питання, пов'язані з різноманітними аспектами діяльності Глави ГКЦ.

Адресовано широкому колу читачів, які прагнуть дізнатися більше про історію Української Греко-Католицької Церкви у ХХ столітті.

*Друкується за благословенням
ігумена Святоуспенської Унівської Лаври Студійського Уставу
ієромонаха Йони (Максіма)*

Рецензенти:

Тарас Пшеничний, *доктор історичних наук*
Олександр Кашук, *доктор історичних наук*
Василь Ільницький, *доктор історичних наук*

Редакційна колегія:

Ієромонах Йона (Максім), доктор богослов'я (STD), ігумен Святоуспенської Унівської Лаври Студійського Уставу
Ієромонах Олександр (Приліп), доктор богослов'я (STD), настоятель монастиря св. Антонія Печерського Студійського Уставу
Юрій Скіра, кандидат історичних наук, керівник проєктів та програм Центру дослідження українсько-польсько-словацького пограниччя Українського католицького університету
Ієромонах Артемій (Новіцький), ЧСВВ, ліцензіат філософії, настоятель монастиря Царя Христа, ЧСВВ
Ієромонах Ігор (Гарасим), ЧСВВ, ліцензіат з історії Східних Церков, головний редактор джерелознавчого історичного видання «Василіянські історичні дослідження».

ЗМІСТ

Митрополит Андрей Шептицький: спадок і спадкоємність: Слово Блаженнішого Святослава	7
Вітальна промова ігумена Святоуспенської Лаври Студійського Уставу ієромонаха Йони (Максіма)	13
<i>Наталія Заболотна</i> До історії служіння роду Шептицьких: рідкісна друкована грамота єпископа Варлаама	19
<i>Magdalena Nowak</i> Metropolita Andrzej Szeptycki i jego bracia u progu I wojny Światowej w świetle korespondencji rodzinnej	27
<i>Оксана Сурмач</i> Роль соціальної опіки Церкви в діяльності Митрополита Андрея Шептицького	51
<i>Євген Луньо</i> Народнооповідна традиція про розстріл радянськими репресивними органами графа Леона Шептицького та його дружини Ядвіги.	73
<i>Юрій Скіра</i> Невідомий голокост: Митрополит Андрей Шептицький та ієромонах Йоан (Петерс).	113

ДОПОВІДІ

<i>Andrzej Szeptycki</i> Rodzina Szeptyckich – współczesność i rola dziedzictwa Metropolity	139
<i>о. Полікарп Марцелюк, ЧСВВ</i> Від пастирського послання до втілення ідеї вдовичо-сиротинського фонду праведним Андреем Шептицьким	151

<i>о. Іван Дацько</i>	
Патріарх Йосиф Сліпий – послідовник богословської думки	
Митрополита Андрея Шептицького	167
<i>rev. Athanasius D. McVay</i>	
Vatican Archives and Metropolitan Andrey Sheptytsky:	
Discoveries and Future Perspectives.	195

ДОДАТКИ

<i>Додаток 1</i>	
Програма Міжнародної наукової онлайн-конференції	
до 155-річчя від дня народження	
Митрополита Андрея Шептицького	209
<i>Додаток 2</i>	
Program of the International	
academic online conference dedicated to the 155 th anniversary	
of Metropolitan Andrey Sheptytsky's birth	215

УКРАЇНСЬКА ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКА ЦЕРКВА

Верховний Архієпископ Києво-Галицький

Київ,

Вих. ВА 20/232

3 вересня 2020 року Божого

«Митрополит Андрей Шептицький: спадок і спадкоємність»

Слово Блаженнішого Святослава

до учасників Міжнародної наукової конференції

з нагоди 155-річчя від дня народження

Митрополита Андрея Шептицького

26 вересня 2020 року Божого

Цього року минає 155 років від дня народження Митрополита Андрея Шептицького. Здавалося б, дедалі більше часу, епохальних змін і важливих подій відділяє нас від тих історичних миттевостей, коли нашу Церкву провадив Митрополит Андрей Шептицький. Його час був дуже складним і сповненим безпрецедентних викликів. Турбулентність тогочасних історичних реалій спонукали архипастиря до активної діяльності, часто в таких ділянках, у яких Церква не мала заздалегідь сформованої позиції. Натхнений Святим Духом, він мусив відповідати на такі питання, стосовно яких церковний провід раніше ніколи не брав слова.

В історії Української Греко-Католицької Церкви Митрополит Андрей Шептицький був не просто визначною особистістю, він став її будівничим. Митрополит Андрей дав нашій Церкві нові на той час форму та спосіб проповіді Христового Євангелія. Його архипастирська діяльність протягом перших 44 років ХХ ст. заклала фундаментальні засади, якими до сьогодні керується наша греко-католицька спільнота: духовенство, монашество та миряни. Можна образно сказати, що Митрополит створив, виліпив, як скульптор, сучасне обличчя нашої Церкви, її контури, характерні риси, визначив її місію в історії свого народу.

Що ж стало характерним для лику Церкви, який постав згідно із засадами Митрополита Андрея Шептицького, і що ми сьогодні повинні продовжувати та поглиблювати?

Можна сказати, що Греко-Католицька Церква стала завдяки діяльності Митрополита справді народною Церквою, душею свого народу в багатьох вимірах його буття. Саме за його служіння наша Церква проявилася чи не єдиною суспільною інституцією народу, який жив на своїй землі, але в чужих державах. У часи, коли в різних країнах Європи Церква слугувала гвинтиком державного механізму, ГКЦ під проводом Митрополита Андрея Шептицького не перетворилася на інструмент чужої держави, а стала на бік пригнобленого і дискримінованого люду. Вона підкреслено та переконливо демонструвала свій тісний глибинний зв'язок з українським народом як його мати і вчителька.

Часом наша Церква була змушена перебирати окремі функції держави для свого народу, який змагався за свою незалежність. Кожен українець, незважаючи на соціальний статус, був для Митрополита Андрея важливим, цінним, гідним уваги. УГКЦ сформувалася як інституція, котра дбає про духовні та дочасні інтереси кожного громадянина. Вона стала народною ще й тому, що, за задумом Митрополита, оснувала своє проповідування слова Божого на українській мові та культурі. Наша Церква черпала і черпає із національних скарбів і водночас зберігає та примножує їх. Ця чітка

українська характеристика стала особливо цінною для українців у діаспорі, бо допомагала їм зберегти свою тотожність. Усвідомлення патріотизму як діяльної любові до свого народу та рідної землі, як властивості, просвітленої крізь призму Божої любові і поваги до кожної людини, незалежно від її етнічного чи релігійного походження, – це особливий заклик і пророче слово Митрополита до кожного з нас сьогодні.

Одна з найважливіших особливостей нашої Церкви – це поєднання в її житті двох рівноцінних начал – київського еклезіального коріння та сопричастя з Римським Престолом. Українська Греко-Католицька Церква саме з часів Митрополита Андрея Шептицького почала демонструвати світові, що її покликання – служити порозумінню між східним і західним християнством. Плекання Митрополитом східної літургійної традиції також мало послужити тому, що УГКЦ зможе зробити свій внесок у світову християнську скарбницю. Його екуменічні ідеї були провісниками тих процесів, що набули визнання після II Ватиканського собору. Митрополит одним із перших сформулював бачення Православної Церкви як рівноцінної та рівноважливий частини Вселенської Церкви. Ми можемо сперечатися з вузької наукової точки зору, чи був Митрополит Андрей Шептицький екуменістом у сьогоднішньому розумінні цього терміна. Та, на мою думку, без його провісницьких ідей і дій ми сьогодні, напевно, не дискутували б таких питань.

Греко-Католицька Церква в роки Митрополита Андрея Шептицького набула свого обличчя, яке відрізняло її від інших Церков. Передусім вона утвердилася як Церква візантійської традиції, сопричасна з Апостольським Престолом, Церква українського народу та української культурної спадщини, а також Церква, покликана служити порозумінню та діалогу.

Митрополит Андрей був особистістю, що сформувалася та культурно й духовно зростала на спадку українського та польського народів і досягненнях світової культури, уміло їх поєднуючи. Митрополит залишив нашій Церкві важливі взірці, своєрідні

шляхи, якими ми б мали будувати наші стосунки з іншими народами та релігійними спільнотами.

Він прагнув, щоб українці зуміли вибудувати відносини рівноправності, взаємної глибокої поваги зі своїми сусідами. В особливий спосіб це стосувалося і стосується сьогодні українсько-польських відносин. На жаль, через поширену в першій половині ХХ ст. ненавистницьку політику до «іншого» українці і поляки не знайшли порозуміння та взаємного співчуття, і обидві сторони не змогли використати мудрої думки Митрополита Андрея Шептицького.

Спадщина цього великого архипастиря, сподіваюся, допоможе нам віднайти глибоке братнє порозуміння. Проте цього можна досягнути лише за умови, що його особу, слова та дії розглядатимуть, відкинувши спершу старі міти та упередження. До речі, багато з тих мітичних образів Шептицького були штучно створені в радянські часи.

Щоб спростувати один із таких поширених мітів, скажемо, що Митрополит Андрей не був українським націоналістом у вузько ідеологічному сенсі цього поняття, але щиро любив український народ і служив йому. Він відчував, що будь-яка людська ідеологія не здатна вмістити в себе всієї повноти Божого Слова і Його любови. Митрополит прагнув того, щоб між українцями і росіянами було порозуміння та злагода. Він шанував культуру та релігійність російського народу, але підкреслював її відмінність від культурних і церковних традицій українського народу. Шептицький прагнув діалогу з російськими церковними і культурними діячами і в багатьох моментах його спроби були успішними. Однак серед сучасних росіян все ще поширений викривлений образ Митрополита як ворога всього російського та православного, що його [образ] створили радянські спеціальні органи так званої державної безпеки.

Для українців та євреїв Митрополит Андрей Шептицький став символом самопожертви та самовідданості. Насамперед він є зірцем розуміння чужої відмінної культури та релігійної традиції. У роки страшної трагедії єврейського народу Митрополит про-

стягнув йому руку допомоги, незважаючи на смертельну загрозу та небезпеки. Він так зробив, бо його розуміння любови до ближнього не дозволяло вчинити інакше. У воєнний час Митрополит Андрей Шептицький мав мужність виступити проти расової теорії нацизму, заявивши, що ми всі є дітьми Адама і Єви. Думаю, він хотів, щоб його вірні подали руку єврейському народові і будували з ним дружні відносини.

У роки Митрополита Шептицького Церква поширила свою діяльність на інші країни та континенти. Це було зумовлено тим, що українські греко-католики через складні економічні та політичні обставини були змушені емігрувати. Митрополит Андрей обстоював право вірян мати власних священників та церковну ієрархію в державах, де вони оселилися. Українська ієрархія за кордоном вже впродовж століття несе духовну опіку і допомагає українцям зберігати власну культуру, мову, національну ідентичність. Це також відповідає прагненням Митрополита Андрея Шептицького.

Митрополит вважав, що його Церква повинна приділяти багато уваги питанням освіти й культури, не тільки тому, що для його вірних у той час ці питання були болючими. Освіта, культура та наука, на його думку, були вкрай важливими проявами величі та шляхетності народного духу, його особливого переживання і відчуття Краси, Добра та Істини, які визначають всі інші види діяльності, наприклад, економічну та політичну. На цьому Шептицький наголошував ще у своєму першому пастирському посланні. Освітньо-культурні проблеми і в наш час повинні привертати серйозну увагу і Церкви, і суспільства, і держави. Бо освіта та культура мають безпосередній позитивний вплив на те, яким буде наше майбутнє, на те, яке суспільство ми збудуємо.

Із плином часу дедалі глибше проглядається джерело мудрости та величі Митрополита Андрея – його святе життя. Саме його духовність і аскетизм, глибокий особистий зв'язок із Богом у Дусі Святому, що підніс його до висот християнської містики, і були

Слово Блаженнішого Святослава до учасників конференції

рушійною силою, початком і кінцевою метою кожного з вимірів його діяльності та служіння. Святість Митрополита і є тією «герменевтичною матрицею», ключем до їх правильного розуміння та наукового і пастирського осмислення. Я глибоко переконаний, що цей праведник залишив там такі величні духовні скарби, про які ми сьогодні ще дуже мало знаємо і недостатньо з них користуємо. Тому молимося і працюймо для якнайшвидшої його прослави на престолах Вселенської Церкви.

Кожен ювілей – це насамперед добра нагода. Щиро бажаю, щоби ця нагода святкування 155-ї річниці від дня народження праведного Митрополита Андрея Шептицького стала ще однією можливістю для нас, для України і світу пізнати цього Велетня духу, збагатитися скарбами його спадщини та щоразу краще вдивлятися в обличчя рідної Церкви, для якої він жив і служив.

Благословення Господне на вас!

Святослав
† СВЯТОСЛАВ

Отець і Глава Української
Греко-Католицької Церкви

ДОРОГІ У ХРИСТІ ДОПОВІДАЧІ ТА УЧАСНИКИ!

«Це не мої слова були, це були слова моїх предків», – такими рядками звертався Митрополит Андрей Шептицький у листі до матері.

У час, коли вирішувалась його доля, то, за свідченням самого тоді ще Романа, голос Божий промовляв до нього через усопших родичів: митрополит Атанасій кликав до нього, митрополит Лев, єпископ Варлаам, усі ченці, ігумени, єпископи й митрополити Шептицькі по батькові й усі священники й ченці Фредри по матері молили Бога про покликання для нього. І він почув через них голос Божий, став, разом з тим, голосом своєї землі, який, поцілувавши скривавлені ноги розп'яття Христового, сказав голосно: «Добре!».

У час, коли пригадуємо собі 155-річчя від народження Митрополита Андрея Шептицького, варто нагадати першопчатки його духовного покликання, які вирішальною долею змінять хід його особистої історії та згодом вплинуть і на хід історії Греко-Католицької Церкви та народу, страждучого народу...

«Зимі, здається, не було кінця». Сотні років народ Галичини, як і цілої України, страждав під чужим гнітом, зневажений, заблуканий, у пошуках хліба. Або того, хто дав би його – хліба!

«Дайте ви їм хліба», – сказав Христос до апостолів. І через понад тисячу років послав нового пророка на землю України: провідника для заблуканих, надію для зневірених, милосердя для страждених, апостола черні.

Як це було – залишити статки, розкішний маєток, можливо, кар'єру успішного юриста? Як це було – віддати тисячі, мільйони, не просячи нічого натомість?

Боротися за допомогою молитви і вміння чути у відповідь голос Божий, боротися, використовуючи свій авторитет серед керманців, самого імператора, до якого очолив делегацію Шептицький, просячи поліпшення становища українців в Австро-Угорській імперії. Використовуючи депутатський мандат, заявляє Митрополит у парламенті про важливість відкриття українського університету у Львові (це була перша промова українця на такому рівні).

Діяльність Митрополита від початку була спрямована на духовне і моральне просвітництво, базуючись на ламанні інформаційного застою, який був вигідним для утримання поневолених у рабстві. Поламати ж бо швидше не за допомогою голоду, як вважали комуністи, а за допомогою інтелектуального застою, неосвіченості, незнання.

Чи страшно було відверто висловлювати свою думку диктаторам, які тримали у страхі Європу і цілий світ, не мовчати на неправду, вступаючись за українців, євреїв у період між двома війнами, в часи голоду та лихоліть?

«І зразу налякався я свого голосу», – продовжує блаженної пам'яті Митрополит Андрей розповідь про своє покликання в листі до матері.

Був просто людиною...

Почув, зумів прийняти поклик Божий, віднайшов у собі голос свого народу, голос землі, яка його кликала.

Чи те, що зробив Митрополит Андрей, є чимось понад людські можливості? Чи воно не під силу сучасникам: хто посідає статки чи хто є скромним ченцем і черницею? Що керувало людиною, яка віддала так багато?!

«Багато-бо полюбив!». Крім статків, які посідав, зумів подарувати багато більше: любов, яка проросла так сильно, що вже

не могли її викорінити під страхом смертельних тортур у його послідовників, скільки їх було – тих, які не зрадили своєї Церкви? Не злічити. У Бога записані їхні імена.

Із шаленою люттю по смерті Митрополита знищено його родину, розграбовано маєток, навіть родинну усипальницю пограбували, але безсилі виявилися перед силою духу Слуги Божого Андрея!

Залишив-бо те, що не зуміли відібрати тоталітарні керманічі: вміння єднатись, думати, розвивати.

«Десятки тисяч сердець здобути» – набагато більше вабило його, як писав він своєму батькові!

Чи були то серця сотень врятованих євреїв, сиріт, вдів, переслідуваних та безпідставно засуджених? Усіх імен не здатна втримати пам'ять людська. Чи були то імена хворих, яким надала прихисток і допомогу побудована Митрополитом Народна лікарня; імена тих, кого виховали і вивели у світ розбудовані ним школи, гімназії; студентів, яким дарував стипендії. Не знає меж кількість культурних проєктів, які підтримував Андрей Шептицький, зафундував Народний музей, ініціював безліч благодійних справ. Окрім власних статків, передав Митрополит на благочинність навіть кошти, отримані від Папи.

Чи імена тих, кому зафундував Маслосоюз, сільськогосподарські кооперативні спілки, шість заводів; ім'я вдови, якій надав безповоротний внесок на закладення кондитерської фабрики; імена тих, хто з його допомогою розвивав Земельний банк у Львові; чи імена митців, за посередництвом яких із помислу Блаженної пам'яті Митрополита Андрея поширювалися і дійшли до нашого часу автентичні розписи карпатських храмів та монастирів. Чи імена тих страждених, яким переслав Владика вагони з зерном у час Голодомору?

Чи були то імена тих, хто отримав змогу прожити своє життя в монаших чинах та згромадженнях, які заклав чи відновив на наших землях, надавши житло і все необхідне, чи імена людей, яким ті чини та згромадження послужили поміччю у спасінні?

А ось як згадуємо ми, монахи Студійського Уставу, наші першопочатки. У кількох місцевостях спонтанно виникали невеликі молитовні групи побожних християн, які хотіли жити монашим життям. Митрополит Андрей зацікавився ними і почав надавати відповідне монаше оформлення. У 1898 році відбулися обличчя перших трьох монахів-студитів, а невдовзі постав студійський монастир – Скнилівська Лавра преп. Антонія Печерського. У 1919 році Митрополит Андрей передає монахам-студитам Унівську резиденцію галицьких митрополитів (колишній монастир). Божою благодаттю і завдяки батьківській опіці Шептицьких – Митрополита Андрея та ігумена Климентія – монастир розвивався духовно і матеріально, ставши навіть прихистком єврейських, українських та польських сиріт.

Хочеться скромно визнати, що ми, монахи-студити, маємо сьогодні за честь те, що є наступниками і послідовниками та здійснювачами ідеї монашества Митрополита на Галицьких теренах, і не тільки. Сподіваємось, що праведник Божий Андрей не розчарований сьогодні із сучасного втілення нами його монашої ідеї. Надіємося нашою лептою поглиблювати цю ідею і розвивати монашество в нашій Церкві.

Але залишімо всі ці імена для дослідників історії. Слухаймо голос Митрополита, який промовляє через десятиліття до нас, наших сердець.

“За божою ласкою я навернув до Нього одну душу”, – пише до матері Митрополит. За кожну душу боровся він. Через одну душу здобув тисячі, а тоді мільйони душ.

Деколи дерево не дає доброго плоду, а стається так, що через якийсь час одна гілка зацвітає рясно і ціле дерево відживає. Такою гілкою став Велетень часу – Митрополит Андрей. Велетень духу і велетень відповідно до свого зросту. Думаю, що не було в той час політика світу, який би не знав його імени і недооцінив величчя його духу.

В останній свій земний Великдень 1944 р. Слуга Божий праведний Митрополит Андрей благословляє українців єпархії та братів

у далекій Україні понад Дніпром, ніби прощаючись. Митрополит потішає словами Христа, зичить, щоби Христос дав відчуті їм радість воскресіння Свого. Це благословення лунає до нас, до тих далеких прийдешніх українців, які ступлять колись на цю землю і будуть спрагло шукати її: тієї надії, яку пророчо крізь століття залишив їм Блаженної пам'яті Митрополит Андрей.

«Воскрес Ісус од гроба, якоже прорече», – лунав тропар тоді, в далекому 1944-му. А дзвони дзвонили без перерви, і відгомін тих великодніх дзвонів і спів тропаря зі Святоюрської гори покотився вулицями Львова, відгомонів на дзвіниці Руської церкви, у куполах сучасної церкви Михаїла і навів обірваному дзвоні семінарійної церкви Святого Духа, яку відбудував від основ Митрополит Греко-Католицької Церкви Андрей і яка починала своє життя колись із першої Воскресної утрени...

І великоднє пророче послання Андрея Шептицького лунає як надія на прийдешнє воскресіння Церкви і народу, який так полюбив Слуга Божий Праведний Митрополит Андрей. Дивовижне і неояснимє відчуття, ніби слова, думки та погляди Митрополита випереджують час...

Місія його на землі була виконана ще в 1944 р., Голгофа Української Церкви тоді тільки наближалася. Відгукнувшись уже вдруге на голос Божий, який його покликав, відійшов Митрополит в обійми Пана свого, де продовжує опікуватися своєю паствою. Будучи на землі ченцем, просив він молитовно помочі в дядька Варлаама, як архиерей звертався до дядька Атанасія, перед важливими авдієнціями перед цісарським престолом чи Апостольською Столицею – у дядька Лева. Тепер же продовжує молити Бога за нас коло стіп Всевишнього, як добра дитина в люблячих батьківських обіймах. Бо неможливо, щоб той, хто опікувався народом своїм і Церквою як добрий пастир у часи земного життя, не виблагав у Бога набагато більших ласк для неї, стоячи коло престолу Господнього перед лицем вічності.

– Хто ти є? – питає Господь.

Вітальна промова

- Я раб твій, Господи!
- Прийди у милість Пана Твого!..

Бажаю всім учасникам цієї онлайн-конференції плідної праці та глибокого збагачення!

ієромонах Йона (Максім),
*ігумен Святоуспенської Унівської Лаври
Студійського Уставу*

Наталія Заболотна

Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського

ДО ІСТОРІЇ СЛУЖІННЯ РОДУ ШЕПТИЦЬКИХ: РІДКІСНА ДРУКОВАНА ГРАМОТА ЄПИСКОПА ВАРЛААМА

Наталія Заболотна. До історії служіння роду Шептицьких: рідкісна друкована грамота єпископа Варлаама. Доповідь присвячено «грамоті» – посланню єпископа Варлаама Шептицького з фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Друкований документ, що виданий в Уневі 1712 р., скріплено особистим підписом і восковою печаткою єпископа. Ця пам'ятка стає важливим доповненням корпусу джерел для вивчення історії Церкви, України, історії української мови та кириличного друкарства.

Ключові слова: єпископ Варлаам Шептицький, друкарня Унівського монастиря, кириличні стародруки, аркушеве видання.

Natalia Zabolotna. On the history of service of the Sheptytsky Family: a rare printed diploma of bishop Varlaam Sheptytsky. The report is devoted to the “diploma” or “letter” of bishop Varlaam Sheptytsky from the archival fonds of the Vernadsky National Library of Ukraine. Printed at Univ in 1712, the document bears the signature and wax seal of the bishop. According to the text, it is actually a pastoral letter of Bishop Varlaam to his faithful and clergy. The main idea of the bishop’s message is the preservation of the Union (with Rome). The language of the work contains both Church-Slavonic and (mostly) Ukrainian elements. It is the first known work authored by Bishop Varlaam and it is also the second known work printed by Univ Dormition Monastery press. Hitherto unknown, this letter has now become an important addition to the body of sources pertaining to the history of the Church, Ukraine, the Ukrainian language, and Cyrillic printing.

Keywords: Bishop Varlaam Sheptytsky, Univ Dormition Monastery Press, old Cyrillic prints, single folio edition.

Часто людина, вихована в сім'ї, в різних ситуаціях орієнтується на своїх рідних, маючи позитивні й негативні приклади тих, хто її оточує; зі спогадів про тих, хто відійшов, із розповідей про тих, хто жив до її появи на світ, намагається виміряти свої вчинки мірилом їхніх поглядів і керується ним у житті, дотримуючись заповідей і моралі.

Митрополит Андрей Шептицький ще дитиною отримав християнське виховання та вивчив свій родовід завдяки батькам – Іванові Шептицькому і Софії з Фредрів. Із давнього роду Шептицьких у XVII–XVIII ст. вийшли єпископи Унійної та Римо-Католицької Церкви, серед яких і владика Варлаам (Василь Шептицький, 1647–1715).

Від 1668 р. о. Варлаам був архимандритом Унівського Успенського монастиря, за його керівництва обитель перейшла в унію 1700 року. Він сприяв активізації діяльності монастирської друкарні, перше видання якої побачило світ у 1648 р., а наступна відома книжка вийшла тут аж у 1660 р. Натомість за архимандрита Варлаама від 1670 р. до кінця XVII ст. друкарня щороку випускала в середньому по книжці. Для невеликої за потужністю установи (порівняно з друкарнями Києво-Печерської лаври, Львівського братства) це цілком адекватна продуктивність.

Видавничий репертуар цього періоду складають переважно малоформатні псалтирі, часослови, збірники акафістів, катехитичні книги тощо. Серед авторів – українські проповідники Феодосій Софонович, Йосиф Шумлянський, Кирило Транквіліон-Ставровецький, румунський митрополит Досифей Сучавський (Баріле).

Проте ім'я самого єпископа Варлаама Шептицького в унівських виданнях досі фігурувало або як ім'я автора присвяти (виданий «Псалтир» 1678 року він присвятив своєму батькові Захарієві Олександрові Шептицькому), або як ім'я ініціатора видання, «тщаниєм» якого воно побачило світ (як на титулі «Требника» 1681 року). Навіть таке авторитетне бібліографічне джерело, як каталог Якіма Запаса і Ярослава Ісаєвича, не подає жодного видання, автором якого був би єпископ Варлаам (принагідно треба зазначити, що аркушеві

друки, на відміну від книг, до згаданого каталогу увійшли спорадично, але в передмові приділено увагу цьому типу видань). Тим несподіваним стало виявлення друкованої «грамоти» єпископа Варлаама в Національній бібліотеці України ім. В.І. Вернадського.

Документ, який став об'єктом нашого дослідження, нещодавно було виявлено серед неописаних фрагментів відділу стародруків. Він дійшов до наших днів в ушкодженому стані – у вигляді двох розрізаних аркушів формату 2 (очевидно, друкувався на розвороті). Верхню частину початкового аркуша втрачено, отже, точний заголовок видання нам невідомий. Друкований документ зазнав реставрації ще в ХІХ ст. доступними тоді способами й засобами. На доклеєному шматочку паперу він має запис бібліотеки василіянського монастиря у м. Володимирі-Волинському, зроблений коричневим чорнилом почерком ХІХ ст.: «Bibliotheca Collegii Vladimiriensis Patrum Basilianorum». Також доклеєна частина має наліпку початку ХХ ст. із записом синім чорнилом «Грамота Львів. єпископа Варлаама. Уневі, 1712». Увесь документ складався з двох аркушів – чотирьох сторінок кириличного друку шрифтом, характерним для друкарні Унівського Успенського монастиря. Збережена частина першої сторінки не заповнена друком. Також, наскільки видно зі збережених аркушів, у виданні немає елементів художнього оздоблення. Проте логічно припустити, що воно могло розпочинатися заставкою чи гравійованим ініціалом у першому слові.

У бібліографічних джерелах подібного видання не виявлено, проте варто зазначити, що аркушеві друки вкрай рідко стають об'єктами бібліографії як через специфіку їхньої форми та складності в їх ідентифікації, так і через невелику кількість у бібліотечних фондах.

Наприкінці друкованого тексту вміщено дату й місце його підписання:¹ «в Уневі, Архімандрії нашой. Дня 25 місяця ноєврія, року

¹ Кириличний текст тут і далі наведено в українській транслітерації, літеру «ъ» в кінці слів опущено, титла розкрито, кириличні цифри переведено в арабські.

от воплощения Господня 1712». Далі стоїть підпис єпископа Варлаама, зроблений коричневим чорнилом: «Варлаам, єпископ Львовській рукою власною», та воскова печатка, захищена паперовою кустодією.

Після ознайомлення з текстом цього невеликого друку логічніше вважати його швидше посланням, а не грамотою. Очевидно, появу його спричинили виклики, перед якими стояла унія в ту добу. Так, на початку збереженого тексту автор повідомляє: «Приємше же вість, яко в пастві нашой умножися зло». І нижче довідуємося про конкретну причину скрухи єпископа: «не токмо Святої Апостолскої Церкви и преданіям святих отец, но и самому нинішному съединенію съпротивляются. Иннії же закон и уставы истинной Церкви своей, в неуже родишася, презрѣвше, и премѣнивше (невѣдуще, яко єдини суть с Римскою): єдина бо віра святая, єдин Бог в Троици славимий, єдини сакрамента и приказаня Божія, не благочестія, ниже віри ради, но гордости и мирскої ради чести и возисканія к уставам Римскої Церкви приходят». Як впливає з цього фрагмента, єпископа Варлаама хвилювала ситуація, коли вірні – католики східного обряду – переходили на «римський» обряд, і такий виклик унії спонукав його написати це послання.

Далі владика згадує про постанову папи Урбана VIII: «[...] даби рускоу [тобто українського. – прим. Н.З.] народу в єдності святої зостаючи. Так мирским, яко духовним, так презвитером парохіальним, яко законним, именно же монахом святого Василія Великого, до набоженства латинского з якої же колвек причини, би найгвалтовнійшеї без особливого Столиці Апостолскої благословенія переходити неволно било». Єпископ Варлаам завершує своє «писаніє», видане «по произволенію св. Столиці Апостолскої», розпорядженням щонеділі читати з амвону це послання і згаданий у ньому папський декрет, а також прибити написаний текст на церковних дверях.

Як бачимо з послання, єпископ Варлаам реагував на актуальну ситуацію, дбаючи про збереження унії, застерігаючи тих вірян,

які задля більшої ваги в суспільстві, політичному житті чи задля матеріального зиску самовільно переходили на західний обряд. Ураховуючи, що до XVIII ст. включно в Україні релігійна / конфесійна ідентичність часто ототожнювалася з національною, тверда позиція єпископа сприяла збереженню української ідентичности, що, крім східного обряду, не в останню чергу включало церковнослов'янську мову в богослужіння та в деякі жанри літератури, українську мову в певні жанри літератури й писемності та в усі сфери побуту, писемність на основі кирилиці – ті основні засади, що передусім відрізняли українців від поляків того ж суспільного стану в умовах подібного побуту в тогочасній Україні.

Отже, послання єпископа Варлаама є важливим джерелом з історії Церкви та історії України XVIII ст. Принагідно варто зазначити, що, ймовірно, десь буде виявлено повний текст цього акцидентного видання: оскільки воно було призначене для тиражування і розсилання по храмах, цілком можливо припустити, що примірники послання збереглися десь серед архівних документів, дотичних до історії унійних парафій і монастирів.

Цікавою є мова пам'ятки. Уцілілий початок тексту написано церковнослов'янською мовою з поодинокими українізмами («ошукуючи»), натомість з мови, багатої на характерні для церковнослов'янської дієприкметникові та дієприслівникові форми, префікс «сь-» (замість українського «со-») перед приголосним та ін., автор поступово переходить на мову, в якій книжна українська лексика переважає над церковнослов'янізмами. Це дає підстави залучити послання єпископа Варлаама до корпусу пам'яток української мови I половини XVIII ст.

Із погляду історії друкарства, особливу цікавість становить датування друку – 1712 р. На сучасному етапі вивчення історії друкарні Унівського Успенського монастиря прийнято вважати, що вона діяла від 1648 до 1700 р. і від 1732 до 1770 р. Період 1700–1732 рр. зазвичай характеризують як перерву в діяльності, після чого друкарство в Уневі було відновлено.

Віднайдене послання єпископа Варлаама потрапляє на цю «перерву», отже, дає підстави припускати, що Унівська друкарня могла, крім аналізованого видання, випустити за цей період ще якісь спорадичні друки: чи то аркушеві видання, чи то навіть малоформатні книжки, можливо, без вихідних відомостей чи з умисне неправильним датуванням, які не збереглися або не виявлені чи не ідентифіковані в наші дні. Адже навіть митрополит Іларіон (Іван Огієнко) у своїй «Історії українського друкарства» писав, що початок друкарства в Уневі припадає на II половину 1640-х рр. Митрополит Іларіон покликався на друкаря Андрія Скольського, дані ним у 1651 р., бо про перше відоме унівське видання – «Псалтир» 1648 року – дослідникові не було відомо, адже його ввів до бібліографії Федір Максименко.

Послання єпископа Варлаама Шептицького 1712 року увійде до каталогу унівських стародруків (робота над ним ведеться нині у відділі) поки що як єдине виявлене аркушеве видання Унівської друкарні в Національній бібліотеці України ім. В.І. Вернадського (досі в бібліографії було відоме лише одне унівське аркушеве видання – грамоти посвячення і надання парафії священнику єпископа Леона Шептицького 1762 року).

Проаналізована пам'ятка – друковане послання єпископа Варлаама (Унів, 1712), скріплене його особистим підписом і восковою печаткою, стає важливим доповненням корпусу джерел для вивчення історії Церкви, України, історії української мови та кириличного друкарства, а крізь його рядки бачимо постать єпископа – дбайливого пастиря й переконливого оратора, одного зі славного роду Шептицьких, багато представників якого присвятили своє життя пастирському служінню.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Ісаєвич Я. *Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми*. Львів, 2002. 520 с.
2. *Кириличні стародруки українських друкарень, що зберігаються у львівських збірках (1574–1800)* : зведений каталог / уклад Ф.П. Максименко. Львів, 1975. 126 с.
3. Огієнко І. *Історія українського друкарства*. Львів, 1925. 418 с.
4. Запаско Я.П., Ісаєвич Я.Д. *Пам'ятки книжкового мистецтва: Каталог стародруків, виданих на Україні: у 2-х кн., у 3-х ч.* Львів, 1981. Кн. 1. Львів, 1984. Кн. 2.
5. Ясіновський Ю. П. Друкарня і бібліотека Святоуспенської Унівської Лаври // *Рукописна та книжкова спадщина України*. Київ, 2004. Вип. 9. С. 136–140.

Magdalena Nowak

Uniwersytet Gdański

METROPOLITA ANDRZEJ SZEPTYCKI I JEGO BRACIA U PROGU I WOJNY ŚWIATOWEJ W ŚWIETLE KORESPONDENCJI RODZINNEJ

Магдалена Новак. Митрополит Андрей Шептицький та його брати на порозі Першої світової війни у світлі сімейної кореспонденції. У статті представлений аналіз листування між братами Шептицькими 1913 та 1914 років, що зберігається в Цифровому архіві та в Музеї Олександра Фредро (CAiMAF), в якому знаходиться сімейний архів Шептицьких. Брати Шептицькі були добре обізнані з ситуацією та настроями в Європі. Зокрема Казимира турбував брак часу, ізоляція та роз'єднаність, характерні для кінця епохи. Брати Шептицькі очікували, що почнеться війна, і могли принаймні частково передбачити хід подій, принаймні стосовно членів родини.

Ключові слова: брати Шептицькі, Перша світова війна, листування.

Magdalena Nowak. Metropolitan Andrey Sheptytsky and his brothers on the threshold of World War I in the light of family correspondence. This presentation is an analysis of the correspondence between the Sheptytsky brothers from 1913 to 1914, available in the Aleksander Fredro Digital Archive and Museum (CAiMAF), which houses the Sheptycki family archive. The Sheptytsky brothers were very aware of the situation in Europe before the outbreak of the First World War. Kazimierz, in particular, was troubled by the lack of time, isolation and disunity, characteristic of the end of the era. The Sheptytsky brothers expected the war to break out and they were partially able to predict the course of events, particularly with regard to their family members. Kazimierz Sheptytsky expected that the outbreak of the war would refresh the country's attitude and free it from populism. The Metropolitan, according to Głabiński's account, was happy that the war broke out. Almost until the last moment, the brothers' correspondence was

dominated by family matters: health concerns, details of spa resorts, education and studies, professional successes or the appointment of priests. Sometimes they also commented on political issues.

Keywords: Sheptytsky brothers, First World War, correspondence.

Problematyka relacji prywatnych i rodzinnych Andrzeja Szeptyckiego stanowi ważne zagadnienie, które dotychczas zasadniczo nie znajdowało się w centrum uwagi historyków. Jego relacje prywatne, w tym rodzinne pozostawały w cieniu zagadnień politycznych, społecznych i religijnych związanych z działalnością Metropolity. Jest to jednak problem, którego zbadanie może wnieść bardzo dużo do zrozumienia postawy i poglądów samego Szeptyckiego jak i środowiska, w jakim przyszło mu żyć i pracować. Szeptycki utrzymywał bardzo bliskie relacje ze swoimi rodzicami i z braćmi oraz z dalszą rodziną. Kontakty z braćmi były tym ważniejsze, że po śmierci rodziców to oni stanowili jego najbliższą rodzinę. Poprzez analizę źródeł do relacji osobistych Metropolity można lepiej poznać jego samego, jego poglądy i postawy. W prywatnych kontaktach Szeptycki odsłaniał swoje najgłębsze intencje i cele, których nieraz nie pokazywał w oficjalnych wystąpieniach i korespondencji. W ten sposób badanie relacji osobistych¹ pozwala ukazać Szeptyckiego jako człowieka z całą jego złożonością, a nie tylko aktora sceny społeczno-politycznej czy postać monolityczną. Podejmując się takiego opisu znanej postaci historyk stara się, jak pisał Jerzy Topolski, «uspokoić» historię, trzymać ją na dystans². Taka postawa badawcza jest szczególnie ważna w dzisiejszych czasach, ma znaczenie dla zrozumienia postaw postaci historycznych, dla pokazania złożoności sytuacji, w jakich żyły.

Chodzi o ochłodzenie temperatury dyskusji o przeszłości, która często dotyczy znanych postaci takich jak Szeptycki. Dyskurs ten toczy się bowiem nie tylko w obrębie międzynarodowego środowiska profesjonalnych badaczy, ale i, a może przede wszystkim, znajduje swoje odzwierciedlenie

¹ Topolski J. *Jak się pisze i rozumie historię. Tajemnice narracji historycznej*. Warszawa : Oficyna Wydawnicza Rytm, 1998. S. 212.

² Topolski J. *Jak się pisze i rozumie historię...*, S. 245.

w sferze publicznej, w różnorodnych mediach. Jego temperatura odbija się negatywnie nie tylko na polityce czy pracy badawczej, ale i na życiu jednostek i ich kontaktach z współobywatelami lub z przedstawicielami innych narodów. Biorą w nim często także udział osoby nie będące profesjonalnymi historykami, czy badaczami zjawisk społecznych. Wnioski i oceny ferowane są niejednokrotnie z dużą łatwością i na nieadekwatnej podstawie źródłowej, co utrudnia zachowanie dystansu w dyskusji. Można mieć nadzieję, że spojrzenie przez pryzmat relacji prywatnych na niekiedy do dziś budzące emocje społeczne postacie historii Europy Środkowej i Wschodniej, do których niewątpliwie należy Andrzej Szepczycki, poszerzy możliwości otwartego dialogu na temat wspólnej historii wielu narodów tego obszaru nie tylko wśród profesjonalnych badaczy, ale i w szerszej sferze publicznej.

Andrzejowi Szepczykiemu poświęcono w drugiej połowie XX i na początku XXI wieku wiele prac naukowych. Nie sposób ich wszystkich tu wymienić, ich w miarę aktualny i pełny opis można znaleźć w moich wcześniej opublikowanych tekstach³. W ostatnich latach ukazało się kilka ważnych prac, które w sposób znaczący poszerzają wiedzę na temat tej postaci. Do najważniejszych należą książki i wydania źródłowe takich badaczy jak Liliana Hentosz⁴, Andrij

³ Nowak M. Szepczycki Roman, w: *zakonie Andrzej* // *Polski Słownik Biograficzny* / red : A. Romanowski. Warszawa; Kraków : PAN – Polska Akademia Umiejętności, 2012. T. 48/2. Z. 197. S. 216–224; Nowak M. Polskie badania nad postacią metropolity Andrzeja Szepczyckiego // *Historia@teoria* / red. nac. : W. Wrzosek. 2017. Z. 2 (4). *O historii historiografii. Cz. 2* / red. tomu : M. Solarzka, V. Julkowska, M. Bugajewski. S. 177–187; bibliografia zawarta w pracy : Nowak M. *Dwa światy. Zagadnienie identyfikacji narodowej Andrzeja Szepczyckiego w latach 1865–1914*. Gdańsk : Wyd-wo Uniwersytetu Gdańskiego, 2018. 614 s.

⁴ Гентош Л. *Митрополит Шептицький: 1923–1939. Випробування ідеалів*. Львів, 2015. 596 с.; *Мойсей українського духа* / авт.-упоряд.: О.Д. Михайлюк; наук. ред. : Л. Гентош. Львів : «Артклас», 2015. 559 с.; Гентош Л. *Передумови та процедура призначення Андрея Шептицького на єпископський, а згодом митрополичий престол у світлі ватиканських документів* // *Ковчег. Науковий збірник з церковної історії* / відп. ред. : О. Турій. Львів : Вид-во УКУ, 2015. Ч. 7. С. 42–60; Гентош Л. «Практичний модернізм» Митрополита Андрея Шептицького

Mykhalejko⁵, Augustyn Babiak⁶, Roman Skakun⁷, Lubomyr Huzar⁸, Stanisław Stępień⁹ oraz Magdalena Nowak¹⁰. Wszystkie one w jakimś zakre-

-
- і переформатування ідентичности Української Греко-Католицької Церкви // *Ковчег. Науковий збірник з церковної історії* / відп. ред. : О. Турій. Львів : Вид-во УКУ, 2018. Ч. 8. С. 9–19.
- ⁵ Михалейко А. Митрополит Андрей Шептицький і проголошення Української держави 30 червня 1941 року // *Ковчег. Науковий збірник з церковної історії* / відп. ред. : О. Турій. Львів : Вид-во УКУ, 2018. Ч. 8. С. 190–205; Mykhalejko A. *Metropolit Andrey Graf Sheptytskyj und das NS-Regime. Zwischen christlichem Ideal und Politischer Realität*. Paderborn : BRILL: Ferdinand Schöningh, 2020. 345 s.; *Wegbereiter der Einheit. Briefwechsel zwischen Prinz Max von Sachsen und Metropolit Andreas Graf Sheptytskyj* / Hg.B. Appel; A. Mykhalejko; O. Petrynko. Regensburg : Verlag Friedrich Pustet, 2020. 175 s.
- ⁶ Babiak A. *Il Metropolita Andrea Szeptyckij Nel suo incarico di visitatore apostolich (1920–1923) e nei suoi rapporti con il governo polacco*. Trento; Bolzano : Casa Editrice «Artos», 2012. 253 p.; Баб'як А. *Подвиг Митрополита Андрея Шептицького як апостольського візитатора для українців (1920–1923) і його взаємини з урядом Польщі*. Тренто; Больцано : Наукове Товариство ім. Шевченка в Україні, 2013. 240 с.
- ⁷ Скакун Р. *Життя в тіні великого Митрополита: брат Йосиф Гродський і його спогади*. Львів : Вид-во УКУ, 2020. 316 с.
- ⁸ Гузар Л. *Андрей Шептицький Митрополит Галицький (1901–1944) провісник екуменізму* / вид. 2-е. Жовква : «Місіонер», 2015. 495 с.
- ⁹ Стемпень С. Поляк з походження та виховання, український архиєрей і патріот з вибору. Митрополит Андрей Шептицький і Польща та поляки // *Ковчег. Науковий збірник з церковної історії* / відп. ред. : О. Турій. Львів : Вид-во УКУ, 2015. Ч. 7. С. 251–268; Стемпень С. Ставлення Митрополита Андрея Шептицького до Польщі та поляків // *Мойсей українського духа* / авт.-упоряд.: О.Д. Михайлюк; наук. ред. : Л. Гентош. Львів : «Артклас», 2015. С. 246–251.
- ¹⁰ Nowak M. *Dwa światy...*; Nowak M. *Szeptycki Roman, w zakonie Andrzej...*; Nowak M. *Szeptycka Zofia* // *Polski Słownik Biograficzny* / red. : A. Romanowski. Warszawa ; Kraków : PAN – Polska Akademia Umiejętności, 2012. T. 48/2. Z. 197. S. 213–214; Nowak M., Stępień S. *Szeptycki Jan Kanty* // *Polski Słownik Biograficzny* / red. : A. Romanowski. Warszawa; Kraków : PAN – Polska Akademia Umiejętności, 2012. T. 48/2. Z. 197. S. 236–238; Nowak M. *Metropolita Andrzej Szeptycki i ks. Henryk Jackowski TJ (1880–1892)* // *Sensus Historiae. Studia interdyscyplinarne* / red. nac. : W. Wrzosek. Bydgoszcz : Oficyna Wydawnicza Epigram, 2013. T. 10. Z. 1. S. 21–38; Новак М., Митрополит Андрей Шептицький і отець-єзуїт Генрик Яцковський у 1880–1892 роках // *Ковчег. Науковий збірник з церковної історії* / відп. ред. : О. Турій. Львів : Вид-во УКУ, 2015. Ч. 7. С. 26–41;

się uwzględniają sferę prywatną w procesie badawczym, w tym relacje metropolity z braćmi¹¹.

Poszczególni bracia Metropolity też doczekali się osobnych opracowań, zwłaszcza Stanisław i Kazimierz Szeptyccy. Niektórzy badacze, jak Stanisław Stępień, skoncentrowali na nich swoje badania. Jest to trend, który zaznaczył się wyraźnie w ostatnich dwóch dziesięcioleciach. Wśród opracowań poświęconych braciom Szeptyckim warto wymienić polskie i ukraińskie monografie oraz artykuły a także biogramy zawarte w «Polskim Słowniku Biograficznym» oraz w «Encyklopedii Ukrainoznawstwa» («Енциклопедія українознавства»)¹². Wśród badaczy zajmujących się tą tematyką należy wymienić S. Stępnia¹³, P. Mikietyńskiego¹⁴,

Nowak M. Lata szkolne Romana Aleksandra Szeptyckiego w Gimnazjum św. Anny w Krakowie (1879–1883) // *Polska i sąsiedzi. Studia z dziejów kultury, gospodarki i myśli politycznej. Księga pamiątkowa ofiarowana prof. Marianowi Mrocze w 70. rocznicę urodzin* / red. : M. Hejger, W. Skóra. Pruszcz Gdański; Słupsk : Wyd-wo JASNE, 2010, S. 403–417; Nowak M. Działalność Romana Aleksandra Szeptyckiego w polskich organizacjach studenckich (Wrocław 1884–1885, Kraków 1886–1887) // *Історія – ментальність – ідентичність. Історична пам'ять українців і поляків у період формування національної свідомості в XIX – першій половині XX століття : колективна монографія* / ред. : Л. Зашкільняк, Й. Пісулінська, П. Серженга. Львів : «ПАІС», 2011. С. 295–306.

¹¹ Do jednych z najstarszych prac omawiających sferę prywatną życia Szeptyckiego należały: Zakrzewski B. Brat Andrzej Szeptycki w Zakopanem // *Wierchy* / red. nac. : W.A. Wójcik. Wrocław; Kraków : Oficyna Wydawnicza «Sudety» , 1987 [1992]. S. 213–216; Zakrzewski B. Studia wrocławskie metropolity Szeptyckiego // *Acta Universitatis Wratislaviensis. Prace literackie* / Wrocław : Wyd-wo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1994. T. 33 (1601). S. 87–100.

¹² Шептицький Климентій Казимир (1864–1950) // *Енциклопедія українознавства* / ред. : В. Кубійович. Paris; New York : Молоде життя, 1984. Сл.ч. 10. С. 3845.

¹³ Stępień S. Szeptycki Kazimierz, w zakonie Klemens // *Polski Słownik Biograficzny* / red.: A. Romanowski. Warszawa; Kraków : PAN – Polska Akademia Umiejętności, 2012. T. 48/2. Z. 197. S. 241–243.

¹⁴ Mikietyński P. *Generał Stanisław hr. Szeptycki. Między Habsburgami a Rzeczpospolitą (okres 1867–1918)*. Kraków : «Historia Jagiellonica», 1999. 272 s.; Mikietyński P. Szeptycki Stanisław // *Polski Słownik Biograficzny* / red.: A. Romanowski. Warszawa; Kraków : PAN – Polska Akademia Umiejętności, 2012. T. 48/2. Z. 197. S. 249–255.

A. Wojtaszaka¹⁵, A. Przegalińskiego¹⁶, I. Matkowskiego¹⁷, W. Czornopyśką¹⁸, a także J. Skirę¹⁹. Ważne znaczenie mają starania i inicjatywy naukowe podejmowane przez Fundację Rodu Szeptyckich, które zaowocowały monografią wieloautorską poświęconą Klemesowi (Szeptyckiemu) pt. «Arystokrata ducha. Życie i dziedzictwo błogosławionego ojca Klemensa Szeptyckiego (1869–1951)»²⁰. Badania nad relacjami Metropolity z braćmi uławiają także wydania źródłowe, w ostatnich latach zwłaszcza te poświęcone Kazimierzowi (Klemensowi) Szeptyckiemu²¹.

¹⁵ Wojtaszak A. *General broni Stanisław Szeptycki (1867–1950)*. Szczecin : Wyd-wo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 2000. 276 s.; Mikietyński P. *Szeptycki Stanisław...* S. 249–255.

¹⁶ Przegaliński A. Szeptycki Aleksander // *Polski Słownik Biograficzny* / red.: A. Romanowski. Warszawa; Kraków : PAN – Polska Akademia Umiejętności, 2012. T. 48/2. Z. 197. S. 214–216.

¹⁷ Матковський І. *Казимир граф Шептицький – отець Климентій: польський аристократ, український ієромонах, екзарх Росії та Сибіру, архимандрит студитів, Праведник народів світу, блаженний Католицької Церкви (1869–1951)*. Біографія. Львів, 2019. 664 с.

¹⁸ Чернописька В. Новаторська ідеологія Климентія Шептицького у розвитку студійських монастирів у Східній Галичині (20-30 рр. XX ст.) // *Збірник наукових праць. Серія «Історія та географія»*. Харківський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. – Харків : «Колегіум», 2012. Вип. 43. С. 8–15; Чернописька В. *Релігійна та громадська діяльність блаженного преподобномученика Климентія (Шептицького) (1869–1951 рр.)*. Львів : Галицька видавнича спілка, 2014. 302 с.

¹⁹ Jurij Skira jest autorem opracowania poświęconego ratowaniu Żydów przez Studentów na terenie archidiecezji lwowskiej w czasie II wojny światowej, w której wiele uwagi poświęcił Andrzejowi i Kazimierzowi (Klemensowi) Szeptyckim. Skira Ю. *Покликани: монахи Студійського Уставу та Голокост*. Київ : «Дух і Літера», 2019. 272 с.

²⁰ *Arystokrata ducha. Życie i dziedzictwo błogosławionego ojca Klemensa Szeptyckiego (1869–1951)* / red.: A. Szeptycki. Wojnowice : Kolegium Europy Wschodniej im. Jana Nowaka Jeziorańskiego, 2018. 388 s.

²¹ Шептицький Ян К. *Отець Климентій Шептицький*. Львів : «Свічачо», 2016. 111 с.; Блаженний архимандрит Климентій (Казимир граф Шептицький). *Листи до рідного брата Станіслава, графа Шептицького та родини 1881–1945 рр.* / переклад із пол., опрац. та примітки І. Матковського; упоряд.: І. Матковський; о. Юстин (Ю. Бойко). Львів : «Свічачо», 2018. 224 с.

Moje dotychczasowe badania nad postacią Andrzeja Szeptyckiego poświęcone były kształtowaniu się jego tożsamości narodowej. Siłą rzeczy w znacznym stopniu, choć nie jedynie, koncentrowały się one na sferze prywatnej. Ważną część mojej książki o Metropolicie²² stanowiła analiza jego relacji rodzinnych. Zakończyłam ją jednak na 1914 r. a postawione w niej zadanie badawcze nie pozwalało na szerszą analizę korespondencji między braćmi Szeptyckimi zawartej w Cyfrowe Archiwum i Muzeum Aleksandra Fredry (dalej: CAiMAF), które mieści archiwum rodzinne Szeptyckich²³. Teraz chciałabym podjąć zagadnienie ich relacji w 1914 roku²⁴. Za ten okres w CAiMAF dostępne są przede wszystkim listy Kazimierza i Andrzeja Szeptyckich do braci i to one będą stanowić podstawę tego artykułu. Będę korzystała z oryginalnych, polskich wersji korespondencji znajdującej się w Archiwum Rodu Szeptyckich a udostępnianej za pośrednictwem CAiMAF²⁵.

Był to moment, w którym cała Europa zmierzała w kierunku światowego konfliktu. Jak się potem okazało, zmienił on bezpowrotnie sytuację społeczno-polityczną oraz stosunki narodowościowe w Europie Środkowej i Wschodniej, a także odcisnął piętno na życiu braci Szeptyckich. W moim badaniu chciałabym prześledzić poprzez badanie ich korespondencji zawartej w CAiMAF, jak postrzegali rozwój sytuacji, jakie wyrażali o niej opinie i jakie działania zamierzali podjąć. Chciałabym zobaczyć, co w tak ważnym z naszej perspektywy momencie ich zajmowało, o czym dyskutowali i jakie zagadnienia ich frapowały. Będzie to swoista fotografia zbiorowa wykonana w tym ważnym, przełomowym

²² Nowak M. *Dwa światy...*

²³ Cyfrowe Archiwum i Muzeum Aleksandra Fredry. URL: <http://archiwum.dom-komedii.pl/> (dostęp: 13.08.2020)

²⁴ Punkt wyjścia i odniesienie do niniejszego tekstu stanowi *Epilog* do mojej książki o Metropolicie: Nowak M. *Dwa światy...* S. 519–528.

²⁵ Większość, jeśli nie wszystkie, z przytaczanych tu listów Kazimierza Szeptyckiego do Stanisława Szeptyckiego zostało wydane w przekładzie na język ukraiński, jednak bez podania dokładnego miejsca ich przechowywania, co wpływa na jakość naukową takiego wydania źródłowego: Блаженний архимандрит Климентій (Казимир граф Шептицький). *Листи...*

dla Europy i dla zamieszkujących Galicję narodów momencie. W artykule pominęłam świadomie wystąpienia Andrzeja Szeptyckiego z ostatnich miesięcy przed internowaniem. Zostały one gruntownie omówione w mojej książce, a w materiale, który posłużył do tego artykułu, niemal o nich nie wspomniano²⁶.

Już na kilka lat przed 1914 r. w Europie panowało przecucie nadchodzących zmian. Z jednej strony skarżono się na zastój i marazm, z drugiej obserwowano dość gwałtowne przemiany cywilizacyjne. Bracia Szeptyccy byli już w tym czasie dorośli i ich życiowe drogi biegły osobnymi torami. Zmiany zachodziły w sposobie ich życia oraz w tradycyjnym porządku rzeczy²⁷. Przede wszystkim brakowało już wówczas ich matki Zofii Szeptyckiej, a ojciec miał odejść już wkrótce. W swoich listach Szeptyccy pisali o rozluźnianiu się, tradycyjnie bardzo silnych, więzi rodzinnych.

Na krótko przed śmiercią ojca, w 1912 r. Kazimierz Szeptycki tak to opisywał w swojej korespondencji do brata Stanisława: «W rozproszeniu żyjemy rzadkiem obecnie, my bracia i mało o sobie wiemy. Choćby się i chciało to czasu zbyt mało ma każdy, żeby często i długo pisać. W każdym razie w sercu nie zapominamy o sobie – nieprawdaż?»²⁸. Kazimierz zaobserwował przyspieszenie tempa życia a także związane z tym trudności z utrzymywaniem stałych kontaktów między, już dorosłymi, braćmi. Było to echo przemian modernizacyjnych zachodzących w Europie na przełomie wieków, m.in. industrializacji, urbanizacji, rozwoju komunikacji i elektryfikacji. Odległości się skracaly a tempo życia wzrastało. Wszystko to prowadziło do odejścia od tradycyjnego, zgodnego z naturą trybu życia. Ponadto, ze względu na rozwój nauki, zaznaczał się kryzys autorytetu Kościoła i wiary. W Europie powszechnie spodziewano

²⁶ Zainteresowanych wystąpieniami Metropolity Szeptyckiego z pierwszych miesięcy wojny odsyłam do mojej książki: Nowak M. *Dwa światy...* S. 498–526.

²⁷ Eksteins M. *Rites of Spring. The Great Was and the Birth of the Modern Age*. Boston; New York : Houghton Mifflin Company, 2000. S. 44–50.

²⁸ Cyfrowe Archiwum i Muzeum Aleksandra Fredry [dalej: CAiMAF]. List Kazimierza Szeptyckiego do Stanisława Szeptyckiego, 08.09.1912. Beuron, rkp., mps., pol.

się wybuchu wojny. Szeptyccy, jak zobaczymy, należeli do tych, którzy wiązali z nią nadzieję na narodziny nowej, lepszej rzeczywistości, na «oczyszczenie atmosfery»²⁹.

Śmierć Jana Kantego Szeptyckiego w listopadzie 1912 r. przyniosła liczne zmiany, jak zauważył Metropolita w liście do swojej chrześnicy, siostry Marii Krysty. «Tyle stron w naszym życiu zakończyło się z nią» – stwierdził³⁰. W ojcu bracia utracili nie tylko centralną i najważniejszą osobę w rodzinie, ale i ważnego doradcę, który był rzecznikiem porozumienia «polsko-ruskiego»³¹. Bracia utrzymywali nadal serdeczny i częsty kontakt listowny, a jeśli była taka sposobność spotykali się. Największą swobodę miał w tym względzie Metropolita, który – do czasu rosyjskiej okupacji Galicji – jak tylko mógł to planował tak swoje wyjazdy, aby odwiedzić braci Stanisława i Kazimierza. W listach braci często pojawiały się odwołania do Boga i religii. Wzmianek tych było sporo i wykraczały one, moim zdaniem, poza obowiązującą wówczas konwencję, świadczyły o żywych uczuciach religijnych. Poszczególni bracia podawali często w listach najświeższe informacje o pozostałych braciach, aby w ten sposób wszyscy byli na bieżąco. Niewątpliwie Andrzej Szeptycki jako najstarszy z nich i zajmujący najwyższą pozycję społeczną był dla nich bardzo ważny. Objawiało się to w wyrażanej w korespondencji trosce o jego zdrowie³².

Ostatni rok przed wybuchem Wielkiej Wojny i pierwsze cztery miesiące walk obfitowały w wydarzenia w życiu braci Szeptyckich. Metropolita Andrzej Szeptycki znalazł się w samym centrum negocjacji w sprawie

²⁹ Rietbergen P. *Europa. Dzieje kultury* / tłum.: R. Bartołd. Warszawa : Książka i Wiedza, 2001. S. 389–404.

³⁰ List Andrzeja Szeptyckiego do siostry Marii Krysty z grudnia 1912 r. zawarty w: Siostra Maria Krysta. Wspomnienia o Metropolicie Andrzeju Romanie Szeptyckim spisane dla dzieci i wnuków mej ukochanej siostry Jadwigi Szeptyckiej [opr. A.A. Zięba] // *Harvard Ukrainian Studies* / Cambridge, Massachusetts. June 1991. Vol. 15. № 1–2. S. 141–142.

³¹ Nowak M. *Dwa światy...* S. 411–412.

³² CAiMAE, List Kazimierza Szeptyckiego do Stanisława Szeptyckiego (Rzym), 08.04. 1914. Innsbruck, Canisianum, rkp., mps., pol.

reformy prawa wyborczego³³ do Sejmu Krajowego, która dzięki jego negocjacjom zakończyła się ugodą polsko-ukraińską na początku 1914 r. Jako duszpasterz wspólnoty ukraińskich grekokatolików Metropolita poszukiwał drogi, którą powinni pójść Ukraińcy i Kościół grekokatolicki po obu stronach granicy po wybuchu wojny. Swoją propozycję stworzenia Ukrainy jako kraju w ramach cesarstwa Habsburgów przedstawił w tajnym memorandum do rządu austriackiego z 15 sierpnia 1914 r. Poza tym Metropolita spędzał czas między Lwowem, Rzymem a Wiedniem, zajmując się najważniejszymi dla swoich wiernych, Kościoła i kraju sprawami. W lecie 1913 r., jak to miał od lat w zwyczaju, odbył kurację sanatoryjną, tym razem w Salsomaggiore Terme we Włoszech i w Lowranie w Chorwacji³⁴. Raptem na trzy miesiące przed wybuchem wojny Metropolita zajmował się wyborem kapłana do wsi Węglówka, która przynależała do majątku Korczyzna w powiecie krośnieńskim³⁵. Dwukrotnie w listach proponował bratu Stanisławowi kandydatów na tę posadę. Odradzał jednego z nich jako «zajadłego moskalofila czy rosjanina», a polecał kilku, których nazywał «ukraińcami». O jednym z nich tak pisał: «X. Jan Szewczyk z Lininy koło Ławrowa. To doskonały ksiądz nadzwyczaj pracowity, cichy, wytrwały pobożny – Ukrainiec – Bazylianie z Ławrowa nie mają słów pochwały i ja znam go jako bardzo dobrego kandydata». Zdecydowanie więc opowiadała się przeciw opcji moskalofilskiej i za narodowcami ukraińskimi³⁶.

³³ Kazimierz Szeptycki krytycznie wyraził się w liście do brata Stanisława o wystąpieniu biskupów rzymskokatolickich i biskupa Józefa Teodorowicza w sprawie zmiany ordynacji, która wstrzymała na ponad pół roku jej załatwienie. CAiMAF, List Kazimierza Szeptyckiego do Stanisława Szeptyckiego (Rzym, via Abruzzi), 05.05.1913, Kamenica, rkp., mps., pol.; zob. więcej: Nowak M. *Dwa światy...* S. 498–518.

³⁴ CAiMAF, List Metropolity Andrzeja Szeptyckiego do Aleksandra Szeptyckiego (Austria, Karlsbad), 30.08.1913. Salsomaggiore, rkp., mps., pol.; zob. więcej: Nowak M. *Dwa światy...* S. 498–513, 520–526.

³⁵ Nowak M. *Dwa światy...* S. 43.

³⁶ CAiMAF, List Metropolity Andrzeja Szeptyckiego do Stanisława Szeptyckiego, 04.03.1914. Lwów, rkp., mps., pol.; List Metropolity Andrzeja Szeptyckiego do Stanisława Szeptyckiego, 06.05.1914. Lwów, rkp., mps., pol.; zob. więcej: Nowak M. *Dwa światy...* S. 341–345.

Po wybuchu wojny i wkroczeniu armii rosyjskiej do Lwowa 15 września³⁷ Metropolitę aresztowano, a w cztery dni później wywieziono go do Kijowa, następnie zaś za kilka dni – do Niżnego Nowogrodu³⁸.

Na początku 1913 r. Kazimierz skończył swój roczny pobyt u benedyktynów w Beuron, gdzie, jak napisał Iwan Matkowskyj, odbywał nieformalnie część nowicjatu³⁹. Następnie przebywał w nowicjacie studyckim w Kamenicy w Bośni. Jak sam pisał, nie prowadził tam dogłębných studiów, ucząc się obrządku wschodniego w teorii i w praktyce. W nauce w Kamenicy, jak napisał w jednym z listów, pomagał mu konwertyta z prawosławia Leonid Fiodorow⁴⁰. Tam też Kazimierz złożył pierwsze śluby, przyjmując zakonne imię Klemens. Na jesieni tego roku rozpoczął studia teologiczne w Innsbrucku⁴¹. Z listów wynika, że od tego momentu większość czasu poświęcał na bardzo intensywną naukę⁴². W tym samym czasie Kazimierz miał zmienić obrządek na greckokatolicki⁴³.

Kolejny z braci, Stanisław był od 1912 r. attaché wojskowym w Rzymie. W kwietniu 1914 r. awansował na pułkownika Sztabu Generalnego, czego nie omieszkali mu pogratulować w listach bracia Kazimierz i Andrzej⁴⁴. Jednak tuż przed oficjalnym przystąpieniem Austro-Węgier do

³⁷ W *Dzienniczku* abp Bilczewskiego pod datą 16 września 1914 r. zapisano informację o internowaniu Szeptyckiego. Archiwum Archidiecezjalne w Lubaczowie, *Dzienniczek Sługi Bożego Józefa Bilczewskiego (1860–1923) Arcybiskupa Lwowskiego obrządku łacińskiego*. Lwów, 1900–1921, mps. pol., S. 411 [16 IX 1914].

³⁸ Metropolita Szeptycki w Niżnym Nowogrodzie // *Czas*. Nr. 466, 28 IX [1] 1914. S. 1.

³⁹ *Матковський І. Казимир граф Шептицький...* С. 316–317.

⁴⁰ CAiMAE, List Kazimierza Szeptyckiego do Stanisława Szeptyckiego (Rzym, via Abruzzi), 05.05.1913. Kamenica, Bośnia, rkp., mps., pol.

⁴¹ Stępień S. *Szeptycki Kazimierz, w zakonie Klemens...* S. 241.

⁴² CAiMAE, List Kazimierza Szeptyckiego do Stanisława Szeptyckiego (Rzym), 08.04.1914. Innsbruck, Canisianum, rkp., mps., pol.; List Kazimierza Szeptyckiego do Stanisława Szeptyckiego (Rzym), 06.05.1914. Innsbruck, rkp., mps., pol.

⁴³ *Матковський І. Казимир граф Шептицький...* С. 322.

⁴⁴ CAiMAE, List Metropolity Andrzeja Szeptyckiego do Stanisława Szeptyckiego (Attache Militaire – Rome, via Abruzzi 1), 06.05.1914. Lwów, rkp., mps., pol.; List Kazimierza Szeptyckiego do Stanisława Szeptyckiego (Rzym), 06.05.1914. Innsbruck, rkp., mps., pol.

wojny, pod koniec lipca 1914 r. poprosił o zwolnienie z tej funkcji i przeniesienie do Oddziału Operacyjnego (Grupa R) Naczelnego Dowództwa Armii, co nastąpiło równoległe z wybuchem wojny. W rezultacie Stanisław znalazł się na froncie⁴⁵. Po wybuchu wojny Kazimierz i Stanisław znaleźli się po tej samej stronie frontu, co ułatwiało kontakt listowny.

Osiadły wraz z rodziną w Królestwie Polskim Aleksander miał rozległe dobra (m.in. Łaszczów i Łabunie). Przed wybuchem wojny mieszkał w niedawno wyremontowanym pałacu w Łaszczowie. Wraz z początkiem konfliktu bracia Kazimierz i Stanisław utracili kontakt z rodziną w Królestwie. Przez jakiś czas dochodziły do nich jedynie bardzo skąpe wieści. W czerwcu 1915 r. Aleksander musiał wraz z rodziną opuścić Łaszczów, który wojska rosyjskie następnie spaliły⁴⁶.

Gospodarzący w majątku w Przyłbicach Leon Szeptycki znalazł się wraz z rodziną w strefie okupacji rosyjskiej. Jak można wywnioskować z relacji córki Leona, Elżbiety Weymanowej, działania wojenne 1914–1920 nie oszczędziły przyłbickiego majątku i domu. Po wojnie Leon Szeptycki musiał przeprowadzić gruntowny remont obrabowanego i zniszczonego domu oraz odbudować zrujnowane i spalone gospodarstwo⁴⁷.

Oczekiwanie wojny

W kręgu Szeptyckich panowało przekonanie o nieuchronności konfliktu. Na początku 1913 r. Andrzej Szeptycki pisał o tym do bp. Konstantego Czechowicza, wskazując na jego przypuszczalny ogólnoeuropejski charakter. Wojna «zdaje się [...] będzie na pewno – konsta-

⁴⁵ Mikietyński P. *Szeptycki Stanisław...* S. 250.

⁴⁶ Przegaliński A. *Szeptycki Aleksander...* S. 215.

⁴⁷ Łoś P. Sz. *Szkice do portretu ziemian polskich XX wieku*. Warszawa : Oficyna Wydawnicza Rytm, 2005. S. 358; zob. więcej o historii Przyłbic: Бубісь Д. З історії Прилбичів // „І” / гол. ред.: Т. Возняк. Львів, 2009. Ч. 57. URL: <http://www.ji.lviv.ua/n57texts/57-zmist.htm> (дата звернення: 26.08.2020); Космолінська Н. Прилбичі – остання «родина колиска» Шептицьких з Шептиць // „І” / гол. ред.: Т. Возняк. Львів, 2009. Ч. 57. URL: <http://www.ji.lviv.ua/n57texts/57-zmist.htm> (дата звернення: 26.08.2020)

tował – i tu słyszę, że może i Rosja, a przez to i Anglia i Austria i wszyscy będą i wbrew woli wciągnięci w tę sprawę»⁴⁸. Kilka miesięcy później Kazimierz Szeptycki pisał do brata Stanisława o potencjalnym wpływie przyszłego konfliktu militarnego na atmosferę w Europie i w Galicji, zwłaszcza w kontekście rozwoju politycznego populizmu: «Rzeczywiście przynajmniej na tę epidemię szukania popularności wojna by pomogła, oczyściłaby powietrze»⁴⁹. Z tych słów wynika, że bracia dyskutowali między sobą kwestię ewentualnego wybuchu wojny.

Na wieść o początku konfliktu Polacy i Ukraińcy okazywali radość, wynikającą z nadziei na pozytywną zmianę sytuacji politycznej zgodną z ich aspiracjami narodowymi, na uzyskania samodzielności narodowo-państwowej. Ciekawą relację pozostawił polski polityk i wszechpolak Stanisław Głąbiński, który tak zapamiętał te chwile i swoje spotkanie z Szeptyckim: «Obok Polaków cieszyli się także nasi współlokatorzy austriaccy, Rusini. Nie mieli wielkich ambicji niepodległościowych, ale uśmiechała się im nadzieja przeobrażenia Austrii na państwo narodowościowe i na podział Galicji w tym duchu. Gdy przypadkowo na dworcu kolei we Lwowie zobaczyłem metropolitę ks. Szeptyckiego i zapytałem go, co myśli o wojnie, odpowiedział mi w uniesieniu: “Już był najwyższy czas na to!”»⁵⁰. Nawet jeśli Głąbiński starał się umniejszyć skalę ukraińskich aspiracji narodowych, co było cechą retoryki polskich narodowców, to jednak jego relacja oddaje nastrój chwili.

⁴⁸ Nr 96, List metropolity Andrzeja Szeptyckiego do Konstantego Czechowicza. Rzym, 01.02.1913. Konstantyn Czechowicz. *Korespondencja greckokatolickiego biskupa przemyskiego z lat 1897–1914* / wyd. : A. Krochmal. Przemysł : Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Przemysli, 1998. S. 132.

⁴⁹ CAiMAF, List Kazimierza Szeptyckiego do Stanisława Szeptyckiego (Rzym, via Abruzzi), 05.05.1913. Kamenica, rkp., mps., pol.

⁵⁰ Poparcie duchowieństwa dla wojny wynikało z przekonania, że stanowi ona element walki dobra ze złem. Zgodnie z przekonaniem o konieczności obrony cywilizacji, duchowni zazwyczaj popierali konflikt. Głąbiński S. *Wspomnienia polityczne. Cz.1 // Pod zaborem austriackim*. Pelplin : Drukarnia i Księgarnia, 1939. S. 203; Kershaw I. *Do piekła i z powrotem. Europa 1914–1949* / tłum.: A. Romanek. Kraków : Społeczny Instytut Wydawniczy Znak, 2016. S. 526.

Znaki czasu

W przededniu konfliktu coraz bardziej odczuwano zmiany w tempie i stylu życia. Kazimierz Szeptycki zdawał się być szczególnie wyczulony na znaki zmieniających się czasów. Z jego listów można wywnioskować, że odczuwał niedosyt kontaktów, tęsknił za braćmi. Narzekał w nich na brak czasu i zbyt szybkie tempo życia oraz na oddalenie. Motyw braku czasu i wzrastającego tempa życia pojawiał się w jego listach z lat 1913 i 1914 kilkukrotnie. W jednym z nich, pisanym z okazji Świąt Wielkanocnych w kwietniu 1913 r., zawarł takie refleksje: «Wśród wielu innych dobrych stron Świąt jest i ta, że zmusza tak jakoś sztukować z rozporządzalnym czasem, aby koniecznie wystarczył i do napisania listów do wszystkich swoich drogich i bliskich. Bez tej okazji – nawet i przy dobrej woli byłoby niebezpieczeństwo, że cały rok minie bez wzajemnego odezwania się do siebie – a przeciwko takiemu milczeniu trzeba tym więcej reagować im więcej i życie i przestrzeń i czas zdają się nawzajem nas dzielić»⁵¹.

Wojna

Po przystąpieniu Austro-Węgier do wojny w sierpniu 1914 r. odczucia te jeszcze się nasiliły. 3 września 1914 r. armia rosyjska zajęła Lwów⁵². W liście Kazimierza do brata Stanisława z połowy września w tego roku, kierowanym już na pocztę polową, znalazły odbicie nastrojów i obawy związane w wybuchem wojny. Kazimierz pisał, że nastały czasy «poważne i pełne śmierci». Wskazywał na oddalenie braci i brak wieści o osobie nawzajem, zwłaszcza o Andrzeju i Aleksandrze. «Wszyscy my – pisał Kazimierz – tak rozproszeni i tak nic nie wiemy o sobie. Czy też kiedy da nam jeszcze P.[an – M.N.] Bóg razem na tym świecie w pełnej liczbie się zebrać? [...] O Olesiach [Aleksandrze Szeptyckim i jego rodzinie za-

⁵¹ CAiMAF, List Kazimierza Szeptyckiego do Stanisława Szeptyckiego (Rzym), 08.04.1914. Innsbruck, Canisianum, rkp., mps., pol.

⁵² Kronika ostatnich miesięcy // *Słowo Polskie*. Nr. 423, 22.09 [2].1914. S. 2.

mieszkałych w Królestwie Polskim – M.N.] słuch zaginęł. Dziewiętniki pewnie spalone. Żeby choć Przyłbice były uratowane! [...] Ale Bóg da, że wszystko po tej burzy dobrze się skończy»⁵³.

Pisząc ten list 14 września Kazimierz przewidywał, że Metropolita dostanie się prawdopodobnie do rosyjskiej niewoli. Nie wiedział, że już następnego dnia Andrzej Szeptycki zostanie objęty aresztem domowym, a trzy dni później – wywieziony w głąb terytorium Rosji⁵⁴. «Romcio nie chciał opuścić Lwowa – pisał Kazimierz w cytowanym wcześniej liście do Stanisława – więc wpadł w ręce Moskali. Jeśli się wam uda odebrać Lwów dowiedz się zaraz proszę co u Jura się dzieje. Skoro był w ich rękach na wszystko trzeba być przygotowanym – a najprawdopodobniej może wywieźli [...]. Przesłał mi właśnie legitymację na jazdę do Lwowa – ale ponieważ pisał to, kiedy Moskale byli w Winnikach już – więc kazał czekać z jazdą póki się wyjaśni położenie»⁵⁵. W grudniu 1914 r. Kazimierz miał już nieco więcej informacji o Andrzeju i Aleksandrze Szeptyckich i przekazał je skwapliwie Stanisławowi w kolejnym liście: «Miałem temu tydzień list króciuteńki od R. [Romana Szeptyckiego – M.N.] – cenzurowany – więc nie wiele w nim treści. – Bogu dzięki że zdrów przynajmniej. – List 20 któregoś listopada – pisze że miał tam list od Olesiów»⁵⁶.

⁵³ CAiMAE, List Kazimierza Szeptyckiego do Stanisława Szeptyckiego // Oberarmecomando, Feldpostamt. Nr. 15, 14.09.1914. Kamenica, Op. Dubrava ab Ponjavor. Bośnia, rkp., mps., pol.

⁵⁴ Literatura przedmiotu podaje różne daty aresztowania Metropolity Szeptyckiego. W kalendarium A. A. Zięby widnieje data 15.09. 1914 r., czyli zatrzymania w areszcie domowym, w chronologii życia w tomie *Morality and Reality* – 19. 09. 1914 r., data wywiezienia do Rosji. Muzyczka I. Sheptyts'kyi in the Russian Empire // *Morality and Reality: The Life and Times of Andrei Sheptyts'kyi* / edit.: P.R. Magocsi, with the assist. of A. Krawchuk; introduction by J. Pelikan. Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies, 1989. P. 317–318.

⁵⁵ CAiMAE, List Kazimierza Szeptyckiego do Stanisława Szeptyckiego, 14.09.1914. Kamenica, Bośnia, rkp., mps., pol.

⁵⁶ CAiMAE, List Kazimierza Szeptyckiego do Stanisława Szeptyckiego (II Korps Kommando, Feldpost nr 15), 22.12.1914. Innsbruck, Canisianum, rkp., mps., pol.

Echa wydarzeń politycznych w Europie

W listach braci Szeptyckich pobrzmiewały niekiedy echa wydarzeń politycznych w Europie. Na początku maja 1913 r. Kazimierz Szeptycki przedstawił Stanisławowi swój pogląd na sytuację na Bałkanach, tak jak ją widział z perspektywy Kamenicy w Bośni. Jego list był datowany na czas, kiedy I wojna bałkańska dobiegała końca, Austro-Węgry i Niemcy optowały za powstaniem Albanii, a za kilka dni miał zostać zawarty pokój w Londynie. Kazimierz krytycznie oceniał jakość i poczynania dyplomacji austriackiej oraz jej działania na Bałkanach. Uznawał je za nieskuteczne i chybyne. «Wyobrażam sobie stąd, że muszą Cię sadić głupstwa dyplomacji i polityki Austriackiej – tem bardziej – im więcej zbliżka im się przypatrujesz. – I miliony wyda i resztę wpływu straci i jeszcze w jakąś głupią wojnę się wplączę pour le roi... d'Albanie [dla króla Albanii – *M.N.*], w każdym razie nie dla siebie i swego pożytku. [...] Tutejsze Serby [przebywa w Bośni – *M.N.*] zawsze oczywiście są jej [polityce austriackiej – *M.N.*] całem sercem wrodzy – a ratuje sytuację dla Austrii, że są wielkimi tchórzami – i przyduszonymi moralnie i materialnie jeszcze z czasów rządów Turcyi – teraz im nibyto trochę lepiej – ale do dobrego daleko. – Prawdziwą sztuke Austriya z czasem dokaże – jeśli potrafi swoją polityką nawet katolickich Kroatów stracić i pędzić ich w ramiona Wielkoserbskiej idei. – Obecne rządy Węgrów w Kroacji podobno powoli taki zwrot opinii wśród nich [Chorwatów – *M.N.*] przygotowują»⁵⁷.

Koniec roku 1914 – po pięciu miesiącach wojny

Podsumowując trudny rok 1914 r., w liście pisanym do Stanisława na dwa dni przed Wigilią Bożego Narodzenia Kazimierz Szeptycki tak pisał: «Nie mam wiele nadzieji, żeby ten list do Ciebie doszedł – trzeci już raz piszę – w czasie tej kampanii – ale zdaje się, że dotąd bez re-

⁵⁷ CAiMAF, List Kazimierza Szeptyckiego do Stanisława Szeptyckiego (Rzym, via Abruzzi), 05.05.1913. Kamenica, Bośnia, rkp., mps., pol.

zultatu; jednak bodaj jakaś mała szansa której nie chcę pozostawić nie-wykorzystanej – żebyś w tych Świątach, które tak mało będą Świątami Bożego Narodzenia bodaj tym listem i opłatkiem czuł, że myślą i sercem jestem także przy Tobie – i że serce pełne życzeń których inaczej wyrazić nie umiem – jak że codziennie i kilka razy na dzień – Wszechmogącemu pokornie je przedkładałam. Huragan rozwiął nas jak liście z drzewa w jesieni – ale przetrwamy wszystko – byle zawsze duchem i miłością być jednym – Bóg z Tobą mój najdroższy i w dzień i w nocy». Dalej zaś kierował myśl i nadzieję do Boga, zgodnie z tym, jak pojmowali świat Szeptyccy: «Szukaj pociechy Tego [...] od któregośmy wyszli, aby tak już być zawsze razem z wszystkimi naszymi drogami»⁵⁸.

Wnioski

Analiza listów Kazimierza i Andrzeja Szeptyckich do braci z ostatniego roku przed wojną i pierwszych miesięcy trwania światowego konfliktu, pozwala odtworzyć atmosferę relacji z tamtego trudnego i przełomowego momentu historii. Należy przede wszystkim podkreślić, że z przebadanych listów braci Szeptyckich przebija wzajemna miłość, troska i przywiązanie a także głęboka religijność. Bracia Szeptyccy mieli dość dobre rozeznanie w sytuacji i nastrojach w Europie. Poczucie braku czasu, odosobnienia i rozbicia, tak charakterystyczne dla końca epoki, dało się odczuć zwłaszcza w listach Kazimierza. Z przebadanej korespondencji wynika, że wojna ich nie zaskoczyła i że potrafili przewidzieć rozwój wypadków, przynajmniej w odniesieniu do ich rodziny, np. aresztowanie Metropolity. Z listów Kazimierza Szeptyckiego wiemy, że oczekiwał wybuchu wojny jako czegoś, co miało odświeżyć powietrze i uwolnić kraj od populizmu. Metropolita zaś, jak wynika z relacji S. Głębińskiego, cieszył się z wybuchu konfliktu. Niemal do ostatniej chwili w analizowanej w tym artykule korespondencji dominowały sprawy rodzinne, troska o

⁵⁸ CAiMAE, List Kazimierza Szeptyckiego do Stanisława Szeptyckiego (II Korpus Komando, Feldpost nr 15), 22.12.1914. Innsbruck, Canisianum, rkp., mps., pol.

zdrowie, informacje o przebywaniu na leczeniu, nauce i studiach, sukcesach zawodowych lub sprawa obsady kapłanów. Niekiedy komentowali też zagadnienia polityczne, np. kwestię ugody polsko-ukraińskiej w sprawie ordynacji wyborczej do Sejmu Krajowego lub sytuację na Bałkanach. Ich korespondencja w okresie po wybuchu wojny wyrażała troskę o losy bliskich, a także o majątki rodzinne. Skromny zakres tego badania pozwala już stwierdzić, że w korespondencji rodzinnej Szeptyckich zachowanej w Centralnym Archiwum i Muzeum Aleksandra Fredry odbijały się dylematy i losy mieszkańców Europy Środkowej i Wschodniej z roku wybuchu I wojny światowej. Dalsze dociekania badawcze powinny zmierzać do pogłębienia i poszerzenia badania o inne źródła z tamtego czasu, tak aby otrzymać jak najbardziej kompletny obraz poglądów wszystkich braci Szeptyckich w szerokim kontekście społeczno-polityczno-kulturowym epoki.

BIBLIOGRAFIA

Archiwalia

1. Archiwum Archidiecezjalne w Lubaczowie Dzienniczek Sługi Bożego Józefa Bilczewskiego (1860–1923), Arcybiskupa Lwowskiego obrządku łacińskiego, Lwów 1900–1921, mps, pol. (materiał udostępniony przez dr. Stanisława Stępnia)
2. Cyfrowe Archiwum i Muzeum Aleksandra Fredry. URL: <http://archiwum.dom-komedii.pl/> (дата звернення: 13.08.2020)

Prasa

1. *Czas*. 1914.
2. *Słowo Polskie*. 1914.

Opracowania

1. *Arystokrata ducha. Życie i dziedzictwo błogosławionego ojca Klemensa Szeptyckiego (1869–1951)* / red. : A. Szeptycki. Wojnowice : Kolegium Europy Wschodniej im. Jana Nowaka Jeziorańskiego, 2018. 388 s.
2. Babiak A. *Il Metropolita Andrea Szeptyckij Nel suo incarico di visitatore apostolich (1920–1923) e nei suoi rapporti con il governo polacco*. Trento; Bolzano : Casa Editrice «Artos», 2012. 253 p.
3. Eksteins M. *Rites of Spring. The Great Was and the Birth of the Modern Age*. Boston; New York : Houghton Mifflin Company, 2000. 399 p.
4. Głębiński S. Wspomnienia polityczne. Cz. 1 // *Pod zaborem austriackim*. Pelplin : Drukarnia i Księgarnia, 1939. 559 s.
5. Kershaw I. *Do piekła i z powrotem. Europa 1914–1949* / tłum. : A. Romanek. Kraków : Społeczny Instytut Wydawniczy Znak, 2016. 672 s.
6. Czechowicz K. *Korespondencja greckokatolickiego biskupa przemyskiego z lat 1897–1914* / wyd. : A. Krochmal. Przemysł : Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Przemysli, 1998. 180 s.
7. Łoś P. Sz. *Szkice do portretu ziemian polskich XX wieku*. Warszawa : Oficyna Wydawnicza Rytm, 2005. 727 s.
8. Матковський І. *Казимир граф Шептицький – отець Климентій: польський аристократ, український ієромонах, екзарх Росії та Сибіру, архімандрит студитів, Праведник народів світу, блаженний Католицької Церкви (1869–1951). Біографія*. Львів, 2019. 664 с.
9. Mikietyński P. *Generał Stanisław hr. Szeptycki. Między Habsburgami a Rzeczpospolitą (okres 1867–1918)*. Kraków : Historia Jagiellonica, 1999. 272 s.

10. Mikietyński P. Szeptycki Stanisław // *Polski Słownik Biograficzny* / red. : A. Romanowski. Warszawa; Kraków : PAN – Polska Akademia Umiejętności, 2012. T. 48/2. Z. 197. S. 249–255.
11. Muzyczka I. Sheptyts'kyi in the Russian Empire // *Morality and Reality: The Life and Times of Andrei Sheptyts'kyi* / edit.: P.R. Magocsi, with the assist. of A. Krawchuk; introduction by J. Pelikan. Edmonton : Canadian Institute of Ukrainian Studies, 1989. P. 313–327.
12. Mykhaleyko A. *Metropolit Andrey Graf Sheptytskyj und das NS-Regime. Zwischen christlichem Ideal und Politischer Realität*. Paderborn. BRILL : Ferdinand Schöningh, 2020. 345 S.
13. Nowak M. *Dwa światy. Zagadnienie identyfikacji narodowej Andrzeja Szeptyckiego w latach 1865–1914*. Gdańsk : Wyd-wo Uniwersytetu Gdańskiego, 2018. 614 s.
14. Nowak M. Lata szkolne Romana Aleksandra Szeptyckiego w Gimnazjum św. Anny w Krakowie (1879–1883) // *Polska i sąsiedzi. Studia z dziejów kultury, gospodarki i myśli politycznej. Księga pamiątkowa ofiarowana prof. Marianowi Mrocze w 70 rocznicę urodzin* / red.: M. Hejger, W. Skóra. Pruszcz Gdański; Słupsk : Wyd-wo JASNE, 2010. S. 403–417.
15. Nowak M. Metropolita Andrzej Szeptycki i ks. Henryk Jackowski TJ (1880–1892) // *Sensus Historiae. Studia interdyscyplinarne* / red. nacz.: W. Wrzosek. Bydgoszcz : Oficyna Wydawnicza Epigram, 2013. T. 10. Z. 1. S. 21–38.
16. Nowak M. Działalność Romana Aleksandra Szeptyckiego w polskich organizacjach studenckich (Wrocław, 1884–1885; Kraków, 1886–1887) // *Історія – ментальність – ідентичність. Історична пам'ять українців і поляків у період формування національної свідомості в XIX – першій половині XX століття* : колективна монографія / ред. : Л. Зашкільняк, Й. Пісулінська, П. Серженга. Львів : «ПАІС», 2011. С. 295–306.
17. Nowak M. Polskie badania nad postacią metropolity Andrzeja Szeptyckiego. *Historia@teoria* / red. nacz. : W. Wrzosek. 2017. Z. 2 (4) : *O historii historiografii*. Cz. 2 / red. tomu: M. Solarzka, V. Julkowska, M. Bugajewski. S. 177–187.
18. Nowak M. Stępień S. Szeptycki Jan Kanty // *Polski Słownik Biograficzny* / red. : A. Romanowski. Warszawa; Kraków : PAN – Polska Akademia Umiejętności, 2012. T. 48/2. Z. 197. S. 236–238.
19. Nowak M. Szeptycki Roman, w zakonie Andrzeja (1865–1944) // *Polski Słownik Biograficzny* / red.: A. Romanowski. Warszawa; Kraków : PAN – Polska Akademia Umiejętności, 2012. T. 48/2. Z. 197. S. 216–224.

20. Nowak M. Szeptycka Zofia // *Polski Słownik Biograficzny* / red.: A. Romanowski. Warszawa; Kraków: PAN – Polska Akademia Umiejętności, 2012. T. 48/2. Z. 197. S. 213–214.
21. Przeglasiński A. Szeptycki Aleksander // *Polski Słownik Biograficzny* / red.: A. Romanowski. Warszawa; Kraków: PAN – Polska Akademia Umiejętności, 2012. T. 48/2. Z. 197. S. 214–216.
22. Rietbergen P. *Europa. Dzieje kultury* / tłum.: R. Bartołd. Warszawa: Książka i Wiedza, 2001. 496 s.
23. Siostra Maria Krysta. Wspomnienia o Metropolicie Andrzeju Romanie Szeptyckim spisane dla dzieci i wnuków mej ukochanej siostry Jadwigi Szeptyckiej / opr.: A.A. Zięba // *Harvard Ukrainian Studies* / Cambridge, Massachusetts, 1991. Vol. 15. № 1–2. S. 141–142.
24. Stępień S. Szeptycki Kazimierz, w zakonie Klemens. *Polski Słownik Biograficzny* / red.: A. Romanowski. Warszawa; Kraków: PAN – Polska Akademia Umiejętności, 2012. T. 48/2. Z. 197. S. 241–243.
25. Topolski J. *Jak się pisze i rozumie historię. Tajemnice narracji historycznej*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Rytm, 1998. 423 s.
26. Wegbereiter der Einheit. *Briefwechsel zwischen Prinz Max von Sachsen und Metropolit Andreas Graf Sheptytskyj* / Hg.B. Appel, A. Mykhaleiko, O. Petryenko. Regensburg: Verlag Friedrich Pustet, 2020. 175 s.
27. Wojtaszak A. *Generał broni Stanisław Szeptycki (1867–1950)*. Szczecin: Wyd-wo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 2000. 276 s.
28. Zakrzewski B. Brat Andrzej Szeptycki w Zakopanem // *Wierchy* / red. nac.: W.A. Wójcik. Wrocław; Kraków: Oficyna Wydawnicza «Sudety» Wrocławskiego Oddziału PTTK, 1987 [1992]. S. 213–216.
29. Zakrzewski B. *Studia wrocławskie metropolity Szeptyckiego* // *Acta Universitatis Wratislaviensis. Prace literackie*. Wrocław: Wyd-wo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1994. T. 33 (1601). S. 87–100.
30. Бубісь Д. З історії Прилбичів // «І» / гол. ред.: Т. Возняк. Львів, 2009. Ч. 57. URL: <http://www.ji.lviv.ua/n57texts/57-zmist.htm> (дата звернення: 26.08.2020)
31. Баб'як А. *Подвиг Митрополита Андрея Шептицького як апостольського візитатора для українців (1920–1923) і його взаємини з урядом Польщі*. Тренто; Больцано: Наукове Товариство ім. Шевченка в Україні, 2013. 240 с.
32. Блаженний архимандрит Климентій (Казимир граф Шептицький). *Листи до рідного брата Станіслава, графа Шептицького та родини (1881–1945)* / переклад із пол., опрац. та примітки І. Матковського; упоряд.: І. Матковський, о. Юстин (Ю. Бойко). Львів: «Свічадо», 2018. 224 с.

33. Гентош Л. *Митрополит Шептицький. 1923–1939. Випробування ідеалів*. Львів, 2015. 596 с.
34. Гентош Л. Передумови та процедура призначення Андрія Шептицького на єпископський, а згодом митрополичий престол у світлі ватиканських документів // *Ковчег. Науковий збірник з церковної історії* / відп. ред. : О. Турій. Львів : Вид-во УКУ, 2015. Ч. 7. С. 42–60.
35. Гентош Л. «Практичний модернізм» митрополита Андрія Шептицького і переформатування ідентичності Української Греко-Католицької Церкви // *Ковчег. Науковий збірник з церковної історії* / відп. ред. : О. Турій. Львів : Вид-во УКУ, 2018. Ч. 8. С. 9–19.
36. Гузар Л. *Андрей Шептицький Митрополит Галицький (1901–1944) провісник екуменізму* / вид. 2-е. Жовква : «Місіонер», 2015. 495 с.
37. Космолінська Н. Прилбичі – остання «родинна колиска» Шептицьких з Шептиць // «Ї» / гол. ред.: Т. Возняк. Львів, 2009. Ч. 57. URL: <http://www.ji.lviv.ua/n57texts/57-zmist.htm> (дата звернення: 26.08.2020)
38. Михалейко А. Митрополит Андрей Шептицький і проголошення Української держави 30 червня 1941 року // *Ковчег. Науковий збірник з церковної історії* / відп. ред. : О. Турій. Львів : Вид-во УКУ, 2018. Ч. 8. С. 190–205.
39. *Мойсей українського духа* / автор-упоряд. : О.Д. Михайлюк; наук. ред. : Л. Гентош. Львів : «Артклас», 2015. 559 с.
40. Новак М. Митрополит Андрей Шептицький і отець-єзуїт Генрик Яцковський у 1880-1892 роках // *Ковчег. Науковий збірник з церковної історії* / відп. ред. : О. Турій. Львів : Вид-во УКУ, 2015. Ч. 7. С. 26–41.
41. Скакун Р. *Життя в тіні великого Митрополита: брат Йосиф Гродський і його спогади*. Львів : Вид-во УКУ, 2020. 316 с.
42. Скіра Ю. *Покликані: монахи Студійського Уставу та Голокост*. Київ : «Дух і Літера», 2019. 272 с.
43. Стемпень С. Поляк з походження та виховання, український архиєрей і патріот з вибору. Митрополит Андрей Шептицький і Польща та поляки // *Ковчег. Науковий збірник з церковної історії* / відп. ред. : О. Турій. Львів : Вид-во УКУ, 2015. Ч. 7. С. 251–268.
44. Стемпень С. Ставлення Митрополита Андрія Шептицького до Польщі та поляків, *Мойсей українського духа* / автор-упоряд. О.Д. Михайлюк; наук. ред. : Л. Гентош. Львів : «Артклас», 2015. С. 246–251.
45. Чернописька В. Новаторська ідеологія Климентія Шептицького у розвитку студійських монастирів у Східній Галичині (20–30 рр. ХХ ст.) // *Збірник наукових праць. Серія «Історія та географія»*. Харків : Колегіум, 2012. Вип. 43. С. 8–15.

46. Чернописька В. *Релігійна та громадська діяльність блаженного преподобномученика Климентія (Шептицького) (1869–1951 рр.)*. Львів : Галицька видавнича спілка, 2014. 302 с.
47. Шептицький Климентій, Казимир (1864–1950) // *Енциклопедія українознавства* / ред. : В. Кубійович. Paris; New York : «Молоде життя», 1984. Сл.ч. 10. С. 3845.
48. Шептицький Ян. К. *Отець Климентій Шептицький*. Львів : «Свічадо», 2016. 111 с.

Оксана Сурмач

Львівський національний університет імені Івана Франка

РОЛЬ СОЦІАЛЬНОЇ ОПІКИ ЦЕРКВИ В ДІЯЛЬНОСТІ МИТРОПОЛИТА АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО

Оксана Сурмач. Роль соціальної опіки Церкви в діяльності Митрополита Андрея Шептицького. У статті ідеться про діяльність Андрея Шептицького в розробці теоретичних засад соціальної опіки Церкви. Проаналізовано витоки формування церковно-релігійних поглядів майбутнього митрополита. Розкрито значення його творів, які лягли в основу соціально-політичної доктрини ГКЦ, а також виголошених і згодом надрукованих його промов, звернень, пастирських послань, включно з принагідними листами та внутрішньоцерковними розпорядженнями. Накладання тематики листів Шептицького на історичну канву дозволило виділити основні соціальні проблеми того часу та прослідкувати реакцію Церкви на них, виокремити соціальні аспекти в тогочасній доктрині Церкви. З'ясовано, що у всіх своїх думках і справах Андрей Шептицький керувався прагненням зробити все можливе заради щастя свого народу. Розглянуто сутність і значення основних напрямів його соціальної опіки протягом 45 років служіння в ГКЦ. Наголошено, що український народ часів Митрополита мав безліч проблем, але він завжди вмів вибрати з них найактуальніші, найневідкладніші і саме на них зосередити свою увагу та доступні засоби. Це стосувалось його опіки над дітьми, яка особливо активізувалася після Першої світової війни, коли зростає чисельність сиріт; ролі Митрополита в заснуванні притулків і сиротинців, організації допомоги сестрам-василіянкам у фінансуванні їхньої соціальної опіки, а також безробітним та інвалідам війни тощо. Обов'язки Церкви в царині соціальної опіки Митрополит зводив винятково до «оборони тих, хто не вміє сам себе боронити», загалом до підтримки всіх соціальних верств.

Ключові слова: Галичина, Митрополит Андрей Шептицький, ГКЦ, Церква, соціальна опіка, соціальна політика, духовність, релігійні цінності, історія.

Oksana Surmach. The role of church social care in the activities of Andrey Sheptytsky. The author highlights the activities of Andrey Sheptytsky in formulating a theoretical behind the social guardianship of the church. The presentation identifies the sources and ideas that influenced the religious views of the future Metropolitan. These essential ideals served as background for the social-political doctrine of the UGCC for Sheptytsky's public pronouncements, speeches and pastoral messages, thematic letters and intra-church instructions. Examining Sheptytsky's letters with a view to their historical background permits us to identify the principal social problems of his age. We also look at the Church's view of these problems, its study of social theories, and identify the social aspects in Church doctrine of that time. It is evident that, in all his ideas and actions, Andrey Sheptytsky sought out the wellbeing of the Ukrainian people. We consider the main facets of his social care during his 45 year ministry in the Greek-Catholic Church. Of the problems that Ukrainians faced during his time, the Metropolitan succeeded in identifying and seeking to remedy on the most urgent among them. We look at childcare, which became an issue of critical importance immediately after his World War II, with the increased number of orphaned children. Shelters and asylums had to be established by religious orders such as the Basilian Sisters. Their social work needed financial assistance as did the unemployed and disabled. In the area of the social guardianship, the Metropolitan believed the main duties of the Church were the "defense of those who cannot defend themselves", and to support people of all walks of life.

Keywords: Galicia, Andrey Sheptytsky, UGCC, social care, social policy, spirituality, religious values, history.

Митрополит Андрей Шептицький був не просто персоною загальнонаціонального масштабу, а людиною-епохою, дивився навіть не в завтрашній день, а на декілька днів уперед, дбав про ближнього незалежно від його віри, національності чи поглядів. Своїми діями та словами він значно випередив час, у якому жив. Усебічну працю Митрополита Андрея Шептицького для українського народу вдало охарактеризував В. Лаба: «Не було української людини, яка не користувалася б безпосередньо, чи бодай посередньо,

ділами Великого Митрополита: не було української установи, яка постала б і діяла б без підтримки Митрополита. Великий Митрополит робив для українського народу те, чого не міг зробили ніхто інший. Він один мав усі дані бути провідником народу – і ним був»¹.

Важко знайти таку ділянку релігійного і громадського життя України першої половини ХХ ст., яку б не охопив своєю працею Митрополит Андрій Шептицький. Однак більшість дослідників, як церковних, так і світських, не достатньо розкриває один важливий аспект його біографії. Ідеться про роль соціальної опіки Церкви в житті й діяльності Митрополита. Ця тема залишається достатньо актуальною і потребує подальшого аналізу, комплексного та системного дослідження із залученням значної джерельної бази і, зокрема, творів Митрополита Андрія Шептицького².

Мета запропонованої статті полягає в аналізі ролі соціальної опіки Церкви в житті та діяльності Митрополита Андрія Шептицького, починаючи від юнацьких років, та розкриття значення цієї діяльності. Окремі аспекти соціальної опіки Церкви в житті та діяльності Шептицького знайшли відображення в працях В. Бліхара³, Й. Боцяна⁴, А. Васьківа⁵, М. Гайковського⁶, Л. Гентош⁷, Я. Забо-

¹ Лаба В. *Митрополит Андрій Шептицький. Його життя і заслуги*. Львів : «Свічадо», 1990. 62 с.

² Базилевич А. *Введення у твори Митрополита А. Шептицького*. Львів, 1993. 237 с.

³ Бліхар В.С. *Соціально-філософські погляди Андрія Шептицького* : автореф. дис... канд. філос. н. Львів, 2006. 16 с.

⁴ Боцян Й. Пастирські листи Митрополита Андрія (літературний огляд) // Шептицький А. *Пастирські послання 1899–1914 рр.* Львів : «Артос», 2007. Т. І. С. 857–912.

⁵ Васьків А. Митрополит А. Шептицький про теоретичні засади політики // *Соціогуманітарні проблеми людини*, 2015. № 8. С. 41–48.

⁶ Гайковський М. УГКЦ в часи митрополитування Андрія Шептицького // *Київська Церква*, 2001. № 1–3.

⁷ Гентош Л.Р. Благодійна діяльність митрополита Української греко-католицької церкви Андрія Шептицького (1901–1944) задля реформування україн-

ровського⁸, а також К. Королевського⁹, А. Кравчука¹⁰, Р. Тожецького¹¹ та ін.

Ці праці стали важливим джерелом для досліджуваної нами теми. Окремий напрям серед залучених джерел становлять ті документи, що були створені самим єпископом, а згодом – Галицьким митрополитом Андреем Шептицьким. Це насамперед його філософські і богословські праці, пастирські послання до вірних станіславівського єпископа, а згодом розпорядження Шептицького по єпархії та митрополії, його родинне листування та багато інших. Вони були опубліковані в кількох томах під заголовком «Митрополит Андрей Шептицький: життя і діяльність. Документи і матеріали (1899–1944)», що вийшли у Львові 1995 року^{12,13,14}. Згаданий багатотомник, об'єднаний за окремими напрямками, був одним із небагатьох видань, яке після тривалого мовчання нарешті відкрило реальну картину про діяльність Галицького митрополита в Західній Україні протягом 1899–1944 рр.

ських інституцій суспільної опіки // *Гілея : науковий вісник*. Київ, 2016. Вип. 106 (№ 3). С. 40–43.

⁸ Заборовський Я.Ю. *Митрополит Андрей Шептицький: нарис про життя і служіння Церкві та народові (1865–1944 рр.)*. Івано-Франківськ, 1995. 62 с.

⁹ Королевський К. *Митрополит Андрей Шептицький (1865–1944)* / переклав із фр. Я. Кравець; вид. 2-е. Львів : «Свічадо», 2016. 512 с.

¹⁰ Кравчук А. Соціальне вчення і діяльність митрополита Андрея Шептицького (вересень 1939 – червень 1941 рр.) // *Записки Наукового Товариства імені Шевченка*, 1994. Т. 228. С. 309–342.

¹¹ Тожецький Р. Митрополит Андрей Шептицький // *Ковчег: Збірник статей з церковної історії* / відп.ред. : О. Турій. Львів, 1993. Ч. 1. С.101–112.

¹² *Митрополит Андрей Шептицький: життя і діяльність. Документи і матеріали (1899–1944)* / ред. : А. Кравчук. Львів : «Артос», 2010. Т. III : Пастирські послання (1939–1944). 827 с.

¹³ *Митрополит Андрей Шептицький: життя і діяльність. Документи і матеріали (1899–1944)* / ред. : А. Кравчук. Львів, 1998. Т. II : Церква і суспільне питання. 570 с.

¹⁴ *Митрополит Андрей Шептицький: життя і діяльність. Документи і матеріали (1899–1944)* / ред. : А. Кравчук. Львів : «Свічадо», 1995. Т. I : Церква і церковна єдність. 522 с.

Крім цього, була залучена збірка документів і матеріалів за 1941–1944 рр.¹⁵, в якій уперше опубліковані записи послань, листів А. Шептицького, актів Митрополичого ординаріату з часів німецької окупації Східної Галичини, історико-архівні довідки про ці події.

Для дослідження було використано таке вагоме джерело, як спогади Софії Шептицької (з Фредрів) «Молодість і покликання о. Романа Шептицького», що вийшли польською мовою ще в 1930-х рр. і перевидані у Львові 2001 року. Вони містять багато цікавих матеріалів, що стосуються юности та молодости майбутнього ченця-василіянина, згодом – єпископа і митрополита графа Андрея Шептицького¹⁶.

Вивчення і критичний аналіз матеріалів окреслених нами груп джерельної бази дозволяють належною мірою виробити власне бачення проблеми щодо ролі соціальної опіки Церкви в діяльності Митрополита Андрея Шептицького.

Не можна однозначно сказати, коли саме відбувся поворотний момент у внутрішньому духовному житті Романа. Однак на авдієнції у Папи 24 березня 1888 року він упевнено заявив, що бажає вступити до Василіянського чину. Графиня Софія підтвердила слова сина: «Щодо нього, Ваша Святосте, він готов пролити свою кров, як мученик, якщо забажав би цього заради Його святої справи, а я заявляю тут перед Вами, що я вповні посвячую його на Боже діло й бажаю того самого, що й він»¹⁷.

Керувала ним велика любов до українського народу. В одинадцятomu листі до своєї матері майбутній митрополит Шептицький писав так: «Моя Мамо, для мене довго-довго було своєрідною за-

¹⁵ Митрополит Андрей Шептицький. *Документи і матеріали (1941–1944)* / упор.: Ж. Ковба; наук. ред. : А. Кравчук. Київ : «Дух і Літера», 2003. 313 с.

¹⁶ Шептицька Софія (з Фредрів). *Молодість і покликання о. Романа Шептицького*. Львів, 2001. 149 с.

¹⁷ Паламарчук В. Витоки формування церковно-релігійних поглядів майбутнього митрополита УГКЦ Андрея Шептицького (за спогадами його матері) // *Держава і церква в новітній історії України*. Полтава, 2015. С. 166–170.

гадкою, як це можливо, щоб упродовж століть український нарід, цей убогий сільський люд, наражений на безнастанні напади турків чи татар, на фізичне і моральне нищення чужою мовою і вірою окупантів, наражений на страшні наслідки частих воєн, без керми і вітрил зміг зберегти свою, йому тільки притаманну духовність»¹⁸.

Слід зазначити, що згодом на службі в ГКЦ Шептицький став теоретиком і практиком утвердження християнської соціальної політики Церкви. Упродовж сорока п'яти років він був провідником ГКЦ, мав ясне бачення своєї місії і ревно її виконував, про що сам писав у своєму першому посланні до вірних Станіславівської єпархії: «Ісус поручив мені Вас вести дорогою спасіння, дав мені людське серце і людську любов супроти вас»¹⁹. Можна сказати, що це перше послання стало програмою його діяльності щодо соціальної опіки Церкви впродовж цілого життя.

31 жовтня 1900 року його було призначено митрополитом. У своєму пастирському листі «Найбільша заповідь» владика попросився з вірними й духовенством Станіславівської єпархії, наголошуючи: «Півтора року тому вітав я Вас словом любови [...]. Нехай же й останнє слово у хвилі розлуки буде словом любови!»²⁰.

Як зауважують сучасні дослідники, Митрополит Андрей був прихильником соціального вчення Папи Римського Лева XIII. Він не лише пристосовував цю соціальну доктрину до важких українських умов, а й практично її розвинув на горизонті всієї ГКЦ. Теоретичні засади цієї політики знайшли своє поглиблене обґрунтування в науковій праці Шептицького «О квестії соціальной», яка набула широкого розголосу в регіоні та за його межами. Засновуючи й утримуючи десятки соціальних інституцій, він не побудував за своє життя жодної церкви, вважаючи, мабуть, це не на часі.

¹⁸ *Дванадцять листів о. Андрея Шептицького до матері*. Львів : «Світ», 1994. 80 с.

¹⁹ *Твори слуги Божого Митрополита Андрея Шептицького*. Львів, 1994. Т. I : Пастирські листи (2.VIII.1899 р. – 7.IX.1901 р.). 282 с.

²⁰ Ibid.

У своєму посланні «О квестії соціальній» він писав з цього приводу так: «Священник, що навіть на жадання парафіян не хоче утворити склепику, шпихліра громадського і т. ін. і всім подібним установам, єсть противний, не відповідає своєму становищу»²¹. Митрополит Андрей подає власний погляд на стан українського суспільства, говорить відкрито з народом про його важке становище та про способи його покращення. І. Франко високо оцінив зміст та стиль пастирського послання Шептицького «О квестії соціальній», позитивно характеризував виклад матеріалу, аргументацію та використання цитат, простоту викладу та зрозумілість для цільової аудиторії. Наголошуючи на важливості соціального питання для тогочасного суспільства та відповідно на актуальності самого послання, І. Франко проаналізував його зміст від початку до кінця, наголошуючи, що важливим моментом є розуміння місця і ролі священника в церковному і побутовому житті, у якому, на думку Митрополита, клірику не тільки можна, а й необхідно займатись соціальною політикою²². Слушним видається висновок дослідника Т. Кожушка: «Ієрарх Греко-Католицької Церкви міркував узгоджено з католицькою традицією, однак варто відзначити неабияку здатність оригінального тлумачення і втілення загальних настанов Церкви, які А. Шептицький наповнював власним, відмінним баченням проблем та їх вміло вплітаючи в український контекст»²³. Послання «О квестії соціальній» є основоположним для соціально-політичної доктрини УГКЦ, тому її глибокий аналіз дає нам можливість стверджувати про значну актуальність твору для того і нинішнього часу,

²¹ Шептицький А. О квестії соціальній // Шептицький А. *Пастирські послання*. Львів : «Артос», 2007. Т. I : 1899–1914 рр. С. 513–551.

²² Франко І. Уваги над Пастирським посланієм Митрополита А. Шептицького «О квестії соціальній» // Шептицький А. *Пастирські послання*. Львів : «Артос», 2007. Т. I : 1899–1914 рр. 1014 с.

²³ Кожушко Т.В. Соціальні ідеї Митрополита Андрея Шептицького : спроба філософського аналізу // *Релігієзнавство. Культурологія. Філософія*, 2015. Вип. 33 (46). С. 50–55.

і хоча в ній загалом не до кінця були пропрацьовані певні соціальні аспекти, але чітко вказано на місце і роль Церкви в державі, окреслюється права й обов'язки священників.

Вчення Митрополита Андрея Шептицького про Церкву і її соціальну опіку розкрито в низці його пастирських листів і послань. Зазначмо, що всі вони тісно пов'язані з його практичною діяльністю, а твори часто були результатом конкретного досвіду, конкретно зробленої роботи у справі реалізації соціальної опіки.

Пастирським посланням «Християнська робота» від 2 серпня 1899 року у зверненні до багатих сказано: «[...] Коли допомагаєте вбогому, пам'ятайте, що він не лише вашого гроша потребує, але часом ще більше помочі дієвої, поради, потіхи [...]. Давайте убогому можливість заробку – навчіть його, покажіть йому, як би він сам міг свою долю поправити»²⁴.

У пастирському листі від 1901 року Митрополит говорить: «Як у кожній праці і в кожному слові, так і в тому моєму письмі я шукаю лише добра народу [...]. Ті обов'язки накладає на мене не лише моє становище Митрополита, але і торжественна присяга, зложена в день вступу в монастир, що буду відповідно до моїх сил працювати для добра суспільности, а найбільше саме переконання, що ставить мене в ряді громадян-патріотів, із яких хотів би я бути найліпшим»²⁵.

У посланні від липня 1923 року Митрополит так говорить про те, якими конкретно бачить душпастирські обов'язки священнослужителя: «Дорогі браття, призадумавшись над усіми нашими потребами, глядячи на них із боку обов'язків свого стану і клира, себто з боку життя релігійного, бачу тисячки дітей, яким треба дати науку й виховання християнське; тисячки сиріт без батька і нені, яким треба заступити рідню; бачу тих бідних, що, попавши у тяжкі гріхи,

²⁴ Митрополит Андрей Шептицький : життя і діяльність. Документи і матеріали (1899–1944) / ред. : А. Кравчук. Львів : «Свічадо», 1995. Т. I : Церква і церковна єдність. 522 с.

²⁵ Вибрані соціально-економічні концепції Митрополита Андрея Шептицького. URL : www.sheptytsky.ugcc.org.ua.68 р.

втрапили Божу ласку: їм треба допомогти піднятися, треба молитвами випросити їм ласки в Бога, щоб повернулися; бачу церкви, які треба би поставити, парохії та школи, які належало би встановити; бачу й заблуканих, яких треба би повернути до Христового стада, поваджених, яких добре було би поєднати; бачу тих, що сумують і плачуть, їм би треба би розради, голодних – їх треба нагодувати»²⁶.

У посланні від 1934 року Митрополит Андрей Шептицький описує, наскільки багатогранною має бути душпастирська праця: «Журба душпастиря про довірене йому стадо складається з безлічі подробиць, яких ніякою мовою не можна би ніколи вичерпати. Кожна хвиля, кожна нова обставина, приносить нові питання, на яких відповіді не знайдемо легко [...], сотки й тисячі питань, що відносяться до життя цілої громади, до життя кожної родини й кожної душі зокрема, мусить душпастир безнастанно розв'язувати, безнастанно стояти, неначе на сторожі, щоби людським душам не діялося ніяке зло, ніяка шкода»²⁷.

Згодом у посланні «Про милосердя» Митрополит Шептицький звернувся до духовенства і вірних. З метою кращого розуміння сказаного ним і для відповідного виконання вірними Митрополит тлумачив суть термінів «милосердя», «милостиня». У пункті 24 згаданого послання вказано, що християнський акт милосердя має вище духовне значення: «він наказаний надприродним мотивом, просвічений світлом християнської віри і Божої благодаті»²⁸.

²⁶ Митрополит Андрей Шептицький: *життя і діяльність. Документи і матеріали (1899–1944)* / ред. : А. Кравчук. Львів : «Свічадо», 1995. Т. I : Церква і церковна єдність. 522 с.

²⁷ Пастирське послання Митрополита Андрея до духовенства Братства Святих Тайн і християнської науки (1934 р., Неділя Хрестопоклонна) // Шептицький А. *Пастирські послання* / упоряд.: О. Гайова, Р. Тереховський; ред. кол.: М. Гринчишин, Б. Дзюрах, Г. Лончина та ін. Львів : «Артос», 2009. Т. II : 1918–1939 рр. 1014 с.

²⁸ Митрополит Андрей Шептицький: *життя і діяльність. Документи і матеріали (1899–1944)* / ред. : А. Кравчук. Львів, 1998. Т. II : Церква і суспільне питання. 570 с.

У цьому ж посланні йшлося про сенс християнської милостині. Митрополит пояснював: по-перше, вона тільки тоді є правдивою християнською чеснотою, коли при її виконанні не порушено права справедливості або любови до ближнього, щоби милостиню давати зі свого, а не з чужого; по-друге, милостиня є виявом християнської любови до ближнього та розповсюджується на всіх ближніх взагалі.

Одним із важливих досліджень про згадану працю Митрополита Шептицького, є студія Й. Боцяна «Пастирські листи Митрополита Андрея (літературний огляд)»²⁹. Науковець аналізує і розглядає ці листи як цілісність за хронологією, що дозволяє прослідкувати становлення та розвиток соціальної доктрини УГКЦ, а також виокремити її головні аспекти. До уваги бралися тільки листи, які мали такі ознаки: 1) публікація окремим виданням, 2) чітко визначена форма листа і 3) наявність духовної науки в більшій частині твору. Автор аргументує це тим, що має на меті досліджувати лише «душпастирське слово» Митрополита, а не урядові акти, та бере до розгляду, зокрема, і шість листів станіславівського періоду. Тогочасна ситуація була непростою і вимагала від вищих церковних ієрархів чіткої позиції. Про це свідчить те, що у п'яти із шістьох листів, які аналізує Й. Боцян, згадані суспільні проблеми та подано пастирські настанови щодо їх вирішення. Фактично ці листи охоплюють станіславівський період діяльності Шептицького та розпочинають львівський період.

Розглядаючи перше десятиліття праці Митрополита Андрея Шептицького, Й. Боцян бере до уваги листи, більшість яких присвячена релігійним питанням та духовним практикам. Низка листів, адресованих священникам, містить чіткі вказівки для їх діяльності. У них Митрополит звертає увагу і на інтелігенцію, визнаючи

²⁹ Боцян Й. Пастирські листи Митрополита Андрея (літературний огляд) // Шептицький А. *Пастирські послання*. Львів: «Артос», 2007. Т. I: 1899–1914 рр. С. 857–912.

її суспільним провідником народу, залишаючи, однак, за Церквою функцію духовного проводу. Загалом, як наголошує Й. Боцян, початок ХХ ст. характерний для Андрея Шептицького активною діяльністю, що знайшло відображення у його творах, які лягли в основу соціально-політичної доктрини ГКЦ.

Аналізуючи друге десятиліття праці Митрополита Андрея Шептицького, науковець розглядає листи, в яких, як і в попередніх, яскраво відображені тогочасні соціальні проблеми українців не тільки на рідній землі, а й в еміграції. Чотири листи написані спеціально для емігрантів-заробітчач та для переселенців. У них Митрополит порушує питання причини еміграції, становища емігрантів та їх морального здоров'я, дає практичні поради щодо життя на чужині. Характерною рисою цих листів до емігрантів було те, що в кожен із них внесені поправки та доповнення, виходячи з уже набутого емігрантського досвіду та відповідно до нових нагальних проблем³⁰. Й. Боцян стверджує: якщо першим листам притаманні чіткі суспільно-політичні тенденції та прикладний аспект порад, то наступні листи більше стосуються богословської сфери, яка хоч опосередковано, проте розвиває актуальні питання суспільно-соціального життя. Характеризуючи доробок Андрея Шептицького загалом, дослідник називає його мірилом впливу на життя українського народу «на рідній землі і в розсіянні».

Високо оцінювала спадщину Андрея Шептицького і тогочасна інтелігенція, розглядаючи її не тільки в пастирському, а й у практичному аспекті. Яскраво це ілюструє, зокрема, лист письменника А. Чайковського до Митрополита про те, як інтелігенція сприймає пастирські послання³¹. Визнаючи недовіру тогочасної української

³⁰ Боцян Й. Пастирські листи Митрополита Андрея (літературний огляд) // Шептицький А. *Пастирські послання*. Львів : «Артос», 2007. Т. I : 1899–1914 рр. С. 857–912.

³¹ Чайковський А. Лист до Митрополита Андрея про оцінку інтелігенцією пастирських послань Митрополита до народу // Шептицький А. *Пастирські послання*. Львів : «Артос», 2007. Т. I : 1899–1914 рр. С. 833–836.

інтелігенції стосовно номінації Шептицького на митрополита, А. Чайковський зазначає, що праця душпастиря з вірними та листи і звернення до народу й інтелігенції розвіяли цей сумнів та сприяли симпатії й довірі.

Будучи добрим пастирем, Андрей Шептицький ніколи не дбав про збагачення, а навпаки – свої великі родові маєтки витрачав на потреби Церкви та вірних. Постійно і безперервно Митрополит піклувався про сиріт. Можливо, першим таким проявом уваги до сиротинців був дарунок 364 моргів землі (вартістю майже 750 тис. крон) у с. Посіч-Майдан ще за часів Австро-Угорщини³². Як член Палати вельмож цієї держави, він добився хоч і невеликої, але щомісячної пенсії для вдов і сиріт священничих родин, а під час Другої світової війни організував самооподаткування священників на ті ж цілі³³.

Опіка над дітьми-сиротами була важливою формою соціальної доктрини Церкви, на що особливу увагу звертав Митрополит Андрей у посланні «Про вдовичо-сиротинський фонд»³⁴, заохочуючи всіляко їм допомагати. Кажуть, що коли Митрополит заходив у сиротинець, то після бесіди з ним діти називали його татом, а дітей не обманеш³⁵. Однак Митрополит справді жив соціальними проектами і любив повторювати: «Фонди, віддані на піднесення життя, є не видатками, а інвестиціями, які приносять велику користь».

³² Гентош Л.Р. Благодійна діяльність митрополита Української греко-католицької церкви Андрея Шептицького (1901–1944) задля реформування українських інституцій суспільної опіки // *Гілея : науковий вісник Національного педагогічного ун-ту ім. М.П. Драгоманова*. Київ, 2016. Вип. 106 (№ 3). С. 40–43.

³³ Королевський К. *Митрополит Андрей Шептицький (1865–1944)* / переклав із фр. Я. Кравець; вид. 2-е. Львів : «Свічадо», 2016. 512 с.

³⁴ *Митрополит Андрей Шептицький: життя і діяльність. Документи і матеріали (1899–1944)* / ред. : А. Кравчук. Львів, 1998. Т. II : Церква і суспільне питання. 570 с.

³⁵ Терещук Г. *Шептицький від А до Я*. Львів : «Видавництво Старого Лева», 2015. 70 с.

Дбав Митрополит про дітей від їх народження: заснував «Порядню матерів» на Янівському передмісті Львова в закупленому та утримуваному ним будинку «Дитячі ясла»; сприяв організації захоронок, дитячих садків для дошкільнят, батьки яких працювали. Сестри-черниці та світські виховательки закладали моральні та патріотичні основи життя дітей. Не забував Шептицький і про дитячий літній відпочинок. Передавши Товариству «Просвіта» маєток у Милованні над Дністром, він зобов'язав щоліта приймати бідних дітей на відпочинок. Немічних дітей вивозили в Карпати, до Підлютого, а дошкільнят – до Унева, до монастиря сестер-василіянок, або до Ворохти. Займалося цим Українське товариство вакаційних осель за безпосередньої підтримки Митрополита³⁶.

Важливу роль у заснуванні та налагодженні роботи українських сиротинців на початку ХХ ст. відіграв «Захист для сиріт імені Митрополита Андрея Шептицького», заснований 1915 року у Львові³⁷. За шість місяців роботи «Захисту» кількість сиріт, що знайшли тут притулок, збільшилася від 6 до 130 осіб³⁸.

Після повернення Митрополита з російського ув'язнення (вересень 1917 р.) галицька українська громада зібрала і передала йому 320 тис. крон для сиріт війни, назвавши це Фондом ім. Андрея Шептицького. Митрополит Андрей додав до Фонду від себе ще 1 млн. крон, але не рекомендував його називати своїм іменем. На гроші з цього Фонду було засновано притулок для сиріт у Львові. Під час поїздок до Північної Америки у 1920–1922 рр. Митрополит серед інших важливих завдань пам'ятав і про збірку для Фонду

³⁶ Суханова З., Сулима-Матлашенко Н. А. Шептицький: реалії хресного шляху // *Дзвін*, 1991. № 1. С. 89–96.

³⁷ Шербяк Ю. *Концептуальні засади освітньої доктрини Української Греко-Католицької Церкви в ХХ столітті*. Тернопіль : «Підручники і посібники», 2006. 588 с.

³⁸ Мицишин І. Діяльність релігійних згромаджень в галузі дошкільного виховання українських дітей (Галичина, кінець ХІХ – початок ХХ ст.) // *Матеріали науково-практичної конференції*. Львів, 1997. С. 14–17.

підтримки інвалідів і сиріт війни. Збираючи пожертви американців, Митрополит особисто заощаджував кожен цент: подорожував третім (найнижчим) класом залізниці; не користувався таксівами; одягався лише в чернечий одяг. За його фінансової допомоги було відкрито кілька сиротинців і засновано Хліборобську школу³⁹.

Не залишилася поза увагою Андрея Шептицького й освіта дітей з найубогіших верств населення у с. Милованні Товмацького повіту у так званій Вакаційній оселі, яка розташувалася на закуплених Митрополитом ділянках доброго ґрунту, лісу і працювала у спеціально реконструйованому двоповерховому будинку. Такої школи на час її створення не було на території Галичини – ні польської, ні єврейської⁴⁰. Унаслідок Першої світової війни навчання у школі в с. Милованні занепало. Відновлення закладу розпочалося 1923 року, і через два роки стараннями меценатів усієї Галичини, зокрема й Андрея Шептицького, все ж таки вдалося відновити роботу школи. Наші уявлення про навчання в таких закладах є, на жаль, дуже примітивними і стереотипними. Насправді рівень освіти дітей відповідав рівневі освіти в передових європейських країнах. Викладали там черниці, які навчалися в Сорбонні й інших університетах Європи і викладали дітям не лише Святе Письмо, а й світські науки – гуманітарні і точні⁴¹.

Андрей Шептицький розвивав також і народну та середню освіту, фінансуючи школи, гімназії, бурси. Для закладів «Рідної школи» купив п'ять будинків (один із них коштував 650 тис. золотих), опікувався Українською дівочою гімназією сестер-василіянок і подарував їм землю під великий будинок, збудував Велику бурсу «Рідної школи» на 120 учнів у Львові. У Митрополичих палатах

³⁹ Красівський О. *За українську державу і церкву. Громадська і суспільно-політична діяльність митрополита А. Шептицького в 1918–1923 рр.* Львів, 1996. 84 с.

⁴⁰ Супарик Б.М. *Шкільництво Галичини.* Івано-Франківськ, 1994. 143 с.

⁴¹ Суханова З., Сулима-Матлашенко Н. А. Шептицький: реалії хресного шляху // *Дзвін*, 1991. № 1. С. 89–96.

при соборі св. Юра відбувалося навчання учнів Української народної школи імені Б. Грінченка, а в передмісті Львова Шептицький придбав три будинки під Української народної школи імені князя Лева, міської Української школи імені М. Шашкевича та читальню «Просвіти»⁴².

У 1933 р. Митрополит Шептицький одним із перших підняв світову спільноту проти Голодомору 1932–1933 рр., започаткував акцію зі збору допомоги для голодуючих на Наддніпрянщині⁴³. Щоправда, радянський уряд від цієї допомоги відмовився, всіляко заперечуючи голод, а організована інформаційна кампанія на применшення масштабів Голодомору нівелювала ці зусилля. Згодом Митрополит вів перемовини з Голлівудом про зйомки фільму, присвяченого Голодомору.

Після окупації Західної України радянськими військами у 1939 році Андрей Шептицький – як духовний лідер Церкви – у своїх листах звертається до священників, закликаючи їх, попри все, виконувати свої обов'язки і не залишати парафій. Він наставляв духовенство в тому, що Церква повинна триматися осторонь політики. Митрополит Андрей видавав окремі пастирські листи священникам, надаючи дозвіл відправляти богослужіння по домівках. Шептицький наказував їм готувати мирян, а коли виникне потреба – навчати дітей релігії⁴⁴.

У посланні до духовенства та вірних «Про милостиню» від 13 березня 1940 року він зазначав: «послання многих вдовиць, сиріт, старих та недужих людей, а між ними і священників приневолює мене звернутися до вас усіх [...] з виванням прийти їм із поміччю, пересилаючи до нас харчі, які можете, або помагаючи нам в даному випадку по селах купити, які ми могли б роздати по-

⁴² Кравченко О. Хроніка життя і діяльності митрополита Шептицького // *Патріархат*, 1990. Ч. 6. С. 6–20.

⁴³ Шкраб'юк А. Митрополит (фактографічні нотатки про А. Шептицького) // *«І»*, 1995. № 7. С. 62–75.

⁴⁴ Перейда Ю. *Апостол церковного єднання*. Львів : «Свічадо», 1994. 36 с.

требуючим. Усіх отців взиваю, щоби з парафіяльними радами уживали всіх церковних грошей на підмогу потребуєчим, передусім по містах [...]»⁴⁵. У заснованій Шептицьким Народній лікарні на вул. Городоцькій найбідніші отримували безкоштовно медичну допомогу, а часто й допомогу на життя.

Без перебільшення, діяльність Митрополита торкнулася практично кожної української родини в Галичині і в багатьох інших регіонах України та за її межами незалежно від релігійної конфесії потребуєчих. Недарма І. Франко називав його українським Мойсеєм. Варто згадати, що під час німецької окупації Галичини Митрополит таємно переховував у підземеллях собору св. Юра від неминучої загибелі кілька десятків євреїв, серед яких було 15 дітей. За особистим дорученням Митрополита Андрея, у жіночих та чоловічих монастирях Галичини переховували понад 150 євреїв.

На всіх окупованих нацистами територіях Митрополит був єдиним високим церковним достойником, який гостро виступив проти нацистської політики геноциду, запротестував листами до Гімлера і Гітлера. Одночасно він надіслав листа до Папи Пія XII з описом нацистських звірств в окупованій Галичині. Без сумніву, кожна із зазначених акцій могла коштувати життя Митрополитові, і він про це знав⁴⁶. «Графа Шептицького ми могли б повісити, митрополита Шептицького мусимо терпіти», – відгукнувся фюрер на його лист. Згодом Митрополит згадував, що відповідь, яку він отримав, виявилася настільки образливою, що німецький офіцер, який передав відповідь від Гімлера, натякнув: якби не вік душпастиря, його б застрелили за те, що наважив-

⁴⁵ Митрополит Андрей Шептицький: життя і діяльність. Документи і матеріали (1899–1944) / ред.: А. Кравчук. Львів, 1998. Т. II : Церква і суспільне питання. 570 с.

⁴⁶ Сурмач О.І. Діяльність митрополита А. Шептицького в роки німецької окупації // *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*, 2015. Вип. 42. С. 132–136.

ся заступатися за жидів⁴⁷. Можемо, без сумніву, стверджувати, що врятував його від арешту тільки величезний авторитет серед народу⁴⁸.

У лютому 1942 року Андрей Шептицький звернувся з листом до міської управи Львова в справі транспорту продуктових посилок для полонених українців, в якому він наголошував: «З огляду на те, що в краю є готові великі кількості харчевих пачок (около 30.000), на які ждуть вичерпані полонені українці, доставу цих пачок до Львова треба перевести в найближчих днях»⁴⁹. А 25 березня 1942 року оприлюднено спільне пастирське послання Митрополита Шептицького та інших єпископів до духовенства «Про організацію допомоги голодуючим гірських районів»⁵⁰.

Дослідники життя і творчості Андрея Шептицького справедливо стверджують: глибока духовність Митрополита, поєднана з його високою та всебічною освіченістю і винятковими обдаруваннями серця, розуму й волі, зумовили те, що він був одночасно «справжнім провідником Церкви та дослідником з пророчим видінням майбутнього та терпеливим учителемвиховником; дбайливим опікуном немічних, хворих, вдів і сиріт; провідником та аскетом»⁵¹.

⁴⁷ Митрополит Андрей Шептицький. *Документи і матеріали (1941–1944)* / упоряд.: Ж. Ковба; наук. ред.: А. Кравчук. Київ : «Дух і Літера», 2003. 313 с.

⁴⁸ Сурмач О. *Дні кривавих свастик. Греко-католицька церква в період німецького окупаційного режиму в Україні (1941–1944 рр.)*. Львів : «Сполом», 2005. 176 с.

⁴⁹ Лист Митрополита Андрея Шептицького до Управи міста Львова в справі транспорту харчевих посилок для полонених // *Центральний державний історичний архів у м. Львові*. Ф. 201.

⁵⁰ Митрополит Андрей Шептицький: *життя і діяльність. Документи і матеріали (1899–1944)* / ред.: А. Кравчук. Львів, 1998. Т. II : Церква і суспільне питання. 570 с.

⁵¹ Magocsi P.R. *Morality and Reality: The Life and Times of Andrei Sheptyts'kyi*. Ed. Edmonton : University of Alberta, 1989. 486 p.

Таким чином, Митрополит Шептицький самовідданою працею завоював довіру великої кількості українців, які усвідомили значення його діяльності для українського народу, «відкинули всякий сумнів і вважали Митрополита не тільки щирим українцем, але духовим провідником українського народу – українським Мойсеєм. Навіть люди, що не ставилися прихильно до Церкви, почали ставитися до Митрополита Андрея з найбільшою пошаною за його народну і культурну працю та за його незвичайну людяність. Вже по короткому часі владичого володіння Митрополит був в очах усіх українців визначною і величною постаттю»⁵².

Щодо перспектив подальших розвідок про соціальну опіку Церкви в діяльності Митрополита Андрея Шептицького, то, на нашу думку, окремого опрацювання потребують питання законодавчих положень, які враховував Митрополит, розвиваючи теорію соціальної опіки Церкви; це б сприяло розумінню того, як вони впливали на вироблення його програми щодо завдань і напрямів діяльності Церкви в цій сфері. Але без залучення провідних науковців та експертів із релігієзнавства це видається досить проблематичним, якщо взагалі можливим.

⁵² Лаба В. *Митрополит Андрей Шептицький. Його життя і заслуги*. Львів : «Свічадо», 1990. 62 с.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Базилевич А. *Введення у твори Митрополита А. Шептицького*. Львів, 1993. 237 с.
2. Бліхар В.С. *Соціально-філософські погляди Андрія Шептицького* : автореф. дис... канд. філос. н. Львів, 2006. 16 с.
3. Боцян Й. Пастирські листи Митрополита Андрія (літературний огляд) // Шептицький А. *Пастирські послання*. Львів : «Артос», 2007. Т. I : 1899–1914 рр. С. 857–912.
4. Васків А. Митрополит А. Шептицький про теоретичні засади політики // *Соціогуманітарні проблеми людини*, 2015. № 8. С. 41–48.
5. *Вибрані соціально-економічні концепції Митрополита Андрія Шептицького*. URL: www.sheptytsky.ugcc.org.ua. 68р.
6. Гайковський М. УГКЦ в часи митрополитування Андрія Шептицького // *Київська Церква*, 2001. № 1–3.
7. Гентош Л.Р. Благочинна діяльність митрополита Української Греко-Католицької Церкви Андрія Шептицького (1901–1944) задля реформування українських інституцій суспільної опіки // *Гілея : науковий вісник Національного педагогічного ун-ту ім. М.П. Драгоманова*. Київ, 2016. Вип. 106 (№ 3). С. 40–43.
8. *Дванадцять листів о. Андрія Шептицького до матері*. Львів : «Світ», 1994. 80 с.
9. Заборовський Я.Ю. *Митрополит Андрей Шептицький: нарис про життя і служіння Церкві та народові (1865–1944 рр.)*. Івано-Франківськ, 1995. 62 с.
10. Кожушко Т.В. Соціальні ідеї митрополита Андрія Шептицького : спроба філософського аналізу // *Релігієзнавство. Культурологія. Філософія*, 2015. Вип. 33 (46). С. 50–55.
11. Королевський К. *Митрополит Андрей Шептицький (1865–1944)* / переклав із фр. Я. Кравець; вид. 2-е. Львів : «Свічадо», 2016. 512 с.
12. Кравченко О. Хроніка життя і діяльності митрополита Шептицького // *Патріярхат*, 1990. Ч. 6. С. 6–20.
13. Кравчук А. Соціальне вчення і діяльність митрополита Андрія Шептицького (вересень 1939 – червень 1941 років) // *Записки Наукового Товариства імені Шевченка*, 1994. Т. 228. С. 309–342.
14. Красівський О. *За українську державу і Церкву. Громадська і суспільно-політична діяльність митрополита А. Шептицького в 1918–1923 рр.* Львів, 1996. 84 с.

15. Лаба В. *Митрополит Андрей Шептицький. Його життя і заслуги*. Львів : «Свічадо», 1990. 62 с.
16. Лист Митрополита А. Шептицького до Управи міста Львова в справі транспорту харчевих посилок для полонених // *Центральний державний історичний архів у Львові*. Ф. 201.
17. *Митрополит Андрей Шептицький: життя і діяльність. Документи і матеріали (1899–1944)* / ред. : А. Кравчук. Львів : «Свічадо», 1995. Т. I : Церква і церковна єдність. 522с.
18. *Митрополит Андрей Шептицький: життя і діяльність. Документи і матеріали (1899–1944)* / ред. : А. Кравчук. Львів, 1998. Т. II : Церква і суспільне питання. 570 с.
19. *Митрополит Андрей Шептицький: життя і діяльність. Документи і матеріали (1899–1944)* / ред. : А. Кравчук. Львів : «Артос», 2010. Т. III : Пастирські послання (1939–1944). 827 с.
20. *Митрополит Андрей Шептицький. Документи і матеріали (1941–1944)* / упоряд.: Ж. Ковба; наук. ред. : А. Кравчук. Київ : «Дух і Літера», 2003. 313 с.
21. Мищишин І. Діяльність релігійних згромаджень в галузі дошкільного виховання українських дітей (Галичина, кінець XIX – початок XX ст.) // *Матеріали науково-практичної конференції*. Львів, 1997. С. 14–17.
22. Паламарчук В. Витоки формування церковно-релігійних поглядів майбутнього митрополита УГКЦ Андрея Шептицького (за спогадами його матері) // *Держава і церква в новітній історії України*. Полтава, 2015. С. 166–170.
23. Пастирське послання Митрополита Андрея до духовенства «О квестії соціальній» // Шептицький А. *Пастирські послання*. Львів : «Артос», 2007. Т. I : 1899–1914 рр. С. 513–551.
24. Пастирське послання Митрополита Андрея до духовенства Братства Святих Тайн і християнської науки (1934 р., Неділя Хрестопоклонна) // Шептицький А. *Пастирські послання* / упоряд. : О. Гайова, Р. Тереховський; ред. кол. : М. Гринчишин, Б. Дзюрах, Г. Лончина та ін. Львів : «Артос», 2009. Т. II : 1918–1939 рр. 1014 с.
25. Пастирське послання Митрополита Андрея із закликом до єдності і солідарності (12 липня 1923 р., Рим) // Шептицький А. *Пастирські послання* / упоряд. : О. Гайова, Р. Тереховський; ред. кол. : М. Гринчишин, Б. Дзюрах, Г. Лончина та ін. Львів : «Артос», 2009. Т. II : 1918–1939 рр. С. 20–21.
26. Перейда Ю. *Апостол церковного єднання*. Львів : «Свічадо», 1994. 36 с.

27. Супарик Б.М. *Шкільництво Галичини*. Івано-Франківськ, 1994. 143 с.
28. Сурмач О. *Дні кривавих свастик. Греко-Католицька Церква в період німецького окупаційного режиму в Україні (1941–1944 рр.)*. Львів : «Сполом», 2005. 176 с.
29. Сурмач О.І. Діяльність митрополита А. Шептицького в роки німецької окупації // *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*, 2015. Вип. 42. С. 132–136.
30. Суханова З., Сулима-Матлашенко Н. Андрей Шептицький: реалії хрещеного шляху // *Дзвін*, 1991. № 1. С. 89–96.
31. *Твори слуги Божого митрополита Андрія Шептицького. Пастирські листи*. Львів : «Свічадо», 1994. Т. I : (2.VIII.1899 р. – 7.IX.1901 р.). 282 с.
32. Терещук Г. *Шептицький від А до Я*. Львів : «Видавництво Старого Лева», 2015. 70 с.
33. Тожецький Р. Митрополит Андрей Шептицький // *Ковчез: Збірник статей з церковної історії*. Львів : Інститут історії Церкви, 1993. Ч. 1. С. 101–112.
34. Франко І. Уваги над Пастирським посланієм Митрополита А. Шептицького «О квестії соціальной» // Шептицький А. *Пастирські послання*. Львів : «Артос», 2007. Т. I : 1899–1914 рр. 1014 с.
35. Чайковський А. Лист до Митрополита Андрія про оцінку інтелігенцією пастирських послань митрополита до народу // Шептицький А. *Пастирські послання*. Львів : «Артос», 2007. Т. I : 1899–1914 рр. С. 833–836.
36. Шептицька Софія (з Фредрів). *Молодість і покликання о. Романа Шептицького*. Львів, 2001. 149 с.
37. Шкраб'юк А. Митрополит (фактографічні нотатки про А. Шептицького) // «І», 1995. № 7. С. 62–75.
38. Щербяк Ю. *Концептуальні засади освітньої доктрини Української Греко-Католицької Церкви в ХХ столітті*. Тернопіль : «Підручники і посібники», 2006. 588 с.
39. Magocsi P.R. *Morality and Reality: The Life and Times of Andrei Sheptyts'kyi*. Ed. Edmonton : University of Alberta, 1989. 486 p.

Євген Луньо

Інститут народознавства НАН України

НАРОДНООПОВІДНА ТРАДИЦІЯ ПРО РОЗСТРІЛ РАДЯНСЬКИМИ РЕПРЕСИВНИМИ ОРГАНАМИ ГРАФА ЛЕОНА ШЕПТИЦЬКОГО ТА ЙОГО ДРУЖИНИ ЯДВІГИ

Євген Луньо. Народноповідна традиція про розстріл радянськими репресивними органами графа Леона Шептицького та його дружини Ядвіги. У статті на основі оригінальних, зафіксованих автором народних переказів простежено, як місцева народноповідна традиція відображає й осмислює розстріл радянськими репресивними органами рідного брата Митрополита Андрея Шептицького – графа Леона Шептицького та його дружини Ядвіги. Увагу зосереджено на питаннях народної інтерпретації картини розстрілу, причини страти, причетності чи непричетності місцевих селян до цієї події, а також на ставленні мешканців села до дідичів Шептицьких та ін.

Ключові слова: народноповідна традиція, граф Леон Шептицький, Митрополит Андрей Шептицький, радянські репресивні органи, с. Прилбичі.

Eugen Luniu. Folk-narrative tradition about the murder of Count Leon Sheptytsky and his wife Jadwiga by the Soviet security forces. This article is based on first-hand oral accounts, recorded by the author, which trace how the local narrative tradition perceived the murder of Metropolitan Andrey Sheptytsky's brother, Count Leon Szeptycki and his wife Jadwiga, by Soviet security forces. The sources of the article are more than a dozen oral accounts. They were recorded in Sheptytsky's native village of Prylbychi in the late twentieth and early twenty-first centuries. Interviews were elderly men and women belonging to both Greek-Catholic and Orthodox

denominations. The analysis focuses on the issues of popular interpretation of the shooting, the involvement or non-involvement of local peasants, Sheptytsky's feudal role is also assessed by the inhabitants of their village and by others. The villages expressed both positive and negative attitudes toward their former masters. At the same time, the vast majority of people condemned their execution.

Keywords: folk-narrative tradition, Count Leon Szeptycki, Metropolitan Andrey Sheptytsky, Soviet security forces, Prylbychi.

Сьогодні активно вивчають життя й діяльність Митрополита Андрія Шептицького, щоб відповідно осмислити його практичні й теоретичні надбання, його досвід і мудрість із проєкцією їх плідного застосування на вирішення різноманітних проблем сучасного українського національного життя. В особистості Митрополита можна простежити чимало цікавого, розглядаючи її в контексті його стосунків і духовної єдності з родиною. Для цього корисними, зокрема, є спеціальні дослідження життя й діяльності його батьків і братів.

Дослідження історичних постатей, подій і явищ традиційно є справою передовсім історичної науки. Водночас вагомий потенціал у цьому має й фольклористика. Адже усна народна творчість з її специфічною властивістю масового й перманентного побутування охоплює найрізноманітніші та оригінальні сторони і нюанси суспільного буття, особливо ті, які не можуть бути відображені в історичних документах. І тому фольклористичний аспект дослідження у відображенні й осмисленні історичних особистостей, явищ і подій дозволяє відкрити певні нові та цікаві моменти.

Мета нашої статті – простежити, як народнооповідна традиція відображає й осмислює той факт, що радянські репресивні органи розстріляли рідного брата Митрополита Андрія Шептицького – графа Леона Шептицького та його дружину Ядвігу. Зосереджено увагу і на питаннях народної інтерпретації картини розстрілу, причетности чи непричетности місцевих селян до цієї події, а також на ставленні мешканців села до дідичів Шептицьких та ін.

Стосовно конкретних обставин страти подружжя Шептицьких, а також міркування про її можливі причини, певні відомості за розповідями домашніх очевидців, подали дочки розстріляних Ельжбета Вельман⁵³ та Анна Шептицька⁵⁴. Історик Іван Матковський передав цю інформацію скорочено в монографії про о. Климентія Шептицького⁵⁵.

Значачо, автор пропонованої статті, на жаль, поки що єдиний у фольклористиці, хто досліджує життя й діяльність окремих осіб родини Шептицьких, а саме Митрополита Андрея і його брата Леона. Попередньо опубліковано статті «Юність Андрея Шептицького в епічній традиції його родинного села»⁵⁶, «Оповідна традиція про релігійну, мовну та національну ідентичність графа Леона Шептицького та його сім'ї»⁵⁷, «Релігійна ідентичність графа Леона Шептицького в народнооповідній традиції»⁵⁸.

Отож об'єктом нашого аналізу є фольклорний текст як ідейно-художнє явище. Звідси, аби глибше, виразніше розкрити його ідейно-сміслову наповнення, маємо зважати, що воно виражається

⁵³ Elżbieta z Szeptyckich Weymanowa. Leon i Jadwiga Szeptyccy wobec osoby i dzieła Metropolity Andrzeja Szeptyckiego // *Metropolita Andrzej Szeptycki. Studia i materiały* / red.: A. Zięmba. Kraków, 1994. S. 25–33.

⁵⁴ Anna Szeptycka. Fragmenty listu do o. Jacka Woronieckiego, OP // *Metropolita Andrzej Szeptycki. Studia i materiały* / red.: A. Zięmba. Kraków, 1994. S. 35–37.

⁵⁵ Матковський І. *Казимир граф Шептицький – отець Климентій: польський аристократ, український ієромонах, Екзарх Росії та Сибіру, Архимандрит Студитів, Праведник народів світу, блаженний Католицької Церкви (1869–1951). Біографія*. Львів, 2019. С. 478–479.

⁵⁶ Луцько Є. Юність Андрея Шептицького в епічній традиції його родинного села // *Матеріали V Всеукраїнської конференції «Держава і церква в новітній історії України»* (19–20 листопада 2015 р.). Полтава, 2015. С. 137–146.

⁵⁷ Луцько Є. Оповідна традиція про релігійну, мовну та національну ідентичність графа Леона Шептицького та його сім'ї // *Народознавчі зошити*, 2019. № 5. С. 1102–1122.

⁵⁸ Луцько Є. Релігійна ідентичність графа Леона Шептицького в народнооповідній традиції // *Українці у їх сусідях на просторі віків: політика, господарка, релігія, культура і життя щоденне*. Слупськ; Warszawa, 2020. С. 11–27.

на двох органічно єдиних функціональних рівнях: логічно-понятійному й психоемоційному. Важливо мати на увазі й те, що оповідач не відображає події чи об'єкта такими, якими вони були насправді, а такими, як їх зафіксувала його епічна пам'ять. Епічне відображення також залежить від того, активно чи пасивно функціонувала пам'ять про подію, наскільки інтенсивно вона осмислювалася, актуалізувалася, що послужило імпульсом розповісти про неї. Важливе й середовище, в якому розповідають, а також його ідейно-політичні, духовно-культурні, морально-світоглядні та інші цінності.

Ще одна суттєва ознака фольклорного тексту – художньо-образний складник у відображенні й осмисленні події. Йдеться про те, що оповідач як творча особистість і митець слова, має природне право, яке часто використовує: застосовує властивий фольклорові творчий прийом художнього вимислу. Історики розглядають розповідь передовсім як історично достовірний реальний факт, і при цьому художній вимисел може трактуватися як спотворення, фальсифікація реальності. Фольклористи ж трактують художній вимисел як природний, органічний продукт творчого процесу, який не виникає просто так, з нічого і для нічого. Він має свою функцію, яку можна простежити на конкретному прикладі. Скажімо, в казках це традиційний спосіб за допомогою уявної, часто химерної форми певної фізичної реальності визначити, увиразнити сутність реальності духовної: моральних принципів, естетичних категорій, світоглядних цінностей.

Під час аналізу фольклорних творів важливо розуміти і взяти до уваги, що оповідач, окрім відображення й осмислення об'єкта, значною мірою працює і задля самовираження своєї особистості. Йому йдеться, щоб у бажаному, зазвичай позитивному ракурсі представити свої суспільно-політичні, морально-етичні, розумові, творчі, світоглядні цінності. При цьому може відбуватися певна маніпулятивна корекція у відображенні й осмисленні об'єкта розповіді – щось змінити, виравити, пропустити, щось додати, зокрема й творчий вимисел.

Обрані для аналізу понад півтора десятка більших і менших за обсягом розповідей мають свою специфіку, яку вважаємо за доцільне зазначити. Вони не є наслідком окремого спеціального пошуку для дослідження зазначеної теми, а взяті з широкого контексту нашого об'ємного фольклористичного польового дослідження «Яворівщина у повстанській боротьбі. Розповіді учасників та очевидців». Цим проєктом автор займається від 1996 року і на сьогодні записав розповіді понад 700 респондентів. Особлива наукова та духовно-культурна цінність матеріалу полягає в тому, що він дає якомога ширшу можливість народові самому розповісти про свою всебічну участь і свою роль в історії, конкретніше – у найрізноманітніших подіях і проявах національно-визвольної боротьби на Яворівщині у від початку і до середини ХХ ст., подати свою власну інтерпретацію й емоційно-психологічну оцінку цього відрізка історії. Звідси в розпорядженні автора – трансформована в письмову народноепічна традиція Яворівщини зазначеної епохи в її побутово-функціональному вираженні від кінця ХХ і до початку ХІХ ст.

Про концептуальні засади цієї праці, її методичну основу докладно сказано у статтях «Народний літопис повстанської Яворівщини»⁵⁹ та «Слово від упорядника до Тому 2»⁶⁰, а тут зазначмо лише головне. Майже всі матеріали, за винятком кількох перших, зроблених зі слуху безпосередньо на папір, автор зафіксував на диктофон і згодом розшифрував на підставі етнолінгвістичної текстологічної моделі. Ця модель передбачає якомога повніше збереження мовленнєвої автентичності оповідача, щоб таким чином

⁵⁹ Луньо Є. Народний літопис повстанської Яворівщини // *Яворівщина у повстанській боротьбі. Розповіді учасників та очевидців / записав та упорядк. Є. Луньо. Львів : «Літопис», 2005. Т. I : Наконечне Перше, Наконечне Друге. С. 3–18.*

⁶⁰ Луньо Є. Слово від упорядника до Тому II // *Яворівщина у повстанській боротьбі. Розповіді учасників та очевидців / записав та упорядк. Є. Луньо. Львів : «Растр-7», 2015. Т. II : Яворів. С. 21–26.*

цілісно представити не лише інформативну, а й психоемоційний, експресивний елемент народної епічної традиції як художнього явища⁶¹.

Наш метод фіксації народноепічної традиції зводиться до мінімуму втручання у природний плин розповіді, оповідачеві надана по суті нічим не регламентована можливість якнайповнішого вираження. При цьому оповідач так би мовити «виносить на поверхню» не лише те, що від нього хоче записувач, на що спрямував його першопочатково, а власне ті глибинні оповідні пласти, про існування яких не має поняття дослідник, бо вони підсвідомо відкладені в пам'яті органічним процесом епічної традиції.

Під час аналізу вважаємо доцільним (наскільки це можливо) широко послуговуватися ілюстративним матеріалом з кількох причин. По-перше, для полегшеного й виразнішого сприйняття читачами представленого нами аналізу. По-друге, дослідження твору закономірно містить значний відбиток суб'єктивності в нашому способі його бачення й осмислення. Отож таким чином даємо змогу іншим читачам-дослідникам через цілісне сприйняття тексту виразити свою власну точку зору на його ідейно-сміслову навантаження. При цьому навіть вступити з нами в дискусію, щось доповнити чи заперечити. Нарешті хочемо надати всім можливість сприймати фольклорний твір як оригінальне художньо-мистецьке явище не лише на вербальному логічно-смісловому, а й на почуттєвому, психоемоційному рівні.

У розповідях про знищення подружжя дідичів Шептицьких найбільшу увагу сфокусовано саме на картину їх розстрілу. Це закономірно для народнооповідної традиції, оскільки через свою незвичність і резонансність вона спричинила потужний вплив на психоемоційну сферу оповідачів, глибоко вкарбувалася в особи-

⁶¹ Бріцина О. Зміна текстологічних моделей в українській фольклористиці XIX–XX ст. (за матеріалами публікацій прозового фольклору й архівних колекцій) // *Словенски фолклор и фолклористика на размеђу два миленијума*. Београд, 2008. С. 211–228.

сту й колективну епічну пам'ять і там перманентно (більш чи менш активно) побутувала й осмислювалася. Як наслідок – маємо в деяких аспектах різні, інколи навіть протилежні, візії й осмислення картини екзекуції. Із майже десятка наявних у нас таких розповідей наведемо й проаналізуємо, на нашу думку, найцікавіші з них.

Ось що розповідає уродженець Прилбич Михайло Балагуш:

«На другий день, двацять сьомого вересня, на самого Чесного Хреста, до села з Яворова приїхала оркестра з трубами різними і хотіли посеред села робити гулянку, аби люди танцювали за те, що їх визволили. А жінки ішли якраз з церкви і давай до них: "А ви такі, а ви сякі, а ви безбожники, та нині таке свято, Чесного Хреста, а ви музику справляти". Почали галасувати, викрикатися, і тоді ці кажуть: "Но ціхо, ціхо, добре, не будем грати". Та й десь та оркестра забралася.

А в той сам час, якраз в саме полудне, розстрілювали Шептицького і його жінку. Може, якраз і привезли з Яворова цю музику, щоби забалагурити людей, коли будуть нищити пана, боялися, аби люди за ним не заступалися, чи як. Розстріляли їх на їхнім подвір'ю, в саді. Одні казали, що він сам собі могилу копав, але то неправда, яму на них викопали вже наперед. Кілька людей здальша бачили, як їх вели з хати на розстріл. Пан Леон мав руки зв'язані назад. Пані була дуже перестрашена, не хотіла іти, зачиналася, а він казав до неї: "Не буй се. Не буй се". Рівно о дванадцятій годині ми в селі чули стріли, двох їх постріляли, кинули накупу в яму і загорнули. Ніякого суду не робили, нічого людям не говорили, не оголошували, все тихо, як би нічо не сталося»⁶².

На змісті і стилі цієї розповіді відповідним чином позначилася особистість оповідача Михайла Балагуша. Він активний учасник збройного націоналістичного підпілля ОУН, довголітній політв'язень і на цьому ґрунті сформувався як особа з цілісними суспільно-політичними поглядами, морально-етичними принципами й світоглядними цінностями. А ще має надзвичайну пам'ять, ясний

⁶² Запис від Балагуша Михайла, 1920 р.н. Записав Є. Луньо 15.01.1995 р. у с. Прилбичі Яворівського р-ну Львівської обл. / Домашній архів Є. Луня.

розум й розвинуту оповідацьку майстерність. Основою цього – тривалі екстремальні умови збройної боротьби, тюрем і таборів, що довелося йому пережити. Інстинкт виживання мобілізував усі фізичні, психоемоційні, ідейні й інтелектуальні ресурси і налаштував їх на активний, високопродуктивний рівень функціонування вже до кінця досить тривалого життя. Із власного досвіду стверджуємо, що ці якості притаманні переважній більшості вояків і політв'язнів, зокрема тим, на яких теж покликатимемося пізніше.

Представлена розповідь – переказ за жанром. Зі змісту видно, що оповідач обізнаний із цілою низкою розповідей про подію і відповідно осмислює їх у реалістичному ракурсі. Зокрема спростовує твердження інших, що сам пан Леон копав могилу. Правдивими вважаємо твердження, що очевидці бачили лише, як панів вели на розстріл, і саме з цієї картини реалістичні деталі: про зв'язані руки пана й переляк пані. Його твердження, що вона запиналася, відповідно корелюються із розповіддю дочки Анни, що її мати призупинилася біля фігури Матері Божої.

Про високу суспільно-політичну свідомість оповідача свідчить те, що він звертає увагу й засуджує страту як свавільну акцію, навіть без якоїсь формальної правової процедури. З опертям і на пізніший досвід трактує подію як типову практику радянських репресивних органів. Вважаємо слушним міркування оповідача, що намагання московських окупантів влаштувати в селі музику з гулянкою мало на меті не стільки організувати пропагандивну картинку «радості визволення», як намір відвернути увагу селян від страти через побоювання небажаної реакції на неї. Бо якби знищення дідичів Шептицьких мало пропагандивну мету як, мовляв, «заслужена кара для ненависних польських панів – гнобителів простого народу», то її могли б провести публічно, що нерідко практикувалося стосовно повстанців у 1944–1945 рр. А так це була спеціально спланована акція, про мету якої детальніше йдеться далі. Зазначмо ще і те, що М. Балагуш у відображенні й осмисленні події не вдається задля самоствердження до застосування творчого при-

йому художнього вимислу, бо в нього вже сформована висока особиста гідність у повстанській боротьбі.

Наступний оповідач – Антін Гаранджа, випускник гімназії, теж учасник збройного націоналістичного підпілля й політв'язень, мешканець сусіднього села Рогізно, дещо віддаленого від Прилбич. Ось що він розповідає:

«Бо як нам розказували про Шептицьких, то вбило вже НКВД, пізніше прийшли, їх витягнули з ліжка і розстріляли. [...] Прийшов вже енкаведист. Він сказав, що він оперуповноважений на наше село. Зі мною не говорив нічого, що я – я ходив вже в тих обшарпаних штанах з свого брата. Брат з війни прийшов обстрижений – нікуди не виходимо. І той уповноважений вже говорив зі сестрою по-українськи. Видно, то був якийсь хахол на панській службі. Він собі так з нею говорив і почав розказувати, як вони розстрілювали Шептицьких.

“От ми поміщика в тому селі забрали і розстріляли. Поміщиків ми винищуємо, бо то паразити, вони кров сосали з людей”. Сестра то всьо слухає, нічо не опонує, іно слухає. І я теж чув.

“Але Ви знаєте, ми як прийшли до них, а вони спали після обіду. І ми їм кажем: «Ставайте, одягайтеся»,– а вони роздягаються”. Наскільки він був тупий, дикун, що він не знав, що таке негліж, він не знав, що таке нічна сорочка, він не знав, що таке піжама. Шептицький був в піжамі, його жінка – в нічній сорочці. Каже: “Вони так перепугались, що ми їм казали одягайтеся, а вони роздягаються”.

Чи вони вивели їх так, як вони були – в негліжу, чи вони дали їм одягнутися, я не знаю. Але недалечко в саді була їх родова капличка, в капличку завели і там їх всіх трьох розстріляли. Так мені люди казали. Я був десь через кілька днів в Прилбичах, я їздив в Підлуби ровером, то я там заїжджав, і мені казали люди, що от в тій капличці їх розстріляли»⁶³.

⁶³ *Запис від Гаранджі Антона, 1921 р.н., уродженця с. Рогізне Яворівського р-ну Львівської обл. Записав Є. Луньо 25.05.2002 р. у м. Львів / Домашній архів Є. Луня.*

Ця розповідь у своїй основі теж доволі реалістична. Важлива тим, що представляє нам у деталях зізнання безпосереднього учасника, імовірно, навіть одного з керівників цієї каральної акції – працівника НКВС, бо лише їх призначали оперуповноваженими. Особлива цінність розповіді у плані народноповідної традиції як історичного джерела: вона є достовірним свідченням факту, що страта була заздалегідь спланованою спеціальною операцією радянських репресивних органів. Нам достеменно не відомо, чи історики володіють якимись документами на цю тему, але припускаємо, що ні.

У розповіді майстерно представлені образи ката та його жертв через творчий художній прийом їх контрастного протиставлення, передовсім у площині духовно-культурній, ідейно-світоглядній, інтелектуальній. Енкаведист – можна сказати, типовий, навіть класичний продукт московсько-комуністичної системи з її виразним, цілісно сформованим світоглядом, із життєвою функцією такого собі, за відомим визначенням більшовицького вождя В. Леніна, «коліщатка і гвинтика загальнопролетарської справи». Ця ідеологія не лише витіснила з його особистості найменші національні почуття, а й ознаки людяности, зробила з нього безвольного виконавця наказів начальства, за влучним визначенням оповідача – «хохла на панській службі». Тому знищення цілком невинних людей він мотивує класовою боротьбою, завзято пропагуючи її серед місцевого люду.

Як молодий чоловік, можливо, навіть юнак, бажаючи викликати симпатії в дівчини, таким чином, на рівні підвищеного емоційного стану, щиро, а отже, правдиво розповідає, як вони знищували панів Шептицьких. І при цьому в стереотипах більшовицької пропаганди представляє себе героєм – визволителем місцевого трудового народу від панів експлуататорів. Водночас із метою представити себе перед дівчиною культурною особою, а також аргументувати у своєму розумінні правильність і доцільність розстрілу графів, зухвало насміхається над їхнім нібито низьким культурно-розумовим рів-

нем. Тим часом оповідач, представляючи графів як висококультурних осіб, із гнівом розбиває високу про себе думку енкаведиста до протилежного: характеризує його як тупого дикуну, духовну й моральну нікчому. В цьому одіозному образі також асоціативно простежується аргументація, чому оповідач і сотні тисяч інших вступили в нерівну збройну боротьбу проти московських окупантів.

Твердження А. Гаранджі, що жертв розстріляли в капличці, не відповідає дійсності, а є художнім вимислом, який, проте, походить не від нашого оповідача, а є переказом почутого від інших. Як органічне мистецьке явище, художній вимисел має чимало різних причин. Найперше він засвідчує значне зацікавлення подією і жваве, тривале її обговорення. При цьому певна частина оповідачів з метою особистісного самовираження прагне заволодіти увагою слухачів, додаючи до вже відомого щось нове, оригінальне, цікаве. Ця новизна твориться на основі власного міркування про подію через моделювання її певних сторін, ознак чи процесів, подаючи імовірне за дійсне. Очевидно, імпульсом цього вимислу послужив відомий із розповідей факт, що пані Ядвіга затрималась біля статуї Матері Божої. Хтось у своїй уяві трансформував це в розстріл жертв у капличці Матері Божої і поширив серед інших.

Далі розглянемо розповідь ще одного учасника збройного підпілля ОУН і багаторічного політв'язня Івана Бавтра. Він проживав у ближчому від Прилбич сусідньому селі Мужилівичі, на землях якого пани Шептицькі теж мали свої поля, і мужилівські селяни ходили на заробітки до панського маєтку. Ось розповідь І. Бавтра:

«В той сам день, дваццять шостого вересня, коли Криштофор пішов перевіряти літературу, других двох з частиною солдат вирушили до Прилбич ділити панське добро. Бо на зборах вони обіцяли всім бідним і всім, хто погорів, допомогти панським добром. Вони закликали всіх, хто потребує допомоги, іти в Прилбичі. Частина людей, що були на зборах, хто за якимось маєтком, а хто з цікавості вирушили до сусіднього села. Мій батько теж хотів подивитися, як то ділять панське майно, а разом з тим вся наша

господарка згоріла до тла. Але при виході з села батька завернули назад, хтось на нього сказав, що він куркуль.

За деякий час, десь за півтора – дві години, як почало смеркати, ми вже вийшли з читальні, з Прилбич почали вертатися люди, ті, що йшли за допомогою. Дехто ніс вазонки, хто дзеркало, хто якусь посуду, бачив я і віконну раму зі шклом, хто крісло, стільчик. Мені, малому, було дивно: що то за допомога погорілим – квіт у вазонку, дзеркало чи віконна рама. Я собі уявляв, що погорілим мали би дати якогось зерна чи якогось одягу. Ті люди, що підійшли пізніше, не мали нічого, їм москалі не дали допомоги, перші похапали всьо. Ті другі вже заломлювали руки й оповідали, що в Прилбичах страшна біда, паню згваптували, пана і його гостей, які на той час у нього гостили, постріляли. Все, що було в хаті, дозволили розграбувати мужилівським погорільцям і біднякам, а також прилбичьким біднякам, а саму хату спалили. В очах людей то виглядало дуже дико – нищити з такою злобою хату, в ній ще могли жити навіть ті погорільці. Так само людям в душі похололо, що так жорстоко знищили родину пана Леона Шептицького. [...] І от тепер його разом з родиною замордували й закопали в саді, мов не людину, а худобу»⁶⁴.

Оповідач, особа політично свідомою, високих морально-етичних принципів та світоглядних цінностей, описує й осмислює подію доволі реалістично й критично. Єдине, що в нього суперечить історичній правді, – це твердження, що розбирання маєтку і розстріл панів відбулися одночасно, а саме двадцять шостого вересня. Слід зазначити, що подібно вказують ще кілька інших розповідей, які розглянемо згодом, мовляв, розбирання майна і розстріл відбувалися одночасно. Правда, при цьому одні говорять про двадцять шосте вересня, другі – про двадцять сьоме. Виходячи з особливостей функціонування народнооповідної традиції, причини цього можуть бути різні. В основі лежить загальна тенденція епічної пам'яті не надто зосереджуватися на календарних датах: числах,

⁶⁴ Запис від Бавтра Івана, 1926 р.н. Записав Є. Луньо 12.01.1996 р. у с. Мужиловичі Яворівського р-ну Львівської обл. / Домашній архів Є. Луна.

днях тижня і навіть місяцях. Навіть якщо на початках і фіксувалися, то далі можуть не відтворитися: «затертися», «загубитися» в процесі подальшого тривалого побутування. Річ у тім, що самі собою цифри – це абстракція, а в народноепічній пам'яті генетично доміантним контентом є конкретні явища, картини з їх яскравим психоемоційним ефектом. Для народної пам'яті основними часовими маркерами є сезон (весна, зима, літо, осінь), а також ближча прив'язаність до визначних релігійних свят. Ось, наприклад, у розповіді М. Балагуша простежується опертя на свято з його народною назвою Чесного Хреста.

Що ж до розповіді І. Бавтра, то його твердження – це переказ почутого від осіб, що поверталися з маєтку Шептицьких. І тут можна припустити дві можливі версії появи однієї дати. Перша – очевидці дізналися про репресії стосовно панів: їхній арешт, брутальне з ними поводження. Емоційно збуджені, навіть шоковані від того, що побачили й дізналися, у своїй уяві змодельовали, «добували» картину саме в такому її завершенні. Стосовно твердження про згвалтування графині, то воно єдиний раз трапилося в цій історії з-поміж усіх наявних у нас розповідей, і вважаємо його художнім вимислом заради відповідної передачі сформованої для себе суті та психоемоційного наповнення побаченого. Так само єдиним і цілком несумісним із реальністю є повідомлення про спалений будинок Шептицьких. Друга версія, на нашу думку менш імовірна: з віддалі тривалого часу оповідач змістив дві окремі у хронологічному завершенні події в одну як єдину в ідейно-смісловому і психоемоційному сприйнятті.

До речі, розбирання маєтку і розстріл його власників панів Шептицьких ми теж бачимо в смисловій цілісності передовсім як єдину, заздалегідь сплановану операцію радянських репресивних органів. Проте питання «розтягання» селянами маєтку, зокрема роль у цьому окупантів, вважаємо складним і водночас вагомим, що потребує окремого спеціального дослідження. Тим паче, що про цю подію маємо чимало джерельного матеріалу.

Розповідь І. Бавтра цінна для нас своїм важливим історичним фактажем. Із ширшого контексту його розповіді відомо, що Криштофор – один із трьох енкаведистів, що встановлювали в Мужилівцях радянську владу. І те, що на зібранні селян пообіцяли постраждалим від фронтних пожеж допомогти панським майном і що два енкаведисти повели їх у Прилбичі, говорить, що розбирання маєтку не було стихійною сваволею місцевих селян. Це переконливий доказ, що доля як маєтку, так і його власників була задалегідь чітко визначена. Обіцянка допомогти погорільцям і біднякам – звичайне ідейно-пропагандистське маскування справжньої суті цієї спеціальної операції, про що конкретніше скажемо нижче.

З аналізованої розповіді виразно простежується, що окупаційна московська влада, попри те, що хотіла завоювати симпатії простого місцевого люду, була цілком не в змозі бодай якось організувати й контролювати цей процес «допомоги» нужденним. Імовірно, виходячи зі своєї московсько-комуністичної ментальности і концентруючись на більш важливих моментах окупаційного процесу, можливо, навіть і не ставили собі цього за мету.

Окрім різкого критичного ставлення до ідейно-політичних, моральних і світоглядних цінностей московських прибульців (зокрема і за беззмістовне й жорстоке в сприйнятті людей знищення дідичів Шептицьких, а ще й нелюдське поводження з їхніми останками), оповідач відповідно характеризує й місцеву українську людність. Влучно зауважує, як в основній масі «нормальні», в міру працьовиті, релігійні й моральні люди за певних екстремальних умов, якими була війна, а ще при демагогічному на них впливі московсько-більшовицької пропаганди, можуть дуже швидко і легко втратити свої найкращі людські якості, давати волю первинним інстинктам. І річ не в тім, що пішли по панське майно; за скрутної ситуації, в яку потрапили, їх можна зрозуміти. Негативність їхньої поведінки в тому, що злакомились на речі, абсолютно непотрібні їм як погорільцям. Промовистою також є деталь, коли батька опо-

відача, все майно якого вигоріло до тла, при виході з села обізвали куркулем і завернули назад. Очевидно, керувалися жадобою таким чином запопасти якомога більше майна для себе.

Водночас оповідач влучно зауважує, що побачене дуже вплинуло на свідомість і почуття людей: викликало в них адекватно негативне сприйняття московсько-більшовицької ідеології і практики.

Певні цікаві деталі до загальної картини розстрілу Шептицьких представляє розповідь ще одного учасника націоналістичного збройного підпілля й політв'язня Григорія Ометюха з сусіднього села Підлуби:

«Я був хлопчиском, бігаємо – тут їдуть москалі. Болото тоді таке було скрізь, вони тими своїми фірами їдуть, зателепані, вимазані, ну, і кричуть, питаються нас: «Де є помеїцик?» Ми, хлопці, сідаємо з ними, багато нас, бо то всім цікаво, минаємо село Тернавицю, їдемо аж до Прилбич до Шептицького. Москалі їхали звідти, як зі сторони Львова, через Шкло, Кам'янобрід, такими сільськими дорогами, то було військо з тими своїми повозками.

Я бачив, як там Шептицького палац розбирали і маєток. В тому його палаці нічого такого не було. Я заходив в середину. Там нічого навіть брати не було. Старі такі меблі були, тепер дехто на селі то може в хатах краще має, ніж тоді Шептицький мав. Ми, хлопці, думали, може щось і собі там хапимо.

Я бачив, як їх трьох: Шептицького, його жінку і якогось священника вивели в сад, що вони там мали, поставили під штахети і там їх постріляли. Москалі були з карабінами, в тих своїх шапках з такими пупками. То я на власні очі бачив, як стріляли в них, як вони падали. Після того хтось там копав для них яму. Москалів тих було може п'ять-сім. Ми не думали, що їх будуть розстрілювати, були від них метрів, може, якихось дваїцять-триїцять. Як почали стріляти, ми побачили, що вони попадали, то ми почали втікати.

Їх застрілили в той сам день, як туди ми приїхали, відразу після обіду. Бо до обіда ми ще пасли корови, а після обіду москалі надїхали, і ми поїхали з ними.

Як побачили ми той розстріл, то засмутилися, настрашилися, ніхто з нас нічого собі не брав, було нам не по собі. А маєток Шептицького, то всьо люди розбирали, москалі нічого не брали. Почали корови виводити, коні, вози забирати. Основне з Прилбич були люди. З Підлуб було нас іно зо шість, зо сім хлопців»⁶⁵.

Отже, Г. Ометюх теж стверджує, що розбирання маєтку і розстріл його власників відбувалися в один день – у перший, хоча конкретної дати не вказує. Цьому те саме пояснення, що ми дали в попередній розповіді. Водночас, якщо таки повірити доволі реалістичним і правдивим обом розповідям, то все ж можна припустити, що до маєтку Шептицьких московські військові приїздили двічі: одні – двадцять шостого вересня, інші, про яких веде мову наш оповідач, – наступного дня. Так само й розбирання майна могло тривати два дні, принаймні на наступний день ще намагалися забрати деякі його рештки. Правда, для удостовернення цього припущення чи його спростування бракує реального фактажу.

Треба зазначити, що існує ще одна дата прибуття радянських військових до Прилбич. Так, місцевий вчитель історії Дмитро Бубісь у своєму значною мірою опертому на локальні розповіді історичному нарисі про с. Прилбичі вказує, що найперше прибула невеличка група, кільканадцять червоноармійців, двадцять п'ятого вересня перед вечором і попрямувала просто до фільварку Шептицького⁶⁶. Можливо, цей невеличкий відділ мало хто зауважив, а якщо й бачили, то за певною логікою орієнтувалися на основний контингент військових, що прибули наступного дня, двадцять шостого вересня, і почали встановлювати радянську владу, реалізувати пов'язані з цим заходи. А що ж до тих, які прибули напередодні, то, можливо, це був спецвідділ, посланий запобігти втечі Шептицьких чи їхній спробі десь сховатися. Тоді це ще одне під-

⁶⁵ *Запис від Ометюха Григорія, 1928 р.н. Записав Є. Луньо 04.10.2000 р. у с. Підлуби Яворівського р-ну Львівської обл. / Домашній архів Є. Луна.*

⁶⁶ Бубісь Д. *Прилбичі. Кризь призму віків (історичний нарис)*. Львів : «Гердан Графіка», 2005. С. 44.

твердження, що стосовно них була реалізована заздалегідь спланована спеціальна операція.

Стосовно представленої картини розстрілу, то вона в своїй основі виглядає реалістично. Однак твердження, що яму для жертв копали вже після розстрілу, суперечить відомостям від більшості оповідачів, а також дочки Анни, що яма була приготована заздалегідь. Істину традиційно визначають за принципом арифметичної більшості джерел, та це не завжди так. Тим паче, що могила через її смислове поєднання з таким екстремальним, емоційно експресивним явищем, як смерть (особливо її різновидів: страта, розстріл), у народнооповідній традиції є частим об'єктом різноманітного відображення й осмислення. Це виразно простежується з могилою, а на перших порах – з ямою для останків панів Шептицьких.

Саме в цьому плані є цікавою розповідь наступного оповідача – жителя сусіднього села Бердихів Федора Козака:

«Москалі граб'ю забили і закопали в рові. А ше, правда, як копав си яму, то казав си дати води напитися. Йому дали води напитися, він говорить: «А я не знав, що то вода така добра. А я ціле життя води не пив. Я не знав, що то така вода добра». Так повів ше. Та й так: як не пив, то й не знав»⁶⁷.

Це єдине зафіксоване нами твердження, що граф Леон копав собі могилу. З уже згаданої розповіді М. Балагуша знаємо, що на перших порах воно було доволі поширеним. Проте з часом, а саме наприкінці ХХ ст., коли ми розпочали свої польові фіксації у Прилбичах і навколишніх селах, ця версія фактично вийшла з активного побутування. Залишились лише її поодинокі, за формою вербального вираження – стиснені лише до звичайної констатації проблиски. Це закономірний наслідок того, що за понад пів століття народнооповідна традиція у відображенні й осмисленні дійсності почала ширше застосовувати логічно-смисловий метод

⁶⁷ *Запис від Козака Федора, 1924 р.н. Записав Є. Луньо 16.07.2005 р. у с. Бердихів Яворівського р-ну Львівської обл. / Домашній архів Є. Луня.*

з його інструментарієм реально-історичних причиново-наслідкових зв'язків. І як наслідок, при цьому все більше відмовляти́сь від методу міфологічно-казкового з його доволі умовним і відносним опертям на реальність.

У представленому тексті копання самим Леоном Шептицьким могили для себе є художнім вимислом, який сповнений відповідним ідейно-смісловим навантаженням. Генетично він виводиться з реальности, відображеної в народних історичних переказах. Скажімо, ми записали низку розповідей, як німецькі нацисти змушували євреїв копати самим собі ями. Так убивці нелегку фізичну працю перекладали на своїх жертв, завдаючи їм при цьому важкої психоемоційної і моральної муки. Народнооповідна традиція у свій спосіб передає усі ті страждання, які прилбицький пан перед смертю зазнав від московських убивць. Тут ще слід додати й завдане йому, графові, приниження, змусивши його працювати фізично. Таким чином народне середовище представляє в образі графа Леона Шептицького мученика, який загинув невинною та ще й страждальницькою смертю.

Так само відомим у народнооповідній традиції (передовсім казковій) є мотив «пан вперше п'є воду». Його ідейна суть полягає в тому, що пан через свій високий соціальний статус не дозволяє собі пити звичайної води, щоб таким чином не рівнятися з простим народом. Адже у нього вдосталь різних смачних, поживних, вишуканих напоїв. Та за екстремальних умов таки напивається води і пересвідчується, що вона дуже смачна. При цьому він визнає рацію народу. У нашій розповіді дуже реальна ситуація, щоб цей мотив уповні застосувати до образу Леона Шептицького, який, втомлений копанням собі могили, прагнув напитися бодай води. Оскільки це остання, передсмертна воля людини, то навіть вороги-вбивці традиційно її вшанували і таки принесли йому води. Визнанням, що вода надзвичайно смачна, пан Леон якоюсь мірою вчиняє акт певного соціального рівняння, примирення чи навіть єднання з селянами, визнає їхню гідність і мудрість, принаймні

в доречності й приємності споживання простої води. За це народ до певної міри симпатизує графові, що щиро визнав перед ними бодай одну слабку чи навіть негативну сторону свого високого соціального становища.

Вартує уваги ще одна цікава народноепічна деталь розстрілу панів Шептицьких. Ми чули її в народному середовищі, але за таких обставин, що не мали змоги належно її зафіксувати. Про неї в літературній формі згадує у своїй книзі Д. Бубісь:

«Пізніше просочились подробиці цієї акції. Коли вели на розстріл приречених, то Лев Шептицький просив, щоб стріляли першою його жінку, мовляв, нехай вона не переживає моєї смерті»⁶⁸.

Насамперед постає питання про достовірність слів пана Леона, бо сумнівно, що хтось із місцевих людей міг це чути. Принаймні про це нічого не говорить дочка Анна, яка про розстріл батьків мала досить свіжу, очевидно, вже з часів німецької окупації інформацію від своїх домашніх. Вона, однак, подає важливу заувагу, що про розстріл дещо оповідали самі виконавці – солдати. Це засвідчують і наявні у нас розповіді, зокрема А. Гаранджі, і ще однієї, яку розглянемо згодом.

Отож є певні підстави вважати, що слова графа Леона є реальним фактом. Хай там як, а народне середовище в них вірило. В ідейно-смысловому плані це прохання графа Леона до своїх вбивць представляє його з дуже позитивного боку як надзвичайно шляхетну особу, гідного чоловіка, який вірно кохає свою дружину. Вона теж проявляє такі ж високі духовно-моральні якості, коли, як говорить дочка Анна, не полишає свого чоловіка у фатальний момент і рішуче розділяє його трагічну долю – добровільно іде з ним на розстріл. І в таких екстремальних умовах насильницького кінця їхнього життя пан Леон все ж турбується про дружину, щоб бодай

⁶⁸ Бубісь Д. *Прилбичі. Крізь призму віків (історичний нарис)*. Львів : «Гердан Графіка», 2005. С. 45.

вберегти її від психоемоційного шоку при спогляданні драстичної сцени свого вбивства. Цим він викликає в народному середовищі не тільки співчуття, а ще й глибоку повагу, навіть захоплення.

Наступна розповідь – від жителя Прилбич Івана Карпи, майстерного оповідача з дуже детальною пам'яттю:

«А потім взяли москалі їх трьох забили: граб'ю, грабіну і ше з ними був якийсь священник чи монах, і його. Їх трьох забили. [...] Там виділи, як їх стріляли, йно здалека, но павх, павх, павх. Грабіну вже остатну вбили, прийшла, була в такім чорнім, мала сукню і хустку – йно руками заломала і зара [...]. А вбивав чорний, там такий чи узбек, чи азят, чи шо. І всьо. І загорнули. Їх всіх трьох разом привели і до йдної ями. А чи там ше шо хто говорив чи як [...]. Але насамперед забили граб'ю, потім того, чи то монах був, чи якийсь священник, чи шо, – його, а остатну вже грабіну. То грабіна ше руками так заломала. Яму скорше викопали, а їх на готову вели. Чи де ввечір, чи перед вечером викопали. Ше казали, там сусіди десь дивилися, слухали то, то казали, як грабйого зустрілили, граб'я внав, а грабіна каже: «Леон!» Тоди того монаха, і тоди її забили. Вона йно руками заломала, там повіла шось, і зара її»⁶⁹.

За жанром це переказ, що його оповідач перейняв незадовго після страги панів, про що засвідчують дуже конкретні і реалістичні деталі. Покликається він і на очевидців – осіб, що проживали поряд місця розстрілу й, цілком імовірно, могли бачити приречених і чути їхні слова.

Описаний процес розстрілу типовий для енкаведистів: до готової ями жертв підводять по одній, стріляють із револьвера в потилицю, і жертва падає чи її штовхають у яму. Далі таким же чином вбивають наступні жертви, що очікували збоку. Дуже реалістично, що всіх убивав один солдат чи офіцер, очевидно, енкаведист, що вже мав у цій справі певний досвід, навчився розстрілювати холоднокротно і вправно, без можливих ексцесів.

⁶⁹ *Запис від Карпи Івана, 1927 р.н. Записав Є. Луньо 11.10.2014 р. у с. Прилбичі Яворівського р-ну Львівської обл. / Домашній архів Є. Луна.*

Якщо подану розповідь аналізувати з проєкцією на попередню, то вона правдива, реалістична в тому плані, що вбивці закономірно для себе вчинили з точністю до навпаки стосовно прохання пана Леона. Адже кати з їхньою деформованою, спотвореною психікою не могли собі відмовити у притаманній вбивцям потребі споглядати на страх, відчай, страждання й муки своїх жертв, відчуваючи таким чином свою владу над їхнім життям. Водночас виконавці розстрілів мусили строго дотримуватися вироблених на основі досвіду інструкцій. У випадку розстрілу поодиноці (вважається, так би мовити, найбільш надійним) групи осіб, спочатку вбивали сильніших, стійкіших психічно й морально, здатних чинити опір. Ті, що очікували своєї черги, під впливом відчаю, шоку від побаченого ставали безвольними, не здатними до якогось опору катам. Цій схемі повністю відповідає представлена оповідачем картина знищення подружжя Шептицьких і їхнього гостя – ченця езуїта.

Для повнішої народноепічної картини страти прилбичьких панів подаємо ще розповідь жительки Прилбич Катерини Александрович. У перші дні окупації в них у хаті і в стодолі ночували червоноармійці:

«Рано вони повставали – москалі тії, шо в стодолі, і тії в хаті, і пішли. Пішли і приходять за якийсь час: “Всьо, – до мами, – всьо, поміщика вбили, поміщицю вбили і попа”. Мама кажут: “Бог би вас скарав тяжко, та ви і ксьондза забили?” – “Ми не вашого, ми польського”. Мама кажут: “То немає до річи, але ксьондза забили”. – “Ми би і тебе забили, шо так дітей мордуєш”. І пішли. Во то вони в нас спали, шо пана забили. То вони самі сказали, шо вони пана вбили. І то так дуже повіли так гордо: “Всьо вже: поміщика вбили і поміщицю вбили і попа. Всьо вже”»⁷⁰.

Розповідь є, за жанром, народним оповіданням: оповідач сам брав участь чи бачив те, про що веде мову, а отже, розповідь від-

⁷⁰ *Запис від Александрович Катерини, 1930 р.н. Записав Є. Луньо 17.07.2015 р. у с. Прилбичі Яворівського р-ну Львівської обл. / Домашній архів Є. Луня.*

значається більшою точністю і правдивістю. Хоча в ній безпосередньо не йдеться про саму картину розстрілу, та цінна вона тим, що дуже реалістично, в конкретних деталях змальовує московських солдатів, їхній ідейно-політичний рівень, спілкування з місцевими людьми, ставлення до страти панів. Власне, йдеться про те, якими вони себе представляли. А саме так, як їх було інструктовано за відповідним ідейно-політичним скеруванням: вони – представники передової комуністичної ідеології і прогресивної радянської держави, визволителі своїх єдинокровних братів від польських панів-експлуататорів і так далі в такому плані. Отож вони, знаючи про донощиків у своєму середовищі й можливі репресії, наввипередки демонструють своє войовниче безбожництво, жартома говорять про готовність розстріляти матір за те, що «мучить» дітей молитвами. І особливо схвально відгукуються про розстріл панів і ксьондза, мовби вчинили надзвичайно корисну для селян справу – позитивно, в дусі комуністичної ідеології і практики вирішили всі їхні соціальні й духовно-моральні проблеми.

Зі слів оповідачки зрозуміло, що ці солдати чванилися особливою участю у страті. А через семантичну конструкцію так званого колективного «ми» вони демонструють ідейну єдність із тими, хто дав наказ і хто розстрілював. Таке їхнє завзяте, награне схвалення страти панів Шептицьких і ксьондза наводить на думку, що воно, принаймні для значної їх частини, не щире, а спричинене страхом можливих дисциплінарних стягнень чи навіть репресій. Можливо, дехто і співчутливо ставився до трагічної долі невинно замордованих. Тим паче, що ми записали розповіді про непоодинокі випадки, як червоноармійці-українці мали відвагу наодинці поговорити з місцевими людьми й розповісти правду про радянську дійсність.

Певну увагу народнооповідна традиція відводить питанню, чому пани Шептицькі не виїхали до родини на німецьку сторону, а залишилися чекати московських окупантів. Це також було великою загадкою для дочки Анни та інших родичів і знайомих, і вона намагається пояснити якимись містичними причинами. Тим часом

вже згадуваний селянин М. Балагуш подає, вважаємо, дуже правдиву, реальну причину:

«Лишилися в маєтку пан, пані і з ними ще оден польський монах. Як вибухнула війна, поляки думали, що вони з німцями будуть воювати рік чи два, а не десять днів, і в маєтку Шептицького в Прилбичах мав бути військовий шпиталь, монах мав опікуватися тим шпиталем, сповідати поранених. Шептицький думав, що віддасть якусь частину майна москалям, але щось троха вони йому лишуть, так щоб йому вистарчило на прожиття. [...] Німці побули в нас десь дві неділі і стали відходити. Сказали, що вони вертаються трохи назад, що границя буде на Сяні, що сюда прийдуть росіяни. Казали вони нашому панові Леонові Шептицькому, щоб він обов'язково втікав від комуні, ішов з ними. Наш пан мав десь в Польщі ще одного брата, Юзефа, що був, здається, генералом. То дітей, своїх доньок, що тут були при нім, він вислав до родини брата, а чи то до своєї старшої доньки, що була замужем в Польщі, а сам з жінкою лишився тут. Було йому шкода покидати свій маєток»⁷¹.

Отже, першою вагомою причиною для подружжя Шептицьких залишитися вдома був їхній польський державний патріотизм. З одного боку, вони – як свідомі й порядні громадяни своєї держави – взяли посильну участь у її захисті від німецьких агресорів. З іншого боку, певні політичні й урядові кола Польщі сприймали з недовірою цей їхній польський патріотизм.

Найперше через русинське походження (яке в австрійському політикумі трактувалося більшою мірою як природний стан речей) пан Леон, перебуваючи в колі польських патріотів, відчував певний комплекс польської політичної неповноцінності. Водночас цей комплекс ще більше посилювало те, що два його брати стали політичними українцями. Особливо йшлося про Митрополита Андрея: коли ще за Австро-Угорщини він став діяти наперекір

⁷¹ *Запис від Балагуша Михайла, 1920 р. н. Записав Є. Луцьо 15.01.1995 р. у с. Прилбичі Яворівського р-ну Львівської обл. / Домашній архів Є. Луця.*

польським політичним сподіванням і почав відстоювати й розширювати українську ідентичність Греко-Католицької Церкви, скріпляючи цим і розвиваючи галицьке політичне українство, то став трактуватися як ворог польської ідеї і політики⁷². Із відновленням Польщі в 1918 р. польські спецслужби навіть готували замах на його життя, вважаючи державним зрадником⁷³. І далі певні військово-політичні кола не припиняли негативно трактувати колишнього поляка-відступника; очорнювання й цькування Митрополита як ворога Польщі тривало і далі⁷⁴. Через те пан Леон вимушений був доводити свою відданість Польщі, щонайменше підтримувати її національну політику, а навіть проявляти її всупереч загрозам особистої безпеки. Ширше особливості і прояви польського патріотизму розглянуто в наших дослідженнях «Оповідна традиція про релігійну, мовну та національну ідентичність графа Леона Шептицького та його сім'ї»⁷⁵, «Релігійна ідентичність графа Леона Шептицького в народнооповідній традиції»⁷⁶.

Іншою не менш важливою причиною загибелі панів Шептицьких є, згідно з народнооповідною традицією, рішення не виїздити

⁷² Лендик В. *Визначні постаті Української Церкви: Митрополит Андрей Шептицький і Патріарх Йосиф Сліпий*. Львів : «Свічадо», 2004. С. 37.

⁷³ Баб'як А., о. д-р. Ключові етапи життя духовного провідника українського народу митрополита Андрея Шептицького (1865–1944) // *Український Мойсей (до 150-ліття від дня народження Митрополита Української Греко-Католицької Церкви Андрея Шептицького): Статті та матеріали / упоряд.: О. Киричук, М. Омельчук, І. Орлевич*. Львів : Вид. відділ Львівського музею історії релігії «Логос», 2015. С. 10.

⁷⁴ Земба А. Митрополит Андрей Шептицький і уряд II Речі Посполитої у 1923–1939 рр. // *Метрополія Нью-Йорку служі Божому Андреєві у п'ятдесятиріччя його смерті / ред.: М. Галів*. Нью-Йорк, 1996. С.48.

⁷⁵ Луньо Є. Оповідна традиція про релігійну, мовну та національну ідентичність графа Леона Шептицького та його сім'ї // *Народознавчі зошити*, 2019. № 5. С. 1102–1122.

⁷⁶ Луньо Є. Релігійна ідентичність графа Леона Шептицького в народнооповідній традиції // *Українці і їх сусіди на просторі віків: політика, господарка, релігія, культура і життя щоденне*. Слупськ; Warszawa, 2020. С. 11–27.

до родини на німецький бік Польщі. Крім попереднього оповідача, про це говорять й інші, наприклад, жителька с. Терновиця Катерина Романовська:

«Той граб'я як був втік до Польщі – то був жив. А він не думав, що то так буде. А зразу застрілили, як ті радянські прийшли і в рові поховали. [...] Задармо його застрілили. А видів, що ю фронт іде, та було поїдь до брата в Польщу. А він де ся сподівав, що його будут стріляв. А воно во йно приїхало – перше його застрілило»⁷⁷.

Німецька окупаційна адміністрація, що з повагою ставилася до осіб вищого суспільного стану, багатьох з них (зокрема й великих землевласників) вмовляла й пропонувала допомогу в евакуації, попереджаючи про небезпеки від московської влади. Та все ж Шептицькі, хоча мали для цього всі можливості, таки залишилися вдома з думкою турбуватися про своє майно. Треба сказати, що в такому рішенні вони не були єдиними. За нашими даними оповідної традиції, ще й інші великі землевласники на Яворівщині теж залишилися вдома заради збереження своїх маєтностей чи не змогли виїхати. Це, наприклад, граф Дембіцький з Яворова, графиня Чесновска з с. Віжомля, графиня Луцка з с. Сарни, графиня з с. Бердихів та ін. Вони відносно щасливо перебули Першу світову війну і завдяки власній присутності в основному зберегли свої маєтності. За таким же принципом сподівалися перебути й нову війну, уявляючи її собі за зразком попередньої. То що найважливіше – не усвідомлювали великої різниці між московською царською владою і московським більшовицьким диктаторським режимом з його особливою соціальною політикою і практикою.

Характерно, що в перші дні на Яворівщині розстріляли тільки подружжя Шептицьких. Інших панів спочатку не чіпали. Згодом декому, як графу Дембіцькому, вдалося таємно перебратись через

⁷⁷ *Запис від Романовської Катерини, 1927 р.н. Записав Є. Луньо 02.12.2015 р. у с. Терновиця Яворівського р-ну Львівської обл. / Домашній архів Є. Луня.*

кордон на німецьку сторону, дехто переховувався серед знайомих у Львові чи в інших містах або селах; декого, зокрема графиню Чесновську, арештували; декого вивезли до Сибіру. Це знову ж таки говорить, що стосовно Леона Шептицького в московській владі був окремих, особливий намір.

Дуже важливим питанням у локальному народному середовищі було і залишається питання причетності місцевого люду до розстрілу панів. І цікаво, що в народнооповідній традиції воно простежується досить слабо й невиразно, навіть, можна сказати, завуальовано. І в цьому є своя причина: вважаємо, що це комплекс колективної провини. Вона, ця провина, виразніше почала усвідомлюватися й проявлятися вже в роки української державности, коли вийшла з підпілля Українська Греко-Католицька Церква й почав розгортатися культ Митрополита Андрія Шептицького. Також у цьому плані певну роль відіграв гучний і тривалий міжконфесійний конфлікт у Прилбичах в 1990-х і у 2000-х роках.

Доволі активно й різнобічно народнооповідна традиція висвітлює неприязне ставлення місцевих селян до своїх панів, і навіть згадує про конфліктні ситуації. Досить детально ми їх розглянули у своїх вказаних вище статтях. З одного боку, це об'єктивне відображення непорозумінь і протистоянь, традиційно характерних для сільських громад і дідичів-землевласників. Водночас, як у нашому окремому випадку, своєрідне, можна сказати, приховане, доволі стримане вираження колективної провини, що на підсвідомому чи свідомому рівні була присутньою в сільській громаді. Цим комплексом провини вмело скористалися, надавши йому відповідний простір для повнішого вираження, ті, що стояли за розпалюванням у селі інспірованого й координованого московськими спецслужбами міжконфесійного конфлікту.

Попри все, в окремих випадках більшою чи меншою мірою говориться про причетність селян до страти панів. Дехто взагалі не хотів на цю тему щось казати, вдавав необізнаного: «А грабйого і жінку його москалі, як прийшли, то забили їх. Я не знаю, чо то

його забили, за що і як. Хтіли, видно, панщину розбити»⁷⁸. Інші про це вказують не прямо, а натяками, недомовками: «Граб'ю Шептицького були, може, не забили, ше може, й люди винні. Бо були такі, що ходили, патиків не мали запалити, такі бідні. Пішли до него, ту написав картку, аби дати, а тому форналеви чи там тому гайовому: “Аби-с не дав”, – повів. І всьо»⁷⁹. Із цього твердження випливає думка, що дехто з селян мав особисті соціальні й моральні проблеми зі своїм дідичем, а отже, й підстави помститися йому, тож і виступив зі звинуваченнями його перед новою московською владою.

Також між прилбицькими селянами і їхнім дідичем був колективний моральний конфлікт на релігійно-церковному ґрунті. Одне із найбільш значимих і важких звинувачень прилбичан панові Леонові полягало в негативному ставленні шляхтича до Греко-Католицької Церкви; йому докоряли за відмову пожертвувати зі свого лісу дерево на будівництво в селі нової церкви. І при цьому ще й нібито сказав, що селянам треба не церкву будувати, а тюрму. Цей вчинок дідича вразив місцевих селян, які відразу стали активно відображати й осмислювати ситуацію в оповідній традиції. Розповіді про це активно побутували тривалий час, фактично до наших днів, при цьому передовсім у середовищі і православних, і (щоправда, менше) у греко-католиків. Основні із записаних розповідей ширше розглянуто у статті «Оповідна традиція про релігійну, мовну та національну ідентичність графа Леона Шептицького та його сім'ї»⁸⁰. Для кращого розуміння справи подаємо одну з них:

«Казали, шо люди просили його, щоб він ліса дав на верх до церкви. Цегли десь було до сорока тисяч, то кіньми десь возили

⁷⁸ *Запис від Чепіль Катерини*, 1935 р.н. Записав Є. Луньо 30.10.2014 р. у с. Прилбичі Яворівського р-ну Львівської обл. / Домашній архів Є. Луня.

⁷⁹ *Запис від Козака Федора*, 1924 р.н. Записав Є. Луньо 16.07.2005 р. у с. Бердихів Яворівського р-ну Львівської обл. / Домашній архів Є. Луня.

⁸⁰ Луньо Є. Оповідна традиція про релігійну, мовну та національну ідентичність графа Леона Шептицького та його сім'ї // *Народознавчі зошити*, 2019. № 5. С. 1108-1110.

ше старі люди, і він сказав: “В мене ліса нема, в мене ліс молодий”. І був такий розговор, ті, що ходили до него, він їм казав: “Вам ту не треба церкви, а треба тюрму будувати”. То з розговору тих старих людей. Він мені то не казав, я до него не ходив, ні мій тато не ходив, но тільки я чув розговори від старих людей. [...] Видите, він, той наш граб'я, до церкви не ходив. Він ходив до костьолю в Тернавици. [...] Так шо вже тоди за Польщі люди були і проти него. Бо не хотів ліса дати на церкву на дах, а йно сказав, шо вам треба тюрму будувати. Тюрму, бо крали багато в него самі люди, такий був розговор»⁸¹.

Оповідач наводить узагальнену причину: слова пана про тюрму – як докір місцевим селянам за розкрадання його майна. Також зазначено, що граф Леон відмовився пожертвувати ліс на церкву з національно-патріотичних і релігійних міркувань: був поляком і ходив лише до костелу. І треба сказати, обидва ці міркування мають раціональне зерно. Адже оповідна традиція зберегла багато розповідей про численні й різноманітні випадки крадіжок у пана, а також про те, що більшість людей вважала свого дідича поляком і римо-католиком. Заслугує на увагу й інше твердження оповідача: внаслідок інциденту з лісом на церкву між паном Леоном і значною частиною мешканців села склалися неприязні стосунки. І серед інших ця обставина могла послужити не менш важливою спонукою людей висловитися про свого дідича перед московською владою різко негативно.

Про причетність місцевої людности до смерті своїх батьків (щоправда, не категорично, а досить виважено) говорить дочка Анна. Вона припускає, що однією із причин чи, точніше, приводом була скарга селян перед московськими військовими на побиття під час пацифікації, до якої певною мірою був причетний їхній пан Леон Шептицький.

⁸¹ *Запис від Бригілевича Івана, 1934 р.н. Записав Є. Луньо 10.06.2015 р. у с. Прилбичі Яворівського р-ну Львівської обл. / Домашній архів Є. Луна.*

Місцева народнооповідна традиція не оминула увагою польську пацифікацію Прилбич, маємо розповіді про жорстоке побиття селян. Висловлювання стосовно причетности пана доволі обережні. Ось що з цього приводу говорить М. Балагуш:

«По других селах, казали, палили польські маєтки, фільварки, а в Прилбичах того не було, але видно все одно люди проти поляків виступали, бо і до нас в трийцятому році приїхала польська пацифікація. В наших Прилбичах був постерунок польської поліції, їх називали люди жандармами. Їх було чотири чи п'ять осіб. Комендант постерунку склав список всіх свідомих осіб села і передала уланам. Може, той список і пан помагав складати, не знаю. В нас нічого йому не спалили, а деякі люди ходили до нього децю красти: бульбу з кагатів чи дерево з ліса. Але зі злодіїв не били нікого, іно самих свідомих людей»⁸².

Відомо, що офіційною причиною покарання селян була нібито заподіяна ними шкода – псування чи нищення панського майна. При цьому панів залучали до складання списку жертв. Місцеві селяни не мали достатніх підстав говорити про безпосередню участь у цьому Леона Шептицького. Та водночас із народнооповідної традиції Яворівщини відомі випадки, коли дідичі чи з гуманних міркувань, чи зі страху перед можливою помстою захищали свої села від пацифікації, не дозволяли карати селян, і командири карної експедиції до них прислухалися. Про непоодинокі такі випадки в Галичині говорять і дослідники⁸³. Таким чином, у Прилбичах пацифікація відбулася, що дало певний привід місцевій людності, передовсім жорстоко скатованим людям, висувати докори чи звинувачення панові Леону Шептицькому.

Та насправді питання неоднозначне і набагато глибше. Народнооповідна традиція не завжди вказує, про яку саме пацифікацію

⁸² *Запис від Балагуша Михайла, 1920 р.н. Записав Є. Луцьо 15.01.1995 р. у с. Прилбичі Яворівського р-ну Львівської обл. / Домашній архів Є. Луця.*

⁸³ Скакун Р. «Пацифікація»: польські репресії 1930 року в Галичині. Львів : Вид-во УКУ, 2012. С. 62–63.

йдеться. Із контексту випливає, що мова йде про першу пацифікацію 1930 року, найбільш масову, із жакливими наслідками для українського населення. Книга «На вічну ганьбу Польщі, твердині варварства в Європі» це підтверджує: у ній зазначено, що в жовтні 1930 року польські жовніри побили селян, брутально поглумилися над місцевим греко-католицьким парохом і наклали на село дуже важку контрибуцію⁸⁴.

Тим часом дочка Анна говорить про пацифікацію восени 1938 року. Саме ця пацифікація висвітлена в науковій літературі⁸⁵. Згадку про її каральні акції на Яворівщині маємо в народнооповідній традиції, проте конкретно про Прилбичі не йдеться. Особливо важливим є твердження дочки Анни, що її батько цю пацифікацію сприйняв дуже негативно. Ось про це дослівно:

«Восени 1938 року прибув до Прилбич і розташувався в нашому домі якийсь відділ 14-го полку уланів (на жаль). Моєму батькові, очевидно, було повідомлено, що приїхали сюди «пацифікувати» людей у відповідь за спалену цього чи минулого року скирту збіжжя. Підпал скирт був провокацією, але чиєю? Радянською? Польською? Кому це було вигідно? Мій батько, дуже цим знервований, сказав мені відразу виїхати до Львова (на цей час я була з ним сама): «Щоб ти цим офіцерам не сміла подавати руки». Я так і зробила. Жовніри ходили по хатах з іменним списком (імовірно, українських націоналістів), витягали з хати чоловіків, накривали мокрими міхами і били до втрати свідомості, в тому числі керівника місцевої крамниці т.зв. «Маслосоюзу» і управителя мого батька [...]. Стосовно цього побиття, то не володію конкретними даними. Повідомлення селян могли бути перебільшені [перекл. із пол. мій. – Є. Л.]»⁸⁶.

⁸⁴ На вічну ганьбу Польщі, твердині варварства в Європі; вид. 2-е, без змін. Нью-Йорк : «Говерля», 1956. С. 32.

⁸⁵ Посівнич М. Воєнно-політична діяльність ОУН в 1929–1939 роках. Львів, 2010. С. 169.

⁸⁶ Anna Szeptycka. Fragmenty listu do o. Jacka Woronieckiego, OP // *Metropolita Andrzej Szeptycki. Studia i materiały* / red. : A. Zięmba. Kraków, 1994. S. 37.

Отож можна стверджувати, що ця пацифікація, як і попередня 1930 року, відбувалися всупереч волі Леона Шептицького. Тому він і не був спроможним відвернути її від села й захистити селян. Очевидно, за своєю суттю це були зумисні провокації польської влади, спрямовані таким чином на помсту Митрополитові Андрею Шептицькому за його, як вважав польський політик, національне ренегатство. Водночас ця акція була спрямована і проти самого пана Леона як брата Митрополита.

Якщо попередні оповідачі, вказуючи на соціальні, моральні, церковні й політичні конфлікти між селянами і паном, говорять про можливу провину селян дуже обережно, лише натяками, без якоїсь конкретизації, то маємо й розповіді більш детальні. Ось одна з них:

«І як їно вони прийшли, граб'ю зара дали в кімнату і чи там його засудили чи як, але шо не дали ніде вийти. І шось не знаю сила там були, чи тиждень, чи як. Потім там викопали яму. Вже там якесь слідство перевели, питалися людей за граб'ю. Але ніхто не говорив, шо граб'я нам пакість робив. Питали, бо шось хтіли на него, як там граб'я поводився, чи він вам не робив зла. Но, та казали, шо яку мав роботу – давав, за роботу платив. Платив тим, шо в горді робили, мали шклярню і як літо, так зима робили там і возили до Львова. А в жнива, хто мав коні, поміг му там чи жито, чи пшеницю, чи овес, чи шо він там мав, возити, і шось платив за то. Але шо їхали до него, їно шо був всіх граб'я приймив. Але для всіх там не було шо робити. Но, але троха робили. Гній розкидати там йшли. Но, чи як на штири коні приворували там, то чи хто пішов з хлопаків поганяти. Але сила там – два дни, най три дни тай всьо, приворали»⁸⁷.

Тут уже виразно згадано, що енкаведисти проводили щось на кшталт суду і слідства, розпитували людей про їхнє ставлення до пана Леона. Оповідач розуміє, що йдеться про нарікання, скарги

⁸⁷ *Запис від Карпи Івана, 1927 р.н. Записав Є. Луньо 11.10.2014 р. у с. Прилбичі Яворівського р-ну Львівської обл. / Домашній архів Є. Луня.*

і звинувачення пана, але, очевидно, з етичних міркувань, не бажаючи кидати тінь на односельців, воліє про це мовчати. Навіть навпаки, широким представленням позитиву – можливостей у панському фільварку багатом заробити – він старається приховати ймовірну провину людей.

І все ж нам вдалося записати розповідь про те, що місцеві селяни безпосередньо причетні до страти панів Шептицьких, записана в Яворові від Романа Петрушкевича:

«То самі гірші злодії були Прибиці, прибицькі люди були найгірші злодії. Я то знаю за то всьо. Вони там мали граб'ю Шептицького, але вони в граб'ї не крали. Вони ся грабйого бояли. Ино москаль прийшов, вони зараз вийшли, шо забте го. Бо граб'я, таке було в него: пішов збирати ягоди – пів збанка чи пів ведра мав-іс віддати лісному для пана, а пів собі. Назбирав-віс з двайці грибів – десять панови, десять собі. А листя взяв-іс нагромадив си – за листя посадили тя до гарешту. А спалили тя, чи сам згорів- віс, пішов-іс до него по ліс – “Ідзь до лісного і вибери си”. Прийшов до лісового, то ми сам той хлоп во в халупі в мене гадав за москалів вже. То каже: “Прийшов, вибрав-ім два дубаки і дві сосні”. Лісник каже: “А решта ти даш пару грош, тай я той во...”. За Польці то було дороге. Каже: “Пішов-ім до грабйого і кажу, шо так і так, є, вибрав-ім”.

Запрягає штири коні, дванайці псів, фузия на колінах і до ліса їде. І хлопа посадив з фірманом і їдут. Приїхали, лісний там чекав. Зліз, прийшов ту сосну погладив, дуба погладив, з кишені витягає, так як то мали портфель: «На ти пенендзи, іди си купи до Шлягера дерево». До жида. Ту був Шлягер такий в Яворові, шо дерево продавав, закупляв в панів і продавав. За процент від тих гроші – дві неділи робити зі жінком в жнива. За процент, а пенендзи то маєш віддати. То було таке.

І як прийшли москалі в трийці дев'ятім році і зразу: «Як там ваш помещік?» – до хлопів. «Забте го як пса, бо він такий, такий, такий». Взяти його і ксьондза, забили, в гноівци закопали і насерматри»⁸⁸.

⁸⁸ Запис від Петрушкевича Романа, 1933 р.н. Записав Є. Луньо 15.05. 2019 р. у м. Яворів Львівської обл. / Домашній архів Є. Луня.

Передовсім слід зазначити, що представлена розповідь доволі своєрідна. У ній насамперед виразно позначився характер, а звідси й індивідуальний стиль оповідача у відображенні й осмисленні дійсності. Щоб заволодіти увагою слухача, він вдається до експресивного згущення фарб, різкості й категоричності в судженнях та оцінках. В арсеналі його оповідної майстерності питома застосовується властивий народній епіці прийом демонстрації особливих, не знати яким (чи не надприродним способом) здобутих знань, що їх можна сприймати як таємні, віщі, сакральні та ін., і які виконують функцію сенсаційності, притягають і захоплюють слухача. Також у розповіді виразно простежується досить характерна для давнішої народнооповідної традиції властивість виводити узагальнення і навіть творити стереотипи на основі мінімальних – одного-двох – конкретних випадків чи проявів. Звідси у його оповідній манері прагнення ефективно вплинути на слухача, захопити його й зробити своїм шанувальником помітно домінує над вимогою відповідного відображення дійсності, таким чином представляючи її не адекватною, а навіть спотвореною. Не говоримо вже про її відповідне осмислення. Як приклад цього – твердження, що в Прилбичах були найбільші злодії і що у свого дідача вони не крали.

За даними народнооповідної традиції, у ті часи злодійство було поширене скрізь більшою чи меншою мірою. Зрештою, як воно має місце і в наш час, правда, в інших формах і масштабах, особливо, коли йдеться про вищі ешелони влади. При цьому мешканці того чи іншого населеного пункту зазвичай стверджували, що в сусідніх селах злодії більші, ніж у них. Це з одного боку – поширена серед людей звичка представляти гіршим чи винним радше когось, аніж себе. З іншого боку – знані, фахові злодії здебільшого крали не в своїх, а в сусідніх, чужих селах.

Мотив «пан Шептицький дає прохачеві гроші, щоб купив собі дерева деінде, а свій ліс шкодує» у Прилбичах, як узагалі на Яворівщині, активно побутує в багатьох варіантах і видозмінах. І при цьому має різні, навіть протилежні, осмислення. Одні оповідачі таку

практику пана Леона вважають негативною, мовляв, дуже скупий. Інші сприймають позитивно, бо з великою любов'ю і турботою ставиться до свого лісу.

Отож прилбичан, як і людей з інших сіл, не варто ідеалізувати: маємо немало розповідей про крадіжки як одні в одних, так і панського майна. Так само й дідич Шептицький об'єктивно не міг бути ані ідеальним, ані святим, а різними, зокрема і радикальними, методами боронив свою власність, а також різними, не завжди моральними способами знаходив можливості компенсувати завдані селянами втрати майна. Зазначмо, що ця тема заслуговує окремого дослідження.

У цій розповіді важливим, на нашу думку, є реалістичне твердження, що московські репресивні органи розпитували селян про їхнє ставлення до свого пана і що якась певна їх кількість висловлювалася про нього негативно. Твердження оповідача, що селяни вимагали вбити пана Леона (тим паче, в такій формі, як сказано в тексті), сприймаємо як ефектний художній вимисел. І все ж у селі сформувалася думка, що саме скарги селян на свого дідича були основною і навіть чи не єдиною причиною його страти. Водночас вказано ще й іншу причину розстрілу Шептицького (щоправда, у Прилбичах нам її не називали, про неї довідалися від цього ж оповідача Р. Петрушкевича), нібито пан Леон не погодився роздати людям своє майно: «А Дембіцький, то мойво, шо ту в Яворові був граб'я, той був мудріший. Прийшли до тих фірманів, до тих робітників: «Як помещік?» І до него, а він каже: «То вшистко людзске, нех си бежов. То не мое, то вшистко людске». І шо – люди забрали. [...] А той: «То вшистко моє». А москаль бриз! – і він в гною, всьо, нема»⁸⁹. Також трапилося нам версія, нібито пана Леона більшовики запитали, чи буде тепер працювати, а він сказав, що не працюватиме.

⁸⁹ *Запис від Петрушкевича Романа, 1933 р.н. Записав Є. Луньо 15.05.2019 р. у м. Яворів Львівської обл. / Домашній архів Є. Луня.*

Ця остання розповідь Р. Петрушкевича для нас важлива тим, що засвідчує типовість розмови московсько-більшовицьких окупантів із людьми про їхнього пана, яка нагадує демонстративну ідеологічно-пропагандистську виставу про класову політику більшовиків. А також тим, що графа Дембіцького, як і всіх відомих нам інших панів, на відміну від подружжя Шептицьких, залишили живими.

Отож маємо всі підстави стверджувати, що ця вистава більшовиків доволі майстерна завдяки практиці багаторазових її постановок. Так що для недосвідчених і наївних селян усе виглядало досить правдоподібним: вони щиро повірили у власну безпосередню причетність до страти своїх панів і, як наслідок, набули комплексу колективної провини. Тим часом на основі наведених нами (хоча й опосередкованих, але суттєвих) доказів страта прилбицьких дідичів була спеціальною акцією, заздалегідь спланованою у вищих владних кабінетах; її вістря було спрямоване проти Митрополита Андрея Шептицького.

Свого часу ще московська царська влада вбачала в постаті Митрополита Андрея дуже небезпечного ворога своєї імперії. І не знати, чи вдалось би Митрополитові пережити царське ув'язнення, якби не революція й розпад російського самодержавства.

Добре відомо і про безкомпромісне критичне ставлення Митрополита Андрея Шептицького до комуністичної ідеології, радянської тоталітарної держави та її вождів.⁹⁰ Звісно, що це не могло оминати уваги радянських спецслужб, на той час одних із найпотужніших у світі. Митрополит Андрей Шептицький постійно перебував у їхньому активному «опрацюванні». Контрреволюційне тавро наклали на нього ще в матеріалах кримінальних справ УВО і Польської військової організації. Один із найвищих керівників НКВС УРСР В. Балицький ще в 1935 р. називав Шептицького

⁹⁰ Гентош Л. *Митрополит Шептицький : 1923–1939. Випробування ідеалів*. Львів : ВНТЛ-Класика, 2015. С. 402–405.

одним із натхненників «контрреволюційної роботи» цих угруповань⁹¹. У вересні 1939 року керівництво НКВС УРСР дійшло висновку: «Не покінчивши з Шептицьким, годі викоринити український націоналізм»⁹².

Отож розстріл Леона та Ядвіги Шептицьких мав бути влучним і дошкульним ударом по свідомості й почуттях Митрополита Андрея. Радянський уряд добре усвідомлював велич Митрополита Шептицького, його високий міжнародний особистий авторитет і авторитет очолюваної ним Греко-Католицької Церкви, щоб поступити з ним, як із Митрополитом УАПЦ Василем Липківським – арештувати і знищити. Виходячи із нової суспільно-політичної ситуації, радянські репресивні органи мали на меті зламати Митрополита Шептицького морально, щоб після цього маніпулювати його волею й очолюваною ним Церквою у потрібному для себе напрямку. Та, попри все, хворий фізично та виснажений важкою працею, Митрополит Андрей таки витримав цей надзвичайно болючий удар, морально й духовно не зламався і не піддався тискові радянських спецслужб.

На підставі проведеного дослідження доходимо висновку, що локальна народнооповідна традиція тривалий час доволі активно відображала й осмислювала розстріл радянськими репресивними органами дідичів Прилбич – Леона та Ядвіги Шептицьких, звертаючи значну увагу на саму картину страти. На цьому певним чином позначилася епічна традиція з її давніми оповідними засобами і прийомами, зокрема художнім вимислом, що, таким чином, хоча й у супереч об'єктивній реальності, виражала свої ставлення до жертв. Водночас опертям на логічно-сміслові принципи причиново-наслідкових зв'язків народні розповіді загалом відтворили доволі реалістичну картину розстрілу. Також народнооповідна тра-

⁹¹ Бабенко Л. *Радянські органи державної безпеки в системі взаємовідносин держави і православної церкви в Україні (1918 – середина 1950-х рр.)*. Полтава : ТОВ «АСМІ», 2014. С. 343.

⁹² Ibid. С. 345.

диція (хоча в дещо прихованій формі) говорить про причетність місцевого люду до знищення їхніх дідичів і засвідчує внаслідок цього виникнення у мешканців села комплексу колективної провини.

Проте народнооповідна традиція все ж не спромоглася розкрити справжню причину розстрілу Леона та Ядвіги Шептицьких і побачити в цьому заздалегідь сплановану операцію московських репресивних органів з метою відповідного психологічного тиску на Митрополита Андрея Шептицького і з наміром маніпулювати його волею у власних (більшовицьких) інтересах.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бабенко Л. *Радянські органи державної безпеки в системі взаємовідносин держави і православної церкви в Україні (1918 – середина 1950-х рр.)*. Полтава: «АСМІ», 1014. 549 с.
2. Баб'як А., о. д-р. Ключові етапи життя духовного провідника українського народу митрополита Андрія Шептицького (1865–1944) // *Український Мойсей (до 150-ліття від дня народження Митрополита Української Греко-Католицької Церкви Андрія Шептицького): Статті та матеріали* / упоряд.: О. Киричук, М. Омельчук, І. Орлевич. Львів : Видавничий відділ Львівського музею історії релігії «Логос», 2015. С. 7–10.
3. Бріцина О. Зміна текстологічних моделей в українській фольклористиці XIX–XX ст. (за матеріалами публікацій прозового фольклору й архівних колекцій) // *Словенски фолклор и фолклористика на размеђу два миленијума*. Београд, 2008. С. 211–228.
4. Бубісь Д. Прилбичі. *Крізь призму віків (історичний нарис)*. Львів : «Гердан Графіка», 2005. С. 44.
5. Гентош Л. *Митрополит Шептицький (1923–1939). Випробування ідеалів*. Львів, 2015. 586 с.
6. *Запис від Гаранджі Антона*, 1921 р.н., уродженця с. Рогізне Яворівського р-ну Львівської обл. Записав Є. Луньо 25.05.2002 р. у м. Львів / Домашній архів Є. Луня.
7. *Запис від Карпи Івана*, 1927 р.н. Записав Є. Луньо 11.10.2014 р. у с. Прилбичі Яворівського р-ну Львівської обл. / Домашній архів Є. Луня.
8. *Запис від Бавтра Івана*, 1926 р.н. Записав Є. Луньо 12.01.1996 р. у с. Мужилівичі Яворівського р-ну Львівської обл. / Домашній архів Є. Луня.
9. *Запис від Балагуша Михайла*, 1920 р.н. Записав Є. Луньо 15.01.1995 р. у с. Прилбичі Яворівського р-ну Львівської обл. / Домашній архів Є. Луня.
10. *Запис від Петрушкевича Романа*, 1933 р.н. Записав Є. Луньо 15.05.2019 р. у м. Яворів Львівської обл. / Домашній архів Є. Луня.
11. *Запис від Козака Федора*, 1924 р.н. Записав Є. Луньо 16.07.2005 р. у с. Бердихів Яворівського р-ну Львівської обл. / Домашній архів Є. Луня.
12. *Запис від Александрович Катерини*, 1930 р.н. Записав Є. Луньо 17.07.2015 р. у с. Прилбичі Яворівського р-ну Львівської обл. / Домашній архів Є. Луня.

13. *Запис від Романовської Катерини*, 1927 р.н. Записав Є. Луньо 02.12.2015 р. у с. Терновиця Яворівського р-ну Львівської обл. / Домашній архів Є. Луня.
14. *Запис від Ометюха Григорія*, 1928 р.н. Записав Є. Луньо 04.10.2000 р. у с. Піддуби Яворівського р-ну Львівської обл. / Домашній архів Є. Луня.
15. Земба А. Митрополит Андрей Шептицький і уряд II Речі Посполитої у 1923–1939 рр. // *Метрополія Нью-Йорку служі Божому Андрееві у п'ятидесятиріччя його смерті* / ред. : М. Галів. Нью-Йорк, 1996. С. 36–51.
16. Ленцик В. *Визначні постаті Української Церкви: Митрополит Андрей Шептицький і Патріарх Йосиф Сліпий*. Львів : «Свічадо», 2004. 608 с.
17. Луньо Є. Народний літопис повстанської Яворівщини. Яворівщина у повстанській боротьбі // *Розповіді учасників та очевидців* / записав і упоряд. Є. Луньо. Львів : «Літопис», 2005. Т. I : Наконечне Перше, Наконечне Друге. С. 3–18.
18. Луньо Є. Оповідна традиція про релігійну, мовну та національну ідентичність графа Леона Шептицького та його сім'ї // *Народознавчі зошити*, 2019. № 5. С. 1102–1122.
19. Луньо Є. Релігійна ідентичність графа Леона Шептицького в народно-оповідній традиції // *Українці і ich sąsiedzi na przestrzeni wieków: polityka, gospodarka, religia, kultura i życie codzienne*. Słupsk; Warszawa, 2020. S. 11–27.
20. Луньо Є. Слово від упорядника до Тому II // *Яворівщина у повстанській боротьбі. Розповіді учасників та очевидців* / записав і упоряд. Є. Луньо. Львів : Растр-7, 2015. Т. II : Яворів. С. 21–26.
21. Луньо Є. Юність Андрея Шептицького в епічній традиції його родинного села // *Матеріали V Всеукраїнської конференції «Держава і Церква в новітній історії України»*. Полтава, 2015. С. 137–146.
22. Матковський І. *Казимир граф Шептицький – отець Климентій: польський аристократ, український ієромонах, Екзарх Росії та Сибіру, Архимандрит Студитів, Праведник народів світу, блаженний Католицької Церкви (1869–1951)*. Біографія. Львів, 2019. 664 с.
23. *На вічну ганьбу Польщі, твердині варварства в Європі*; вид. 2-е, без змін. Нью-Йорк : «Говерля», 1956. 152 с.
24. Посівнич М. *Военно-політична діяльність ОУН в 1929–1939 роках*. Львів, 2010. 368 с.
25. Скакун Р. *«Паціфікація»: польські репресії 1930 року в Галичині*. Львів : Вид-во УКУ, 2012. 171 с.

26. Anna Szeptycka. Fragmenty listu do o. Jacka Woronieckiego, OP // *Metropolita Andrzej Szeptycki. Studia i materiały* / red. : A. Zięmba. Kraków, 1994. S. 35–37.
27. Elżbieta z Szeptyckich Weymanowa. Leon i Jadwiga Szeptyccy wobec osoby i dzieła Metropolity Andrzeja Szeptyckiego // *Metropolita Andrzej Szeptycki. Studia i materiały* / red. : A. Zięmba. Kraków, 1994. S. 25–33.

Юрій Скіра

Український католицький університет

НЕВІДОМИЙ ГОЛОКОСТ: МИТРОПОЛИТ АНДРЕЙ ШЕПТИЦЬКИЙ ТА ІЄРОМОНАХ ЙОАН (ПЕТЕРС)

Юрій Скіра. Невідомий Голокост: Митрополит Андрей Шептицький та ієромонах Йоан (Петерс). На основі доступних джерел у статті висвітлено питання про першу половину життя ієромонаха Йоана (Петерса), його покликання і служіння в роки Другої світової війни. Автор розглядає його діяльність щодо переховування євреїв під час Голокосту на взуттєвій фабриці «Солід» та обставини ув'язнення. Аналізує його відносини з Митрополитом Андреем Шептицьким і підприємницьку діяльність, яка ставила за мету зарадити скрутному становищу Церкви після націоналізації власності комуністичним режимом і небажання його повернути націонал-соціалістам. Автор доходить висновку, що постать студита є недооціненою тими, хто вивчає діяльність Глави ГКЦ у 1941–1942 рр.

Ключові слова: монастир, архимандрит, Голокост, переховування, в'язниця.

Yuriy Skira. The Unknown Holocaust: Metropolitan Andrey Sheptytsky and Hieromonk Johannes (Peters). The article, based on available sources, highlights the first half of the life of Hieromonk Johannes (Peters), his vocation and service during World War II. The author considers his activity related to hiding Jews during the Holocaust, as well as the circumstances of his imprisonment. He analyzes his relations with Metropolitan Andrey Sheptytsky, his entrepreneurial activity aimed at coping with the emergency situation for the Church after the Communist Regime nationalized its property holdings, and the unwillingness of the Nazi occupying authorities to return them. The author concludes this Studite's role in the Ukrainian Greek-Catholic Church from 1941 to 1942 has been underestimated

Keywords: monastery, archimandrite, Holocaust, hiding, prison, Studite.

Ієромонах Йоан (Петерс) належить до покоління людей, які були надзвичайно близькими Митрополитові Андрею Шептицькому в 1930-их рр., але через різні обставини залишаються призабутими сьогодні. Пovoєнні реалії, конфлікти та суперечності 1960-их рр. залишили цю постать на маргінесах життя ГКЦ у вільному світі. Проте священник продовжував допомагати нашій Церкві, незважаючи на ці обставини. Його досвід і життя є цікавими з погляду часу та характеру особистості, що в найгірші часи націонал-соціалістичного режиму засвідчував свою віру та обов'язок служити іншим людям.

Йозеф Петерс народився 28 лютого 1905 року в невеликому містечку Зідлінгхаузені біля м. Брілон (Вестфалія, Західна Німеччина). Його батьками були Гайнріх та Елізабет Петерси. Мати походила з дому Бетте. Згодом батьки переїхали й оселилися у Дюссельдорфі-Гересгаймі, на вул. Пунцлауервег, 20¹.

Від юного віку Йозеф відчув у собі покликання стати католицьким священником. Тому після іспиту зрілості в 1928 р. він вступає на філософський факультет Лювєнського університету в Бельгії, вивчає філософію та історію, проте затримується тут недовго. Наступного року Петерс переїжджає до Мюнхена. За порадою місцевого архієпископа, кардинала Міхаеля фон Фаульхабера (1869–1952), молодий чоловік записується до колегії св. Андрія при Мюнхенському університеті на філософсько-богословський факультет. Активно продовжує вивчати філософію та богослов'я. Про ці роки він згадує так:

«З початку моїх богословських студій я точно знав: я хотів здійснювати душпастирське служіння у Східній Церкві. Провчившись рік в університеті у Лювені (тут була добра патрологія), я отримав запрошення від ректора колегії св. Андрія в Мюнхені

¹ Довідка про затриманого Йозефа Петерса. № ув'язненого 49641. Концентраційний табір Дахау // *Arolsen Archives. International Center on Nazi Persecution*. Архів № 10875. Арк. 1.

Невідомий голокост: Митрополит Андрей Шептицький та ієромонах Йоан

продовжити навчання у цьому нещодавно заснованому кардиналом Міхаелем фон Фаульхабером закладі»².

У цей час відбувається також перше знайомство Йозефа Петерса з українством:

«У Дюсельдорфі в 30-их роках був священник Юлій Тицяк. Його батько був українцем, мати – німкенєю. Тицяк був глибоким знавцем богослов'я Східної Церкви. Його авторству належить низка праць, присвячених Східній Церкві, зокрема він долучився до роботи над збірником «Християнський Схід – його дух і форма», вступ до якого написав і продиктував мені Митрополит Андрей Шептицький. Священник Тицяк керував робочим об'єднанням молодих священнослужителів і людей, зацікавлених у Східній Церкві. До цього кола долучилися двоє випускників Української католицької академії у Львові, обидва – сини священників, Глібовецький і Данилевич. Вони обоє походили з сімей священників, які поміж багатьох інших вже впродовж декількох поколінь разом будували церковну еліту. Ці два богослови отримали завдання від Митрополита – поїхати до Німеччини, аби вивчати журналістику [...]. Обидва запросили мене до Львова»³.

Тож, не гаячи часу, він вирушає до Польщі, де має намір зустрітися з Главою Греко-Католицької Церкви – Митрополитом Андреем Шептицьким (1865–1944):⁴

«З Мюнхена я в 1933 році вирушив у мандри «PER PADES» (пішки)⁵ до Львова. Я оглянув українські єпископські міста Пряшів

² Peters J. *Andreas graf Szeptyckyj – Metropolit von Halytsch, Erzbischof von Lemberg, Bischof von Kamenetz-Podolskyj*. München : LOGOS, 1987. S. 2.

³ Ibid.

⁴ Див.: Шарко Б. 90-ліття заслуженого душ пастиря // *Патріархат*, 1995. Вип. 5 (293). С. 25-26; Мацьків Т. Бл.п. о. Архимандрит Йосиф Йоганнес Петерс // *Український історик. Журнал Українського історичного товариства*. Нью-Йорк; Торонто; Київ; Львів; Мюнхен, 1995. Вип. 1–4 (124–127). Т. XXXII. С. 320.

⁵ Також див.: Спогади Блаженнішого Любомира (Гузара) про ігуменю Дарію Дублянницю // *Сестра Дарія. Життя і творчість ігумені Дарії Дублянниці* / упоряд. : схм. Васіяна Гладка. Львів : «Колесо», 2015. С. 28.

і Ужгород. У Стрию я дізнався: Митрополит перебуває в Підлютому⁶, у своїй літній карпатській резиденції. Романтична вузькоколіяка допомогла мені дістатися туди. То було за три дні до Богородичного свята – Успіння Пресвятої Богородиці»⁷.

У Підлютому відбулася зустріч, яка назавжди змінила життя Йозефа Петерса:

«Близько 15:00 Митрополит прийняв мене. Та зустріч залишила дивовижні спогади. Він був сповнений величі, неосяжний, проте вже довгий час прикутий до інвалідного візка. Здебільшого він був вбраний у чернечу рясу без будь-яких ознак його високого статусу. Я бачив його обрамлене бородою обличчя, бадьорі блискучі очі, що віддзеркалювали його особисту доброту і любов до людей. Його розмова, його думки закарбувалися у моїй пам'яті. Він говорив зі мною про Східну і Західну Церкву, про відродження східної гілки чернецтва і заснований ним орден св. Теодора Студита – говорив про сучасні питання зі свого чималого досвіду. В його стремлінні до Вселенської Церкви він також був не менш зацікавлений у проблемах Латинської Церкви, про які він мене розпитував [...]. У той момент я бачив перед собою ініціативного єпископа, який у своїй самотності та людяності став миттю піднесення у моєму житті [...]. У Львові я залишився на три тижні. Глібовицький, ставши вже мені другом, взяв мене з собою до Унівської Лаври, де за 50 км від Львова, на залізничному шляху до Тернополя. Тут жили близько 120 монахів чину св. Теодора Студита, † 826 р. у т.зв. монастирі «Студіон» поблизу Константинополя. В Уневі мене вразило те, як самотньо православне чернецтво вкорінилося в Українській Церкві, об'єднаній з Римом. Під час відвідин монастирської церкви один з ієромонахів узяв епитрахиль (у Латинській Церкві – стола) і поклав мені на плечі зі словами: «Ви один із нас»»⁸.

⁶ Урочище Підлюте розташоване біля с. Осмолода Рожнятівського району Івано-Франківської області.

⁷ Peters J. *Andreas graf Szeptyckyj*... S. 2.

⁸ Ibid.

Йозеф Петерс, проте, не відразу приєднався до монахів Студійського Уставу. Цьому передував певний час, який остаточно утвердив його у виборі:

«Я повернувся до Мюнхена, мені залишилося ще провчитися один семестр, і вирішив стати монахом в Унівській Лаврі. Брата Митрополита, отця Климентія, який був настоятелем монастиря, я ще не бачив. Я написав йому листа і невдовзі отримав його відповідь із мудрим тлумаченням східного чернецтва. Мої друзі, з якими я радився і яким я показав свого листа, мовили одностайно: “З цим листом ти можеш спокійно йти хоч на край світу” [...]. У травні 1934 року я приїхав до Львова, декілька днів гостював у Митрополита, знову був вражений його духовністю і простою людяністю. В Унівській Лаврі я долучився до життя чернечої спільноти, у якій панувала духовність отця ігумена Климентія, що об'єднувало його з Митрополитом, який працював над відновленням східного чернецтва»⁹.

Тож невдовзі він стає послушником у Святоуспенській Унівській Лаврі і продовжує ще на рік своє навчання у Львівській богословській академії. 14 жовтня 1937 р. Йозеф Петерс приймає схиму й отримує нове ім'я – Йоан. Через місяць (21 листопада 1937 р., на празник святого архистратига Михаїла) схимонах Йоан отримує з рук Глави Греко-Католицької Церкви пресвітерські свячення.

Від цього моменту розпочинається його праця як одного з найближчих помічників Митрополита Андрея у справах, які стосуються майнових питань студитів. Зокрема ієромонахові Йоану (Петерсу) доручають розбудову бібліотеки «Студіону» біля Святоюрського комплексу; він є також представником Предстоятеля Церкви у справі закупівлі найновішого тодішнього рентгенапарата фірми Siemens для українського шпиталю Народна лічниця ім. Митрополита Андрея Шептицького. Окрім цього, ієромонах Йоан

⁹ Ibid. S. 2–4.

(Петерс) упродовж 1937–1939 рр. виконує функції бібліотекаря Митрополита¹⁰. В його обов'язки, зокрема, входило формування бібліотеки візантиністики у Львові¹¹.

Протягом останніх років перед війною він постійно мешкав у монастирі священномученика Йосафата, що на вул. Петра Скарги, 2а. Згодом ієромонах Йоан стане настоятелем цього монастиря, про що повідомляє «Шематизм Львівської архієпархії» за 1938 р.¹².

Такий ритм життя ієромонаха Йоана (Петерса) тривав до кінця літа 1939 р. За кілька днів до початку Другої світової війни німецький консул у Львові порадив отцеві виїхати з Польщі¹³. Після обговорення цього питання з братами Шептицькими розпочалася нова сторінка життя для німецького студита, який, за вказівкою свого духовного проводу, вирушає до III Рейху.

Ієромонах Йоан (Петерс) після виїзду зі Львова переїжджає спочатку до Відня, де стає сотрудником на парафії св. великомучениці Варвари. В окупованому Відні він поселився в центрі міста на вулиці Рімергассе, 1, в отця д-ра Мирона Горникевича (1886–1959). Цю прописку він збереже до кінця війни, незважаючи на міста, де буде працювати в наступних роках¹⁴.

¹⁰ Жила В. *Апостольський екзархат у Німеччині і Скандинавії*. Мюнхен, 1989. С. 344.

¹¹ Левін К. *Мандрівка крізь ілюзії*. Львів : «Свічадо», 2007. С. 296.

¹² Про особовий склад монастиря св. Йосафата у 1938 р. «Шематизм» зазначає, що в обителі проживали: настоятель ієромонах Йоан (Петерс), 8 схимників та 5 рясофорів. Див.: *Шематизм греко-католицького духовенства Львівської архієпархії на рік 1938*. Львів : Накладом Митрополічної консисторії, 1938. С. 89.

¹³ Див.: Левін К. *Мандрівка...* С. 297; Гординський В. Спогади про о. Йоана Петерса, отців студитів і братів Шептицьких // *Світильник істини: джерела до історії Української католицької богословської академії у Львові (1928–1929–1944)* / ред. : П. Синиця. Торонто : Накладом студентства Богословської академії, 1983. Ч. III. С. 463; Мацьків Т. *Бл.п. о. Архимандрит Йосиф Йоганнес Петерс...* С. 320.

¹⁴ Довідка про затриманого Йозефа Петерса. № ув'язненого 49641. Концентраційний табір Дахау // *Arolsen Archives. International Center on Nazi Persecution*. Архів № 10875. Арк. 1.

Розвиток бойових дій восени 1939 р. змінив лице Центрально-Східної Європи. Польща була поділена між Німеччиною та СРСР. У німецькій частині було створене генерал-губернаторство для окупованих польських земель. Ієромонах Йоан (Петерс) вирушає до Кракова. Там він стає довіреним греко-католицького єпископату¹⁵ при адміністрації генерал-губернатора Ганса Франка (1900–1946).

Під опіку о. Йоана Петерса підпала західна частина Перемиської єпархії та Апостольська адміністрація Лемківщини. Керівництво першою після вересня 1939 р. із м. Ярослав здійснював владика Григорій Лакота (1883–1950), а другою – від 1936 р. о. Яків Медвецький (1880–1941). Апостольський адміністратор мав доволі слабе здоров'я, тому від серпня 1940 р. Лемківщиною керував на правах генерального вікарія о. Олександр Малиновський (1889–1957), якого ієромонах Йоан (Петерс) добре знав ще з часів навчання у Львівській богословській академії.

На своїй посаді о. Йоан Петерс розпочав нове служіння Греко-Католицькій Церкві, яка опинилася в ізоляції між двома тоталітарними режимами. Для Церкви надзвичайно важливим був зв'язок із Ватиканом, інформуванням його про реалії життя в єпархіях, отримання вказівок щодо тих чи інших ініціатив та рішень. Лише повноправний громадянин III Рейху, етнічний німець, міг безперешкодно пересуватися окупованою територією, не хвилюючись за свою безпеку та безпеку свого багажу. Таким спецкур'єром між греко-католицьким духовенством Перемиської єпархії і папським нунцієм у Німеччині монсенйором Чезаре Орсеніго (1873–1946) і став, власне, о. Йоан (Петерс).

Студит досить успішно увійшов у свою роль. Це був важливий досвід підготовки перед ще більшими завданнями, які відкрилися перед ним після початку радянсько-німецької війни. З її вибухом

¹⁵ Див.: Peters J. *Andreas graf Szeptycky*... S. 3; Гординський В. *Спогади про о. Йоана Петерса*... С. 463.

він, очевидно, одержав вказівку від Митрополита Андрея Шептицького залишити свій пост у Кракові і повернутися до щойно зайнятого нацистами Львова.

Проте до Галичини він повертається під новим виглядом – успішного підприємця. Курт Левін, який у 1942 р. перебував у монастирі священномученика Йосафата, згадував:

«Час до часу на службу й до трапезної заходив таємничий німець у дорогому костюмі гарного крою [...]. Я запитався свого сусіда, брата Вісаріона – дяка собору св. Юра, – хто був цей німець. Він відповів, що це отець Петерс»¹⁶.

У цій ролі ієромонах Йоан покаже себе якнайкраще. Підприємницький хист був невід'ємною частиною його особистості. І саме в цей період свого життя він уповні проявиться і принесе користь як Церкві, так і несподівано декільком десяткам євреїв із львівського гетто.

Невдовзі у Львові отець матиме зустріч, що кардинально змінить траєкторію його підприємницьких ініціатив. Головний учасник цієї зустрічі д-р Володимир Гординський (1915–1994) так описував події:

«З о. Петерсом я познайомився пізньої осені 1941 року. В тому часі я був керівником з'єднаних фабрик хутер міста Львова, і одного ранку до мого бюро, яке було напроти Львівського театру, зайшов о. Петерс. Він представився і сказав: “Мене прислав до вас Митрополит Шептицький, щоб ви мені допомогли. Я, як німець, дістав дозвіл на фабрику взуття, але на тому не розуміюся”. Від того почалося наше знайомство і співпраця, яка перетворилася в дружбу. Один із будинків, в якому були робітні хутер, ми звільнили для фабрики взуття, частину устаткування передав нам дуже добрий економіст і прекрасна людина Омелян Плешкевич, який провадив тоді відділ шкіри у фірмі “Ле-Пе-Га”. І так при вулиці Трибунальській,

¹⁶ Левін К. Мандрівка... С. 79.

Невідомий голокост: Митрополит Андрій Шептицький та ієромонах Йоан

ч. 16 почала працю «Дойтше Шуфабрік Золід», яка в дійсності була фабрикою оо. студитів»¹⁷.

До слова, на час відкриття цієї фабрики Йозеф Петерс займався широкою діяльністю у Львові, спрямованою на відновлення матеріального майна Греко-Католицької Церкви після радянської націоналізації і був директором вже одного підприємства. Володимир Гординський згадував:

«У 1941 році зараз за першими військовими відділами німецької армії о. Петерс вернувся до Львова і всюди використовував своє німецьке громадянство для допомоги Українській Церкві і для забезпечення матеріальної бази для монастиря оо. студитів. Він використав короткий час безладдя у Львові і перевіз друкарню, захоплену «облвиконкомом», з колишнього будинку воєводства до будинків св. Юра. Останні складові частини машини треба було витягати через вікна підвалу, бо цивільна влада в дуже короткому часі зайняла будинок. Ті машини були зародком друкарні й католицького видавництва при церкві св. Юра»¹⁸.

Таким чином постало перше підприємство, де директором був Йозеф Петерс – митрополита друкарня «Студіон». Воно було розташоване на пл. Св. Юра, 5¹⁹. Курт Левін у своїх спогадах писав із цього приводу:

«Іншим заняттям о. Петерса було друкування різноманітних бланків, що їх так любили німці. Він дістав друкарський станок і дозвіл від німецької військової влади перевезти його до Юра. Там він організував друкарську майстерню, де працювали монахи-студити з монастиря св. Йосафата. Офіційно там друкували

¹⁷ Гординський В. Спогади про о. Йоана Петерса... С. 464.

¹⁸ Ibid. С. 463.

¹⁹ Див. рекламні оголошення у: *Календар Нового життя на 1943 р.* Краків; Львів, 1942. 128 с.; *Календар «Студіону» на рік Божий 1944.* Львів : Накладом Товариства «Студіон», 1943. 161 с. Про особливості видавничої справи у Львові під час німецької окупації див.: Курилишин К. *Антиєврейська тематика на сторінках окупаційної україномовної преси Львова.* С. 118–119.

різноманітні бланки для Вермахту й адміністрації дистрикту «Галичина», а підпільно – настирські послання, єпархіяльні новини, молитовники та іншу релігійну літературу»²⁰.

У майбутньому ця друкарня ще відіграє неочікувано фатальну роль у долі свого першого керівника. І вказана друкарня, і «Солід» належали Товариству «Студіон», яке було зареєстроване за адресою: вул. Трибунальська, 16.

У запуску взуттєвої фабрики ієромонахові Йоану (Петерсу) тісно допомагав уже згадуваний д-р Володимир Гординський. За його рекомендаціями, технічним керівником фабрики було призначено Володимира Качмарського, а керівником фінансових справ – Євгена Бирчака, керівником справ постачання – Івана Саляка²¹.

На початковому етапі функціонування фабрика пройшла декілька фаз становлення виробництва. Перша припадає на кінець осені 1941 р. – травень 1942 р. У цей час налагодився механізм роботи, постачання та збуту продукції. У травні 1942 р. відбулося розширення потужностей. Це добре ілюструють оголошення, які керівництво «Соліду» друкувало у «Львівських вістях». До прикладу, ось що писали «Львівські вісті» за 13 травня 1942 р.:

«Шевських робітників прийме негайно фабрика обуви «Солід», Львів, Трибунальська, 16»²².

У наступних днях запит був повторений²³. Із браком кваліфікованих робітників відчувалася також потреба і в устаткуванні:

²⁰ Левін К. *Мандрівка...* С. 299. Друкарська справа була надзвичайно вигідна у Львові в роки німецької окупації. Спеціаліст із ремонту друкарських і рахункових машинок міг заробити 120 злотих на тиждень. Див.: Козловський Б. Три роки під чорною свастикою. Розповіді тих, хто пережив окупацію Львова // *Високий Замок*. 23 липня 2004 р. С. 6.

²¹ Гординський В. *Спогади про о. Йоана Петерса...* С. 464. Іван Саляк виїхав на Захід наприкінці німецької окупації, помер 2017 року у ФРН. Цю інформацію надала авторові дочка Наталія Саляк 19 вересня 2019 року.

²² Оголошення // *Львівські вісті*. 13 травня 1942 р. Ч. 104 (228). С. 4.

²³ Див.: Оголошення // *Львівські вісті*. 14 травня 1942 р. Ч. 105 (229). С. 4; Оголошення // *Львівські вісті*. 15 травня 1942 р. Ч. 106 (230). С. 4.

«Шевські машини купить фабрика обуви «Солід». Львів, Трибунальська, 16»²⁴.

Основне виробниче ядро працівників фабрики склали монахи Студійського Уставу, яким, власне, і належало підприємство де-факто. Ефективна робота підприємства була заслугою комунікативних здібностей о. Йоана та расового принципу побудови відносин у суспільстві. Курт Левін писав:

«Німець-директор швидко отримав контракти на постачання взуття для Вермахту. Він також забезпечив регулярне завезення на фабрику дорогоцінної на той час шкіри [...]. Маючи шкіру, можна було вирішити багато питань. Обрізки можна було обміняти на харчі, паливо та ліки. Взуттєва фабрика допомагала Юрові, монастирям, сиротинцям. Сьогодні здається дивним, але тоді шкіра була на вагу золота – вона давала студитам можливість допомагати братам, які голодували»²⁵.

Таким чином, у голодні часи німецької окупації взуттєва фабрика «Солід» перетворилася для Львівської архієпархії та монахів Студійського Уставу на важливе джерело доходів. І зовсім скоро вона набула ще однієї функції – безцінної для окремої категорії своїх працівників, а саме для євреїв із львівського гетто.

Студити надзвичайно високо оцінювали працю своїх євреїв-шевців на «Соліді». Робітник на цьому підприємстві з одного шматка шкіри мав вирізати сім пар черевиків. Єврейські шевці були настільки вмілими спеціалістами, що з одного шматка вирізали вісім пар взуття, а деколи і дев'ять. Студити здавали офіційні звіти про сім пар, а решту брали під плащі і виносили до монастиря свцм. Йосафата. До обителі приходили люди з сіл і міняли шкіру

²⁴ Оголошення // *Львівські вісті*. 16 травня 1942 р. Ч. 107 (231). С. 4. У наступних днях оголошення повторилося. Див.: Оголошення // *Львівські вісті*. 17–18 травня 1942 р. Ч. 108 (232). С. 4; Оголошення // *Львівські вісті*. 19 травня 1942 р. Ч. 109 (233). С. 4.

²⁵ Левін К. *Мандрівка...* С. 298.

на харчі. За рахунок цього жив Святоюрський комплекс і монастир на вул. П. Скарги. Згодом це стало надійним ресурсом і для самих євреїв, яких студити почали переховувати²⁶.

У такому ритмі минали перші місяці. Шевці зранку приходили з гетто на пл. Трибунальську, 16 і ввечері поверталися додому²⁷. Протягом дня, поки вони були у відносній безпеці, їхні жінки і діти²⁸ перебували під постійною загрозою знищення в замкненому світі львівського гетто, що поволі рухався до кінця після кожної чергової акції.

10 серпня 1942 р. у Львові розпочалася найбільша за весь період німецької окупації акція проти євреїв. Вона тривала до 22 серпня 1942 р. і забрала життя у бл. 40–50 тис. людей²⁹.

У цих страшних часах деякі львівські підприємства намагалися врятувати своїх робітників від смерті. І одним із таких підприємств став «Солід». Як свідчить схимонах Лаврентій (Кузик), студити просто не могли залишили своїх шевців-євреїв напризво-

²⁶ Винницька І. Жива історія українських політичних емігрантів в Канаді: інтерв'ю з братом Лаврентієм (Кузиком) // *Україна модерна*, 1999–2000. № 4–5. С. 325. В. Гординський згадував: «Приділ шкіри і допоміжних матеріалів був дуже скромний, але наші спеціалісти вмели так кроїти шкіру, що з кожного приділу залишалася шкіра на потреби монастиря. А ті потреби були великі. У воєнному часі шкіра була важніша, ніж золото. Її вимінювали, і монастир міг забезпечити постачання харчів, одєжі, ліків для потребуючих, а також паперу для друкарні і т. п.». Див.: Гординський В. *Спогади про о. Йоана Петерса...* С. 464.

²⁷ Ibid. Про ритм життя у львівському гетто протягом дня див.: *Щоденник Львівського гетто. Спогади рабина Давида Кахана*. Київ : «Дух і літера», 2003. С. 82.

²⁸ Про становище жінок і дітей працюючих на німецьких підприємствах євреїв-робітників див.: *Щоденник Львівського гетто...* С. 78.

²⁹ Про серпневу акцію див.: Кувалек Р. *Табір смерті у Белжеці*. Київ, 2018. С. 115–117; Гонігсман Я. *Катастрофа львівського єврейства (1941–1944)*. С. 178–180; Фрідман Ф. *Винищення львівських євреїв*. С. 139; Schenk D. *Noc mordców: kaźń polskich profesorów we Lwowie i holokaust w Galicji Wschodniej*. S. 245; Круглов А., Уманський А., Шупак І. *Холокост в Україні: зона німецької воєнної адміністрації, румунська зона окупації, дистрикт «Галичина», Закарпаття в складі Венгрії (1939–1944)*. С. 202–205.

ляще, а тому сховали їх із дозволу свого директора – ієромонаха Йоана (Петерса) у підвалах фабрики³⁰. Окрім чоловіків, вони взяли на переховування і їхніх жінок та дітей із гетто³¹. Ці люди продовжили свою працю: тепер тільки вдень вони тихо сиділи в підвалі, а вночі виходили з нього і цілу ніч працювали зі шкірою³².

Усе було гаразд, але неочікувано біда прийшла від митрополичої друкарні «Студіон». Робітники підприємства, за дорученням ОУН, надрукували антинімецькі листівки³³. СД давно підозрювало друкарню³⁴. Тому час від часу звертало на неї погляд. Так, у липні 1942 р. було перевірено працівників «Львівських архієпархіальних відомостей»³⁵. У листопаді 1942 р. СД викрило підпільників ОУН на квартирі, яка належала Львівській архієпархії³⁶. На ній же було виявлено велику кількість нелегальної

³⁰ Винницька І. *«Жива історія українських політичних емігрантів в Канаді»...* С. 325.

³¹ Ibid.

³² Ibid.

³³ Левін К. *Мандрівка...* С. 299.

³⁴ Підозри СД щодо Митрополита Андрія Шептицького влучно передає о. Михайло Сопуляк: «Німці Митрополиту не довіряли, бо вважали Його уособленням українського духа спротиву і патроном українського підпілля». Див.: Сопуляк М. *Пам'яті великого Митрополита (Жмут спогадів)*. С. 445. Про відносини Глави ГКЦ з німецькою владою див.: Гентош Л. Про ставлення Митрополита Шептицького до німецького окупаційного режиму в контексті документа з канцелярії Альфреда Розенберга // *Україна модерна*, 2013. Ч. 20. С. 296–317.

³⁵ Боляновський А. Між християнською мораллю і нелюдським злом (реакція Митрополита Андрія Шептицького на окупаційну політику націонал-соціалістичної Німеччини в Галичині у 1941–1944 рр.: від формальної лояльності до критики і протестів) // *Друга світова війна та долі мирного населення у Східній Європі. Матеріали міжнародної наукової конференції пам'яті Митрополита Андрія Шептицького (30 листопада – 1 грудня 2015 р., м. Київ)* / ред.: Л. Фінберг. Київ: «Дух і Літера», 2016. С. 46. «Львівські архієпархіальні відомості» – друкований орган Львівської архієпархії; виходив друком у 1889–1944 рр.

³⁶ Ibid. Також див.: Макар В. *Спомини та роздуми* // Макар В. *Зібрання творів: у 4-х т.* Торонто; Київ, 2001. Т. II. Кн. I: Бойові друзі. С. 150–151.

друкованої продукції³⁷. Нитка поволі йшла до друкарні і врешті обірвалася. Друк листівок був страшенно безвідповідальним кроком з огляду на те, що у Львові було небагато офіційних друкарень і СД першим ділом перевіряло їх. За шрифтами одразу виявили місце «державного злочину». І відповідь не забарилася.

Курт Левін, який тоді жив у монастирі свщм. Йосафата, згадуючи про 11 грудня 1942 р.³⁸, зазначає, що того дня Святоюрська гора була оточена поліцією. Він, побачивши це, вдягнувся і спустився по сходах запитатися в настоятеля обителі ієромонаха Никанора (Дейнеги), що робити далі. Той же якраз ішов по сходах назустріч. Він порадив сісти на трамвай і поїхати перечекати це лихо у Святоіванівській Лаврі. Курт Левін так і вчинив. Того ж дня ієромонах Марко (Стек) сповістив його про обшуки в Митрополичих палатах (навіть у приватних апартаментів глави ГКЦ), про арешт о. Никанора (Дейнеги) та ще одного священника³⁹. Тільки через багато років Курт Левін дізнається, що цією другою особою був ієромонах Йоан (Петерс).

³⁷ Макар В. Спомини та роздуми. С. 150-151. У подальшому арешти продовжилися. 4 грудня 1942 р. у Львові було заарештовано 18 членів ОУН. Див.: Mazur G., Skwara J., Węgierski J. *Kronika 2350 dni wojny i okupacji Lwowa. 1.IX.1939-5.II.1946.* S. 310.

³⁸ За день до арешту Йозефа Петерса з офіційним візитом до Львова прибув генерал-губернатор Ганс Франк. Метою його приїзду було урочисте відкриття Інституту Берінга, Заклад був створений для боротьба з поширенням плямистого тифу. У зв'язку з його приїздом у місті були підвищені заходи безпеки. Див.: Генерал-губернатор д-р Франк відкриває Інститут Берінга у Львові // *Львівські вісті*. 11 грудня 1942 р. Ч. 282 (407). С. 1; Mazur G., Skwara J., Węgierski J. *Kronika 2350 dni wojny...* S. 310.

³⁹ Lewin K. *Przeżyłem. Saga Świętego Jura spisana w roku 1946.* S. 140. У своїй другій книзі спогадів Курт Левін деталізує події 11 грудня 1942 р.: «Несподівана німецька облога у св. Юра та монастирі св. Йосафата показала, що небезпека справді близько. Поприбиравши у коридорах та каплиці, я йшов до трапезної в цоколі, коли побачив, що сходами нагору біжать есесівці. Я кинувся вниз, вибіг на подвір'я, звідти задалегідь добре вивченими проходами вийшов на вулицю. Я змішався з натовпом, сів у трамвай і поїхав на Личаків, до монастиря св. Йоана Христителя [...]. Пізно ввечері отець Марко звільнив мене з мого сховку, і я довідався, що заарештували отців Петерса та Никанора».

Першим заарештували виконавчого директора друкарні ієромонаха Никанора (Дейнегу)⁴⁰. Ієромонах Йоан (Петерс), розуміючи, який буде його швидкий кінець, добровільно прийшов у СД і взяв всю провину на себе⁴¹. У документах реєстрації важливих правоохоронних заходів IV Відділення Головного управління безпеки Рейху коротко йшлося:

«11 грудня 1942 року в Лемберзі (Львові) арештований провідник у Німеччині Йозеф Петерс, який народився 28.02.05 р. у Зідлінгсгаузені, який разом з українськими колами вів ворожу до Рейху діяльність і не здійснював обов'язкового інформування щодо існування ворожої до Німеччини організації (бандерівської групи)»⁴².

Див.: Левін К. Мандрівка крізь ілюзії. С. 80. Про день арешту згадує у своєму інтерв'ю і схимонах Лаврентій (Кузик), див.: Винницька І. «Жива історія українських політичних емігрантів в Канаді»... С. 324–325, 327. Про арешт ієромонаха Іоана (Петерса), обшуки у святоюрському комплексі і в монастирі священномученика Йосафата див.: Ковба Ж. *Людяність у безодні некла. Поведінка місцевого населення Східної Галичини в роки «остаточного розв'язання єврейського питання»*. Київ : «Дух і Літера», 2009. С. 118.

⁴⁰ Про те, що ієромонах Никанор (Дейнега) був директором митрополичої друкарні «Студіон», окрім усних свідчень та спогадів, засвідчує також запис про студитів періоду війни в монастирській хроніці ієромонаха Теофана (Шеваги). Дет.див.: *Монастирська хроніка, писана єрм. Теофаном, настоятелем монастиря в Скиті св. Андрея Студійського Уставу в Лужках*. С. 236.

⁴¹ *Інтерв'ю з ієромонахом Севастіаном (Степаном Дмитрухом), студитом*, від 19.07.2016 р., м. Львів. Інтерв'юер : Ю. Скіра.

У листі до В. Гординського після війни Йозеф Петерс писав, що під час подій 11 грудня 1942 р. за антинацистську пропаганду було заарештовано 11–12 людей. Відкритим залишається питання про ієромонаха Олександра (Маційовича): був цей студит затриманий у рамках цієї кампанії чи іншої. У всякому разі під час подальшого перебування Йозефа Петерса в тюрмі на вул. Лонського згаданого монаха було переведено з Кракова до Львова. Див.: Гординський В. *Спогади про о. Йоана Петерса*... С. 466.

⁴² Реєстрація важливих правоохоронних заходів № 8 від 31 грудня 1942 р. // *Arolsen Archives. International Center on Nazi Persecution*. Архів № 10875. Арк. 3. Також див.: Повідомлення Поліції безпеки та Служби безпеки (СД) Німеччини про арешти членів ОУН (С. Бандери) у Німеччині й Чехії. Берлін. 8 січня 1943 р. // *ОУН і УПА в 1943 році: Документи / упоряд. : О. Веселова, В. Дзьобак, М. Дубик, В. Сергійчук*. Київ, 2008. С. 64. Арешти підозрюваних

Так вони обидва опинилися в пастці. Проте, як виявилось насправді, у пастці опинилося набагато більше людей.

Події наступного дня, 12 грудня 1942 р., порушили звичний ритм життя д-ра Володимира Гординського:

*«Рано, як я ще був у ліжку, прийшов до мене о. Котів⁴³, людина, яка заступала недужого Митрополита. Він був усюди і виконував волю Митрополита. Притишеним голосом він сказав: “Одягайтеся і негайно ходіть зі мною до палати Митрополита. Отця Петерса арештували і фабрику взуття гестапо сконфіскувало. Треба рішити, що далі робити”. Митрополит і архимандрит Климентій вже чекали на мене. Розмова була дуже коротка. Це було доручення Митрополита для мене: до 24 годин видобути фабрику від гестапо. При виході я сказав о. Климентієві, що це неможливе, і якби я в тій справі пішов до гестапо, то звідти вже ніколи не вийшов би. Та о. Климентій дуже рішучим голосом відповів, що це воля Митрополита».*⁴⁴

Євреї, яких переховували студити на «Соліді», опинилися в пастці. Їх викриття погіршило б не лише становище ієромонаха Йоана (Петерса), а і спричинило б до більших, катастрофічних масштабів. Адже після цього СД серйозно зайнялося б ГКЦ і неві-

у співпраці з ОУН у Львові продовжилися у грудні 1942 р. Наступні затримання відбулися 20 грудня 1942 р. Про це див. : Mazur G., Skwara J., Węgierski J. *Kronika 2350 dni wojny i okupacji Lwowa. 1.IX.1939–5.II.1946.* S. 310.

⁴³ Отець Іван Котів. Народився у 1910 р. у с. Літиня (тепер Дрогобицький район Львівської області) у небагатій селянській родині. Пресвітерські свячення одержав у 1938 р. Під час німецької окупації – один із трьох особистих секретарів Митрополита Андрея Шептицького. Одна із ключових фігур в акції переховування євреїв з ініціативи Глави ГКЦ. Заарештований МВС 18 березня 1946 р.; 16 грудня 1946 р. військовий трибунал військ МВС засудив його за ст. 54-I«а» і 54-II КК УРСР на 10 років виправно-трудоих таборів. Звільнений з ув'язнення у Красноярському краї 15 травня 1956 р. Радянська влада заборонила йому повернутися до України, через що був вимушений поселитися у м. Каунас (Литва). Помер у 1972 р.; 3 серпня 1994 р. реабілітований прокуратурою Львівської області.

⁴⁴ Гординський В. *Спогади про о. Йоана Петерса...* С. 464.

домо, скільки людей могло б потрапити до їхніх рук. На той момент Володимир Гординський не знав усіх цих подробиць, але гарячково взявся до розв'язання покладеної місії:

«Безпосередній зв'язок із гестапо був виключений. Треба було шукати інших доріг. Головою господарського відділу дистрикту Галичина був д-р Георг Грізер, віденський адвокат. Його часто можна було бачити на українських мистецьких виставах, і він все питався, де можна купити старі галицькі ікони? На одній із таких виставок до мене звернувся, щоб я був перекладачем для нього. Він був єдиною особою, яку я знав, що могла б щось допомогти. Після деяких заходів він прийняв мене у своєму б'юрі. Я з'ясував йому цілу справу, але д-р Грізер обстоював правильність рішення гестапо: о. Петерс – німець, фабрика – німецька, і вам не вільно вмішуватися в німецькі справи. На мій аргумент, що, за німецьким правом, монах не має права власності і що єдиним власником є монастир, д-р Грізер, довго не відповідаючи, ходив по кімнаті, а тоді показав пальцем невеликий старий образ, на 70 % знищений, і запитався, чи я не був би зацікавлений той образ купити. Його ціна 30 000 марок. З розмислом я погодився на купно. На це д-р Грізер сказав, щоб на другий день рано я прийшов з о. Климентієм, і він дасть нам ключі до фабрики, але під умовою, що ми переведемо фабрику на «Студіон». Всі умови нашого договору були виконані, і на другий день я приніс гроші від Митрополита, і Грізер передав ключі до фабрики о. Климентієві»⁴⁵.

Так постало «нове» підприємство «Студіон», а його таємні робітники були врятовані⁴⁶. Із двома ж студитами справа виявилася

⁴⁵ Гординський В. Спогади про о. Йоана Петерса... С. 465.

⁴⁶ Щоправда, для Володимира Гординського пригоди після передачі ключів Георгом Грізером не завершилися: «Негайно після того я пішов на Трибунальську вулицю, поздирав печатки і відкрив фабрику. Поволі посходилися робітники і почалася продукція. Але це тривало не довго, бо нагло влетіли до бюро фабрики чотири озброєні гестапівці, брутально зв'язали мені руки, вивели до свого авта і повезли до головної квартири гестапо при вулиці Пелчинській. Переслухання тривало до самого ранку. За зірвання печаток гестапо карає у військовий час смертю. Я боронився, що господарський відділ наказав мені відкрити фабрику, і я тільки виконав наказ. Після різних погроз револьвером,

не такою. Володимир Гординський у своїх спогадах звертає увагу ось на що:

*«Отець Петерс використовував те, що він німець, але так інтенсивно включився в українське життя, що звернув на себе увагу гестапо. Поліція шукала претексту».*⁴⁷

Під час арешту СД виявило той факт, що його так старанно від початку війни приховував Йозеф Петерс – священство і чернецтво у ГКЦ. Саме слідство проходило досить закрито, і близькі ієромонахові Йоану (Петерсу) люди не знали, як там виглядає насправді справа. До них доходили лише відірвані звістки, зокрема про знущання офіцерів СД над ним⁴⁸. Про цей період свого ув'язнення ієромонах Йоан (Петерс) після війни розповідав Володимирові Гординському таке:

*«Я сидів у в'язниці при вул. Лонського⁴⁹ до початку липня 1943 р. Мене вічно переслухували, але мені вдалося за допомогою різних спритностей не виявити ніякого імені. Вишуканими хитрощами мені вдалося на допитах відвернути увагу СС-манів».*⁵⁰

телефонічних розмов та обіцянки зробити з тих, що мене переслухували, по парі чобіт, мене випустили, а п'ять пар чобіт виконано на час. Я знав, що Митрополит і оо. студити переховують жидів, але я не знав, що в той час у пивниці фабрики було 16 жидів, і їх викриття було б скінчилося трагічно для нас усіх». Див.: Гординський В. *Спогади про о. Йоана Петерса...* С. 465.

⁴⁷ Ibid.

⁴⁸ Ibid. Про знущання над в'язнями тюрми на Лонського в цей час див.: Макар В. *Спогади та роздуми // Макар В. Зібрання творів: у 4-х т. Т. II. Кн. I : Бойові друзі.* С. 151.

⁴⁹ Будинок тюрми на вул. Лонського (тепер вул. С. Бандери, 1) збудований у 1889–1890 рр. У 1939–1941 рр. у приміщенні діяла слідча в'язниця НКВС № 1. Тут у перші дні німецько-радянської війни працівники НКВС вбили 362 особи. У роки німецької окупації діяла в'язниця, підпорядкована Управлінню командира поліції безпеки та СД у дистрикті «Галичина». Саме Управління знаходилося на вул. Пелчинській, 55 (тепер вул. Д. Вітовського, 55).

⁵⁰ Гординський В. *Спогади про о. Йоана Петерса...* С. 466. Про спогади інших людей, які сиділи з ієромонахом Йоном (Петерсом) на Лонського див.: Макар В. *Спогади та роздуми...* С. 151, 176–177.

У цей час за справу звільнення студита взявся Митрополит Андрій Шептицький. Він щодо цього почав писати листи до різних німецьких чиновників⁵¹. Для ГКЦ втрата ієромонаха Йоана (Петерса) була дійсно вагомим. Він для Церкви міг вирішити практично будь-яке питання. І саме через нього підтримувався надійний контакт із Ватиканом⁵². Тепер же все це було втрачено.

Справою порятунку свого сина займався і батько ієромонаха Гайнріх Петерс. Він, зокрема, звернувся з листом до впливового німецького римо-католицького єпископа Гайнріха Вінкена (1883–1961)⁵³. Той своєю чергою надіслав листа високопоставленому офіцерові СД штурмбанфюреру СС Карлу Нейхаузу. Останній поверхово вник у справу, але нічим конкретним не допоміг⁵⁴. Причиною, чому Йозефа Петерса тримали так довго у львівській тюрмі на вул. Лонського, було те, що його намагалися схилити до співпраці з СД у питанні особи Митрополита Андрея Шептицького⁵⁵. Проте з цього нічого не вийшло, і перед нетиповим німецьким ув'язненим постав єдиний вихід – розстріл. Курт Левін згадував розповідь ієромонаха Йоана (Петерса):

⁵¹ Протокол допиту Сліпого Йосифа Івановича від 13 березня 1946 р. С. 198.

⁵² Про зміст листів Митрополита Андрея Шептицького до Папи Римського Пія XII (1876–1958) див.: Боляновський А. Між християнською мораллю і нелюдським злом... С. 23–30.

⁵³ *нім.* – Heinrich Wienken. Німецький католицький архієпископ. Народився у 1883 р. Пресвітерські свячення отримав у 1909 р. Під час Голодомору в Україні 1932–1933 рр. допомагав голодуючим. У 1937 р. став єпископом-коад'ютором Майсенської єпархії. Під час Другої світової війни допомагав жертвам націонал-соціалістичного режиму. Зокрема докладав зусиль на полегшення життя заарештованих католицьких священників у концентраційному таборі Дахау. У 1949–1951 рр. представляв Католицьку Церкву перед урядом НДР. У 1951–1957 рр. він правлячий єпископ Майсенської єпархії. Помер 1961 року в Берліні.

⁵⁴ Виписка з особистих свідчень військовополоненого д-ра Карла Нейхауза, колишнього штурмбанфюрера СС, начальника церковного референта IV Управління Служби безпеки СД, від 25–30 листопада 1945 р. С. 109–110.

⁵⁵ *Інтерв'ю з о. Богданом Пушкарем*, 1956 р.н., від 14.12.2019 р., м. Львів. Інтерв'юер: Ю. Скіра.

«Слідство встановило всі етапи діяльності Петерса від самого початку війни. Мюллер⁵⁶ сказав Петерсові, що, як зрадника, його слід було б розстріляти без церемоній. Петерс нагадав йому, що, згідно з законом, він, як німецький громадянин, має бути страчений у місті, де народився, тобто у Дюссельдорфі. Мюллер погодився; мабуть, він вирішив, що подальше слідство в Дюссельдорфі допоможе виявити інших антифашистів. Петерса відправили зі Львова до Дюссельдорфа на страту, але його документи в дорозі десь загубилися. Оскільки ніхто не знав, що з ним робити, його разом з іншими відправили до концтабору Дахау»⁵⁷.

У тюремних поневіряннях Йозефа Петерса почався наступний етап. 10 липня 1943 р. він перетнув поріг концентраційного табору Дахау і з людини перетворився на № 49641 у блоці № 26⁵⁸. Тавро на руці стало для нього остаточним вироком, з яким він прожив тут до кінця війни⁵⁹.

⁵⁶ *нім.* – Heinrich Müller. Курт Левін у спогадах пише, що допитувати Йозефа Петерса приїжджав особисто з Берліна начальник IV Відділу Головного управління імперської безпеки групенфюрер СС Генріх Мюллер (1900-?).

⁵⁷ Левін К. *Мандрівка...* С. 299. Див. також: Кулеша В. *Crimen laesae iustitiae. Кримінальна відповідальність суддів та прокурорів за злочини проти правосуддя за нюрнберзькими законами, німецьким, австрійським, та польським законодавством.* Лодзь : Вид-во Лодзинського університету, 2013. 521 с.

⁵⁸ Довідка про затриманого Йозефа Петерса. № у'язненого 49641. Концентраційний табір Дахау. Арк. 1. Також див. : Hehl U. *Priester unter Hitlers Terror: eine biographische und statistische Erhebung.* Mainz : Matthias-Grünewald-Verlag, 1984. S. 1028; Гординський В. *Спогади про о. Йоана Петерса...* С. 466; Шарко Б. *90-ліття заслуженого душпастиря.* С. 26.

⁵⁹ До нашого часу, як вже згадувалося, дійшло небагато документів з періоду ув'язнення ієромонаха Йоана. Одним із них є довідка, вироблена Управлінням скерування ув'язнених концентраційного табору Дахау та підписана Йозефом Петерсом. У ній ідеться: «До моменту настання права на отримання пенсії на підставі пенсійного страхування у моєму випадку не потрібні жодні дії з боку адміністрації концентраційного табору Дахау. Мої справи по страхуванню будуть врегульовані моїми близькими або, після мого звільнення, мною особисто». Документ є справді цікавим, якщо його розглядати задля порівняння дотримання формальних прав громадян сталінським та гітлерівським режимами. Див.: Довідка, видана Управлінням скерування ув'язнених

Підсумовуючи, можна ствердити, що особистість ієромонаха Йоана (Петерса) належить до найколеритніших і водночас призабутих постатей з оточення Митрополита Андрія Шептицького 1930-их рр. Його відвага, завзяття та підприємницькі таланти стали у великій пригоді ГКЦ в часи, коли два тоталітарних режими намагалися ізолювати Церкву та позбавити її засобів до існування.

Ієромонах Йоан (Петерс) не лише комунікував, організовував виробництва, а й рятував євреїв, які там працювали, долучившись таким чином до, можливо, останнього великого прижиттєвого проєкту глави ГКЦ. Потрапивши до рук СД, студит витримав тортури і в такий спосіб зберіг життя десяткам людей, які мав у своїх задумах Митрополит. Після війни він не любив повертатися у спогадах про ці для нього травматичні роки, тому безліч цікавих дослідникам деталей відійшло з ним у вічність у 1995 р. Незважаючи на це, ієромонах Йоан (Петерс) належить до когорти найважливіших учасників акції порятунку євреїв з ініціативи Митрополита Андрія Шептицького і досі чекає свого визнання на міжнародному рівні.

концентраційного табору Дахау ув'язненому Йозефом Петерсом від 10 липня 1943 р. // *Arolsen Archives. International Center on Nazi Persecution*. Архів № 10875. Арк. 2.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Довідка про затриманого Йозефа Петерса. № ув'язненого 49641. Концентраційний табір Дахау // *Arolsen Archives. International Center on Nazi Persecution*. Архів №10875. 1 арк.
2. Peters J. *Andreas graf Szeptyckyj – Metropolit von Halytsch, Erzbischof von Lemberg, Bischof von Kamenetz-Podolskyj*. München : LOGOS, 1987. 8 s.
3. Шарко Б. 90-ліття заслуженого душпастиря // *Патріархат*, 1995. Вип. 5 (293). С. 25–26
4. Мацьків Т. Бл. п. о. Архимандрит Йосиф Йоганнес Петерс // *Український історик. Журнал Українського історичного товариства*. Нью-Йорк; Торонто; Київ; Львів; Мюнхен, 1995. Т. XXXII. Вип. 1–4 (124–127). С. 320–321.
5. Спогади Блаженнішого Любомира (Гузара) про ігуменю Дарію Дублянницю // *Сестра Дарія. Життя і творчість ігумені Дарії Дублянниці / упоряд. : схм. Васіяна Гладка*. Львів : «Колесо», 2015. 136 с.
6. Жила В. *Апостольський екзархат у Німеччині і Скандинавії*. Мюнхен, 1989. 394 с.
7. Левін К. *Мандрівка крізь ілюзії*. Львів : «Свічадо», 2007. 478 с.
8. *Шематизм греко-католицького духовенства Львівської архієпархії на рік 1938*. Львів : Накладом Митрополичої консисторії, 1938. 114 с.
9. Гординський В. Спогади про о. Йоана Петерса, отців студитів і братів Шептицьких // *Світильник істини: джерела до історії Української католицької богословської академії у Львові 1928–1929–1944 / ред. П. Сициця*. Торонто: Накладом студентства Богословської академії, 1983. Ч. III. С. 463–468.
10. *Календар Нового життя на 1943 р.* Краків; Львів, 1942. 128 с.
11. *Календар «Студіону» на рік Божий 1944*. Львів : Накладом Товариства «Студіон», 1943. 161 с.
12. Козловський Б. Три роки під чорною свастикою. Розповіді тих, хто пережив окупацію Львова // *Високий Замок*. 23 липня 2004 р. С. 6.
13. Оголошення // *Львівські вісті*. 13 травня 1942 р. Ч. 104 (228). С. 4.
14. Оголошення // *Львівські вісті*. 14 травня 1942 р. Ч. 105 (229). С. 4.
15. Оголошення // *Львівські вісті*. 15 травня 1942 р. Ч. 106 (230). С. 4.
16. Оголошення // *Львівські вісті*. 16 травня 1942 р. Ч. 107 (231). С. 4.
17. Оголошення // *Львівські вісті*. 17-18 травня 1942 р. Ч. 108 (232). С. 4.
18. Оголошення // *Львівські вісті*. 19 травня 1942 р. Ч. 109 (233). С. 4.
19. Винницька І. «Жива історія українських політичних емігрантів в Канаді»: інтерв'ю з братом Лаврентієм (Кузиком) // *Україна модерна*, 1999–

2000. № 4–5. С. 319–342.
20. Щоденник Львівського гетто. Спогади рабина Давида Кахане. Київ : «Дух і Літера», 2003. 267 с.
 21. Кувалек Р. *Табір смерті у Белжеці*. Київ, 2018. 304 с.
 22. Гонігсман Я. Катастрофа львівського єврейства (1941–1944) // *Незалежний культурологічний журнал «І»*, 2009. № 58. С. 160–190.
 23. Фрідман Ф. Винищення львівських євреїв // *Незалежний культурологічний журнал «І»*, 2009. № 58. С. 126–151.
 24. Schenk D. *Noc mordców: kaźń polskich profesorów we Lwowie i holokaust w Galicji Wschodniej*. Kraków : Wysoki zamek, 2012. 433 s.
 25. Сопуляк М. Пам'яті великого Митрополита (Жмут спогадів) // *Світильник істини: джерела до історії Української католицької богословської академії у Львові 1928–1929–1944* / ред.: П. Синиця. Торонто; Чикаго, 1983. Ч. III. С. 445–449.
 26. Гентош Л. Про ставлення Митрополита Шептицького до німецького окупаційного режиму в контексті документа з канцелярії Альфреда Розенберга // *Україна модерна*, 2013. Ч. 20. С. 296–317.
 27. Болянський А. Між християнською мораллю і нелюдським злом (реакція Митрополита Андрея Шептицького на окупаційну політику націонал-соціалістичної Німеччини в Галичині у 1941–1944 рр.: від формальної лояльності до критики і протестів) // *Друга світова війна та долі мирного населення у Східній Європі. Матеріали Міжнародної наукової конференції пам'яті Митрополита Андрея Шептицького (30 листопада – 1 грудня 2015 року, м. Київ)* / ред. Л. Фінберга. Київ : Дух і Літера, 2016. С. 7–70.
 28. Макар В. Спомини та роздуми // Макар В. *Зібрання творів: у 4-х т.* Торонто; Київ, 2001. Т. II. Кн. I : Бойові друзі. 372 с.
 29. Mazur G., Skwara J., Węgierski J. *Kronika 2350 dni wojny i okupacji Lwowa. I.X.1939-5.II.1946*. Katowice : «Unia», 2007. 646 s.
 30. Генерал-губернатор д-р Франк відкриває Інститут Берінга у Львові // *Львівські вісті*. 11 грудня 1942 р. Ч. 282 (407). С. 1.
 31. Lewin K. *Przeżyłem. Saga Świętego Jura spisana w roku 1946*. Warszawa : Fundacja Zeszytów Literackich, 2011. 188 s.
 32. Ковба Ж. *Людяність у безодні пекла. Поведінка місцевого населення Східної Галичини в роки «остаточного розв'язання єврейського питання»*. Київ : «Дух і Літера», 2009. 296 с.
 33. Інтерв'ю з ієромонахом Севастіаном (Степаном Дмитрухом), студитом, від 19.07.2016 р., м. Львів. Інтерв'юер : Ю. Скіра.

34. Кулеша В. *Crimen laesae iustitiae. Кримінальна відповідальність суддів та прокурорів за злочини проти правосуддя за нюрнберзькими законами, німецьким, австрійським, та польським законодавством*. Лодзь : Вид-во Лодзинського університету, 2013. 521 с.
35. Hehl U. *Priester unter Hitlers Terror: eine biographische und statistische Erhebung*. Mainz : Matthias-Grünwald-Verlag, 1984. 1630 s.

ДОПОВІДІ

Andrzej Szeptycki

Fundacja Rodu Szeptyckich, Uniwersytet Warszawski

RODZINA SZEPTYCKICH – WSPÓŁCZESNOŚĆ I ROLA DZIEDZICTWA METROPOLITY

Celem niniejszego tekstu jest przedstawienie rodziny Szeptyckich w jej współczesnym wymiarze¹, a także omówienie roli jaką w jej życiu odgrywa Metropolita Andrzej i jego dziedzictwo. Rodzinę Szeptyckich można zdefiniować na co najmniej dwa sposoby: jako wszystkich żyjących krewnych Metropolity lub wyłącznie jako krewnych noszących jego nazwisko. Ten tekst dotyczy przede wszystkim tej drugiej grupy, gdyż w ich przypadku związek z Metropolitą jest najbardziej jednoznaczny. Należy podkreślić, że tekst nie ma charakteru opracowania naukowego – należy go raczej traktować jako opatrzone skromną aparaturą naukową materiał wspomnieniowy – dlatego z konieczności jest niepełny i subiektywny. Ponieważ tekst dotyczy życia prywatnego wciąż żyjących osób pozostaną one często anonimowe, chyba że stosowne informacje są publicznie dostępne.

Rodzina Szeptyckich to potomkowie dwu synów Jana Kantego (1836–1912) i Zofii z Fredrów (1837–1904), a zarazem braci Metropolity Andrzeja: Aleksandra (1866–1940) i Leona (1877–1939). Obecnie żyją ich wnuczki, prawnuki (do których i ja się zaliczam), praprawnuki i prapraprawnuki. Z tego grona 41 osób nosi nazwisko Szeptycki (Szeptycka)². To potomkowie Jana Sylwestra (1905–1980), syna Leona, i Jana

¹ Zob. : A. Szeptycki, *Rodzina Szeptyckich – od metropolity Andrzeja do dziś* // *Літопис Національного музею у Львові імені Андрія Шептицького*, 2016. Nr. 11 (16). S. 20–24.

² Pomijam tu osoby noszące to nazwisko, a nawet pieczętujące się tym samym czy podobnym herbem, ale nie figurujące na drzewie genealogicznym Metropolity Andrzeja, takie jak nieżyjący już znany amerykański architekt Jerzy Szeptycki.

Kazimierza (1907–1994), syna Aleksandra. Liczniejsza jest grupa krewnych Metropolity, którzy nie noszą jego nazwiska, ponieważ Aleksander i Leon mieli łącznie 12 córek, z których 5 założyło rodziny (Maria Starowieyska (1894–1976), Jadwiga Dembińska (1901–1990), Katarzyna Dembińska (1905–1997) – córki Aleksandra oraz Krystyna Potworowska (1917–2015) i Elżbieta Weyman (1923–2018) – córki Leona). Jest ich w przybliżeniu ok. 100 osób³.

Szeptyccy mieszkają przede wszystkim w Polsce: w Warszawie, Poznaniu, Wrocławiu, Krakowie, a także we Włoszech, w Stanach Zjednoczonych i Kanadzie. Ich liczniejsi kuzyni nie noszący nazwiska swego znanego antenata trafili również do Wielkiej Brytanii, Szwajcarii, a nawet Australii. Po II wojnie światowej nikt z rodziny nie pozostał na Ukrainie (ostatnim był ojciec Klemens (1869–1951)), aczkolwiek jedna osoba przeprowadziła się w ostatnich latach do Lwowa.

Jako rodzina ziemiańska Szeptyccy doznali prześladowań w okresie II wojny światowej i komunizmu. Dwaj bracia Metropolity zginęli z rąk okupantów: Leona rozstrzelali w 1939 r. w Przyłbicach Sowietów, Aleksander został zakatowany przez Niemców w 1940 r. w Zamościu. Rodzina utraciła majątki – nie tylko te na terenie Ukraińskiej SRR, ale i w Polsce (Łabunie, w województwie lubelskim, należące do Jana Kazimierza, Korczyzna, należące do Stanisława (1867–1950), brata Metropolity, który zmarł bezdzietnie). Pokoleniu wnuków Metropolity utrudniano podjęcie studiów, choć mimo trudności to właśnie ścieżkę naukową obrało w okresie Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Inni wyemigrowali z kraju. Jan Sylwester po wywiezieniu w 1939 r. na radziecki Daleki Wschód, opuścił ZSRR z armią Andersa i przez Bliski Wschód trafił do Włoch, gdzie walczył pod Monte Cassino. Nazbyt bał się wracać do komunistycznej już Polski, dlatego osiadł w Południowej Afryce, gdzie w 1958 r. – po 19 latach rozłąki – dołączyła do niego jego żona Zofia z Wie-

³ Zob. niepełne drzewa genealogiczne obu braci Metropolity: Marek Jerzy Minakowski. *Genealogia Potomków Sejmu Wielkiego*. URL : <http://www.sejm-wielki.pl/> (dostęp: 02.09.2020).

łopolskich. Przemiany 1989 r. otworzyły przed kolejnym pokoleniem – mam tu na myśli prawnuków Aleksandra i Leona – nowe możliwości. Większość jego przedstawicieli trafiła do sektora prywatnego (przemysł samochodowy, IT, weterynaria). Najmłodszy Szeptycki zajmuje obecnie szkolne i uniwersyteckie ławy – dwoje z nich wybrało w tym roku historię sztuki na Uniwersytecie Warszawskim i biotechnologię na Politechnice Warszawskiej.

Nazwisko Szeptycki kojarzy się w Polsce przede wszystkim z Metropolitą i jego bratem Stanisławem. W okresie komunistycznym było to obciążenie. Polacy nie mogli wybaczyć Metropolitcie poparcia sprawy ukraińskiej; zarzucali mu też niesłusznie współpracę z władzą niemiecką i bezczynność wobec rzezi wołyńskiej, która – przypomnijmy – odbyła się poza obszarem jego zwierzchności, na terenach w większości prawosławnych. Szczególnie przykry był fakt, że w nagonce na Szeptyckiego (i jego krewnych pośrednio) brali udział nie tylko przedstawiciele reżimu komunistycznego, ale i Kościoła Rzymskokatolickiego w Polsce. «Szeptycki – czyli banderowiec», «Czy są państwo krewnymi tego bandyty Szeptyckiego?», «W rodzinie Szeptyckich był tylko jeden porządny Polak [generał Szeptycki]» – to tylko kilka przykładów wypowiedzi z jakimi spotykała się rodzina Metropolity. W ciągu ostatnich trzech dekad sytuacja uległa zmianie. Choć w niektórych środowiskach w Polsce Metropolita dalej jest postrzegany jako postać kontrowersyjna⁴, jego żyjący krewni budzą raczej życzliwe zainteresowanie – jako przedstawiciele dawnej arystokratycznej rodziny, krewni Metropolity i generała, potencjalny symbol współlistnienia, pojednania, braterstwa Polaków i Ukraińców. Reakcje współczesnych krewnych Metropolity są w tej sytuacji zróżnicowane. Dla większości z nas przynależność do rodziny Szeptyckich to jeden z kilku wyznaczników naszej tożsamości, dla niektórych ważny element naszego życia (o działalności Fundacji Rodu Szeptyckich

⁴ Zob: A. Szeptycki. Współczesna polska debata na temat metropolity Andrzeja Szeptyckiego. Wokół konferencji w Krakowie (25–26 listopada 2009 r.) // *Przegląd Wschodni*, 2014. T. XII. Z. 4 (48). S. 943–960.

będzie jeszcze mowa), dla jeszcze innych to sytuacja niekiedy kłopotliwa («nosimy to samo nazwisko i tyle»).

Dziedzictwem Metropolity jest również jego imię. Syn Leona «Jędrus» (1912–1940) wybrał życie duchowne. Wedle rodzinnych wspomnień zwrócił się z radą do Metropolity czy ma zostać księdzem obrządku rzymsko- czy greckokatolickiego. Metropolita doradził mu to pierwsze. Jędrus został zatem rzymskokatolickim klerykiem. Gdy wybuchła wojna w 1939 r. zaciągnął się jako ochotnik (duchowni nie podlegali mobilizacji) do armii. Wkrótce trafił do radzieckiego obozu jenieckiego. Wiosną 1940 r. został rozstrzelany w Katyniu, podobnie jak większość jego kolegów z armii. Do dziś spoczywa tam w zbiorowej mogile. Imię po Metropolicie otrzymali również Andrzej (1939–2008), syn Jana Sylwestra, a także autor niniejszego tekstu.

Metropolita Andrzej to dla także Lwów i jego okolice, z którym był związany: Przyłbice, gdzie się urodził i do których wracał, gdy mieszkał tam jego ojciec Jan Kanty, a następnie brat Leon, by odpocząć i pracować, czy Uniów, gdzie przy jego wsparciu odrodził się monastycyzm studycki. Przedstawiciele rodziny Szeptyckich zaczęli odwiedzać swoje dawne rodzinne strony jeszcze w okresie istnienia ZSRR. Dopiero upadek imperium radzieckiego – demokratyzacja Polski i niepodległość Ukrainy – umożliwiły częstsze podróże na wschód, których celem stały się Lwów, Przyłbice, Dziewiętniki (dawny majątek ojca Klemensa, a następnie Jana Sylwestra), a także historyczne siedziby rodziny Fredrów – Beńkowa Wisznia i Rudki. Śmiało można powiedzieć, że niemal wszyscy żyjący obecnie Szeptyccy byli choć raz we Lwowie. Podróże te odbywały się zarówno w formie zorganizowanych, kilkunastoosobowych wyjazdów – w 1994 r. z okazji obchodów pięćdziesiątej rocznicy śmierci Metropolity, w 2001 r., gdy podczas pielgrzymki na Ukrainę św. Jan Paweł II wyniósł na ołtarze ojca Klemensa itd., jak i w formie indywidualnych podróży. Krewni z Ameryki Północnej, gdy odwiedzali co kilka lat Polskę starali się, przynajmniej raz, pojechać również do Lwowa. Inny wariant polegał na połączeniu zainteresowań rodzinnych i pracy zawodowej. Andrzej (1939–2008), syn Jana Sylwestra, zoolog współpracował od

lat 90. z Państwowym Muzeum Przyrodoznawstwa we Lwowie; był jednym z pierwszych badaczy fauny pierwogonków i skoczogonków (obie te grupy zaliczają się do stawonogów) na zachodniej Ukrainie⁵. Przyczynił się także do umocnienia współpracy Ojcowskiego Parku Narodowego z Uniwersytetem Lwowskim⁶. Jeśli chodzi o mnie to od kilkunastu lat utrzymuję kontakty zawodowe z Wydziałem Stosunków Międzynarodowych Lwowskiego Narodowego Uniwersytetu im. Iwana Franki.

Lwów, zwłaszcza dzięki gościnności klasztoru studytów i nieocenionej pomocy ojca Sebastiana, stał się bazą wypadową pozwalającą poznać Ukrainę. Młodzi Szeptyccy odwiedzali studyckie monasterium w Karpatach – w Jaremczu i niedalekiej Dorze, znanej z drewnianej huculskiej cerkwi pod wezwaniem proroka Eliasza, w Pidkaminie, gdzie przed wojną mieścił się znany klasztor dominikanów. W lecie 1996 r. dwaj z nich odwiedzili Kijów. Ukraina świętowała właśnie na Majdanie Niepodległości – o którym wówczas poza Ukrainą mało kto słyszał – pięciolecie własnej państwowości i szykowała się do wprowadzenia własnej waluty (w pociągu podróżnym z Polski opowiadał o tym podpity oficer ukraińskich sił zbrojnych). Warto nadmienić, że dzięki nieocenionej pomocy ojca Sebastiana Dmytrucha obaj młodzi ludzie nocowali w Ławrze Kijowsko-Pieczerskiej, centrum Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej (Patriarchatu Moskiewskiego), będącej faktycznie częścią Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej⁷. W moim przypadku to zainteresowanie Ukrainą znalazło wymierne przełożenie na pracę naukową⁸, a także na życie

⁵ Капрусь І.Я. Пам'яті Андрея Шептицького // *Наукові записки Державного природознавчого музею*, 2013. Вип. 29. С. 5–6.

⁶ Partyka J., Klasa A. Prof. Andrzej Szeptycki (1939–2008) // *Prądnik. Prace i materiały Muzeum im. prof. Władysława Szafera*, 2008. Nr. 18. URL : <http://www.ojcowski-parknarodowy.pl/download/69.pdf> (dostęp: 03.09.2020).

⁷ Szerzej zob. : A. Szeptycki, O. Klemens i rodzina Szeptyckich // *Arystokrata Ducha. Życie i dziedzictwo błogosławionego ojca Klemensa Szeptyckiego (1869–1951)*. Wojnowice, 2018. S. 134–138.

⁸ Szeptycki A. *Ukraina wobec Rosji*. Warszawa, 2013; *Contemporary Relations between Poland and Ukraine*. “The Strategic Partnership” and the Limits Thereof, Peter Lang, Berlin, 2019.

prywatne: poznałem swoją przyszłą żonę Annę podczas „pomarańczowej rewolucji” w 2004 r. – oboje byliśmy obserwatorami w Charkowie podczas powtórzonej drugiej tury wyborów prezydenckich.

Dziedzictwem Metropolity i jego brata ojca Klemensa są również przyjaźnie z ludźmi, którzy ich znali lub postanowili iść w ich ślady. Na uwagę zasługują tu w szczególności duchowni Ukraińskiego Kościoła Greckokatolickiego, a także ocaleni, którzy przeżyli Holokaust dzięki pomocy braci Szeptyckich. Wśród tych pierwszych szczególną rolę w podtrzymaniu i odbudowie kontaktów z rodzinnymi stronami, Kościołem greckokatolickim i Ukrainą odegrali studenci, zwłaszcza – w kolejności chronologicznej – kardynał Lubomyr Huzar, wspomniany już ojciec Sebastian Dmytruch i obecny władca chicagowski Benedykt Aleksijczuk. Ich działalność na rzecz ochrony dziedzictwa braci Szeptyckich wykracza poza ramy tego tekstu. Warto jednak nadmienić, że w 2020 r. w obecności przedstawiciela rodziny we Lwowie otwarto Muzeum Andrzeja Szeptyckiego, którego założycielem, dyrektorem i głównym darczyńcą jest ojciec Sebastian. Wśród ocalonych wymienić trzeba dwie postacie: Kurta Lewina (1925–2014)⁹ i profesora Adama D. Rotfelda¹⁰. Pierwszy z nich po wyjeździe z Europy Środkowej walczył w armii izraelskiej w wojnie o niepodległość, a następnie został konsultantem finansowym w Nowym Jorku; drugi kierował przez ponad dekadę Sztokholmskim Instytutem Badań nad Pokojem, a następnie stał na czele polskiego MSZ. Obaj aktywnie zabiegali o przyznanie Metropolicie tytułu Sprawiedliwego wśród Narodów Świata (tytuł taki otrzymał w 1995 r. ojciec Klemens¹¹). W 2005 r. jako minister spraw zagranicznych Rotfeld odsłonił z udziałem przedstawicieli rodziny w Ławrze Uniowskiej tablicę upamiętniającą działalność Andrzeja i Klemensa Szeptyckich na rzecz ratowania polskich, ukraińskich i żydowskich dzieci. Lewin, Rot-

⁹ Zob. : Lewin K. *Przeżyłem. Saga Świętego Jura spisana w roku 1946*. Warszawa, 2006.

¹⁰ Torańska T. et al. *Trzy rozmowy Teresy Torańskiej: Bristiger, Głowiński, Rotfeld. Śmierć spóźnia się o minutę*. Warszawa, 2010.

¹¹ Sheptytsky Clement (1869–1951). URL : https://righteous.yadvashem.org/?searchType=righteous_only&language=en&itemId=4017786&ind=NaN.

feld, w mniejszym stopniu inni ocaleni stali się prawdziwymi przyjaciółmi rodziny, wspierającymi nie tylko działania na rzecz uznania zasług obu braci, ale i ich żyjących krewnych. Tę listę przyjaźni, które Szeptyccy odziedziczyli po Metropolicie, należałoby zapewne rozszerzyć: ojcowie bazylianie, siostry służebnice NPM, środowisko Ukraińskiego Uniwersytetu Katolickiego we Lwowie, polscy historycy zajmujący się dziejami stosunków polsko-ukraińskich (Ryszard Torzecki, Grzegorz Motyka...), nieżyjąca już ukraińska archiwistka Oksana Hajowa, badacz życia ojca Klemensa Jan Matkowski – to tylko kilka przykładów.

Metropolita, ojciec Klemens, ich matka Zofia z Fredrów byli ludźmi głęboko religijnymi¹². Tradycje te kontynuowało kolejne pokolenie: wspomniany już Jędrus, a także siostry i kuzynki. Córki Leona Zofia (1904–1958), znana w zakonie jako Maria Jozafara i Wanda (1910–1999) oraz Aleksandra – Teresa (1897–1992) i wspomniana już Jadwiga Dembińska znana w zakonie jako Henryka (ta ostatnia po śmierci męża) wstąpiły do franciszkanek. Obecnie jedna z członkiń rodziny jest w bezhabitowym dominikańskim zgromadzeniu Misjonarek Szkoły. Rodzinie nieobce są zjawiska typowe dla wysokorozwiniętych społeczeństw początku XXI wieku (rozwoły, *patchworking*). Zarazem jednak pozostaje ona – a przynajmniej niektórzy jej przedstawiciele – w bliskich związkach z Kościołem – dotyczy to zarówno Kościoła greckokatolickiego, jak i rzymskokatolickiego. O związkach z tym pierwszym była już mowa. Te drugie to zarówno pokłosie rodzinnych tradycji, jak i dziedzictwo polskiego ziemiaństwa. Część Szeptyckich i ich krewnych przeszła przez Klub Inteligencji Katolickiej, inni związani byli z Przymierzem Rodzin. KIK skupia katolików świeckich, wywodzące się z niego Przymierze ma wspierać wychowanie dzieci w duchu nauki Kościoła katolickiego. Oba reprezentują katolicyzm otwarty, któremu bliżej do «Tygodnika Powszechnego» niż do coraz bardziej wpływowego w Polsce Radia Maryja.

¹² Por. : Zięba A. W sprawie genezy decyzji Romana Szeptyckiego o zmianie obrządku // *Metropolita Andrzej Szeptycki: studia i materiały*. Kraków : Polska Akademia Umiejętności, 1994. S. 46.

Nota bene warto zauważyć, że warszawski KIK angażował się również w działania na rzecz pomocy Ukrainie, zwłaszcza w okresie «rewolucji godności» i początku wojny z Rosją. Inicjatywy te realizowali również niektórzy krewni Metropolity.

Szeptyccy to «ród uczony»¹³. Aleksander (1938–2020), syn Jana Kazimierza był profesorem nauk rolniczych, dzieci Jana Sylwestra również zajmowały się nauką: Paweł (1935–2004) wykładał matematykę w Stanach Zjednoczonych, Maria «Hula» jest profesorem fizyki, wspomniany już Andrzej był wybitnym zoologiem. Metropolita wpisuje się w ten schemat jako doktor prawa i autor obszernej spuścizny piśmienniczej dotyczącej takich zagadnień jak teologia, chrześcijańska etyka społeczna itp. Trudno powiedzieć, czy jego postawa miała wpływ na kolejne pokolenia. Z pewnością w przypadku całej rodziny ważną rolę odgrywała atmosfera rodzinna w domu w Przyłbicach, która jak zauważyła przyjaciółka rodziny Elżbieta Dębicka «była na niezwykle wysokim poziomie kultury umysłowej, artystycznej oraz o silnym napięciu religijnym i patriotycznym»¹⁴. Wspomniana już Maria, córka Jana Sylwestra, wskazuje natomiast na fakt, że w okresie komunizmu nauka była z perspektywy jej pokolenia jedyną dostępną opcją «Wiedzieliśmy i w szkole, i w gimnazjum, że musimy być najlepsi»¹⁵. W licznym gronie profesorskim o którym mowa na uwagę zasługuje w szczególności Paul H. Dembiński, wnuk Jadwigi, dyrektor Obserwatorium Finansów w Genewie, profesor Uniwersytetu we Fryburgu w Szwajcarii, który zajmuje się etycznym wymiarem ekonomii i biznesu¹⁶. Takie podejście byłoby z pewnością bliskie Metropolicie.

Piszząc o dziedzictwie Metropolity w życiu rodziny Szeptyckich nie sposób wreszcie pominąć jej własnej działalności na rzecz jego ochrony i upowszechnienia. W pierwszym okresie istotną rolę odegrał tu Jan

¹³ Bajer M. *Rody uczone. Kreski do szkicu*. Toruń : Wyd-wo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2013. S. 455–460.

¹⁴ Zięba A. *W sprawie genezy decyzji...* S. 45.

¹⁵ Bajer M. *Rody uczone...*

¹⁶ Zob. np.: Dembiński P.H. *Etyka i odpowiedzialność w świecie finansów*.

Kazimierz, który po przejściu na emeryturę z właściwym sobie zaangażowaniem i dokładnością opiekował się archiwum rodziny Szeptyckich; utrzymywał kontakty z przedstawicielami Kościoła Greckokatolickiego. Po upadku komunizmu w Polsce i na Ukrainie możliwe stało się podjęcie rzeczowych prac naukowych na temat Metropolity. Szeptyccy w ramach swoich możliwości wspierali te działania¹⁷. Z czasem podjęli samodzielne inicjatywy w tej sferze. W 2000 r. nakładem wydawnictwa Znak ukazały się *Pisma wybrane* Metropolity pod redakcją Marii, córki Jana Sylwestra i ojca Marka (Miroslawa) Skórki OSBM¹⁸. Była to pierwsza na polskim rynku wydawniczym tego typu publikacja zawierająca najważniejsze teksty Metropolity, takie jak *Boża Mądrość*, *Psychologia zjednoczenia*, list do papieża Piusa XII z 1942 ukazujący nieludzki charakter niemieckiej okupacji czy list pasterski *Nie zabijaj*.

W 2006 r. z inicjatyw Macieja, syna Aleksandra i jego żony Katarzyny powstała Fundacja Rodu Szeptyckich, która ma na celu w szczególności «gromadzenie, archiwizację i publikację materiałów o znaczeniu historycznych dotyczących rodu Szeptyckich i innych rodzin z nią skoligconych», a także «spieranie inicjatyw oświatowych, oświatowo-wychowawczych, społecznych, kulturalnych oraz naukowych, prowadzonych na rzecz pojednania narodów polskiego i ukraińskiego oraz współpracy obu krajów i narodów, a także rozwoju społeczeństwa obywatelskiego na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej i Ukrainy».¹⁹

W 2009 r. Fundacja Rodu Szeptyckich zorganizowała w Krakowie, w siedzibie Polskiej Akademii Umiejętności międzynarodową konferencję naukową zatytułowaną «Metropolita Andrzej Szeptycki – człowiek Kościoła, działacz społeczny, mąż stanu». Zgromadziła ona ok. 30

¹⁷ Zob. np. : E. z Szeptyckich Weymanowa. Leon i Jadwiga Szeptyccy wobec osoby i dzieła metropolity Andrzeja Szeptyckiego // A. Zięba. *Metropolita Andrzej Szeptycki: studia i materiały*. Kraków, 1994. S. 25–33.

¹⁸ Szeptycka M.H., Skórka M. OSBM (red.). *Metropolita Andrzej Szeptycki. Pisma wybrane*. Kraków, 2000.

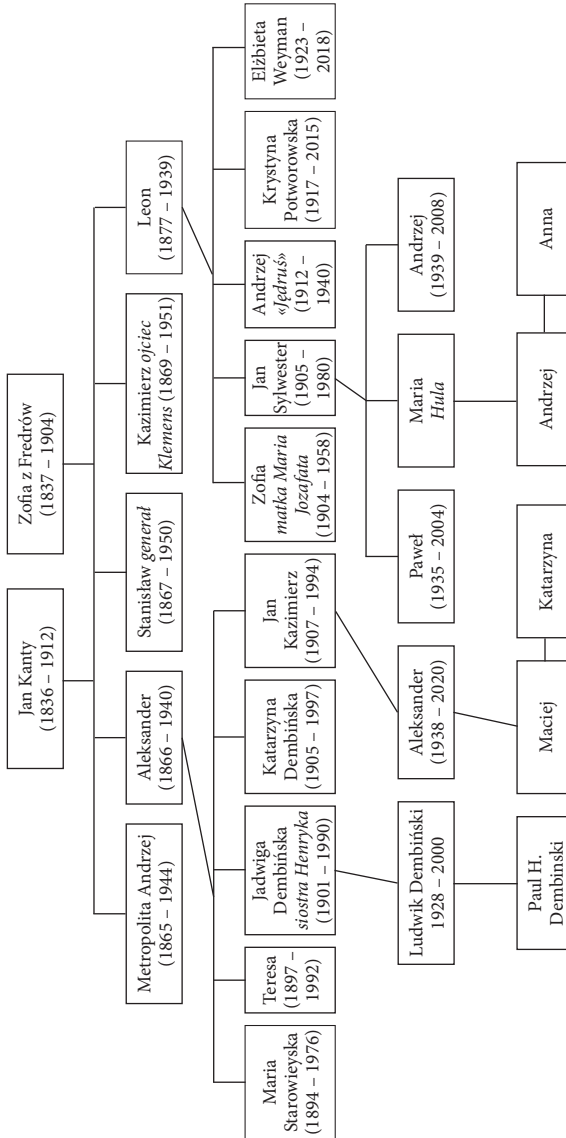
¹⁹ *Statut Fundacji Rodu Szeptyckich*, 13.10.2006. URL : <https://szeptycy.pl/?p=16> (dostęp: 03.09.2020).

specjalistów, przede wszystkim historyków, ale także kulturoznawców, teologów i politologów zajmujących się historią Kościoła, działalnością Metropolity i stosunkami polsko-ukraińskimi. Konferencja spotkała się z dużym zainteresowaniem zarówno w środowiskach zainteresowanych omawianą problematyką, jak i w ogólnopolskich mediach. Przyczynił się do tego po części protest ze strony przedstawicieli tzw. środowisk kresowych skupionych wokół ks. Tadeusza Isakowicza-Zaleskiego, którzy usiłowali zakłócić obrady. Materiały pokonferencyjne zostały opublikowane nakładem Kolegium Europy Wschodniej im. Jana Nowa-Jeziorańskiego²⁰.

Istnieje właściwie jeden obszar działalności, w przypadku którego trudno mówić o kontynuacji tradycji Metropolity przez jego młodszych krewnych. Chodzi tu o działalność publiczną. Metropolita był nie tylko duchownym, hierarchą kościelnym, ale i w szerokim rozumieniu tego słowa politykiem, czy też mężem stanu. Postacią publiczną był również jego brat Stanisław. Umożliwiały im to przynależność do ówczesnych elit, spory majątek, choć także oczywiście osobiste predyspozycje. W kolejnych pokoleniach zabrało takich postaci. Wynikało to po części z uwarunkowań historycznych – pokolenie dzieci Aleksandra i Leona dotknęła wojna, pokolenie ich wnuków większość życia przeżyła w okresie komunizmu. Po 1989 r. sytuacja uległa zasadniczej zmianie, niemniej tradycja działalności publicznej zanikła.

²⁰ A. Szeptycki // *Kościół, naród, państwo. Działalność i dziedzictwo Metropolity Andrzeja Szeptyckiego (1865–1944)* / Kolegium Europy Wschodniej im. Jana Nowa-Jeziorańskiego – Fundacja Rodu Szeptyckich. Wrocław; Warszawa, 2011.

Uproszczona genealogia członków rodziny Szeptyckich wymienionych w tekście

о. Полікарп Марцелюк, ЧСВВ

*Місія Постуляційний центр беатифікації
і канонізації святих УГКЦ*

ВІД ПАСТИРСЬКОГО ПОСЛАННЯ ДО ВТІЛЕННЯ ІДЕЇ ВДОВИЧО-СИРОТИНСЬКОГО ФОНДУ ПРАВЕДНИМ АНДРЕЄМ ШЕПТИЦЬКИМ

Історія вивчає минуле, яке може пролити світло на проблеми сучасності. Актуальним у час неоголошеної війни є досвід Греко-Католицької Церкви в Галичині на початку ХХ ст. У розвідці на основі публікацій українських дослідників історії Галичини та архівних документів спробуємо поглянути на соціально-харитативну працю і модель вдовичо-сиротинського фонду як відповідь Митрополитичого ординаріату у Львові, праведного Митрополита Андрея Шептицького та ієрархів Греко-Католицької Церкви на виклик духовної та економічної кризи внаслідок Першої світової війни.

Серед наукових публікацій про харитативну місію Греко-Католицької Церкви як форму соціальної праці для українському народу розкрита в розділі «Харитативна діяльність» у монографії Ліліани Гентош «Митрополит Шептицький: 1923–1939. Випробування ідеалів»¹. Аналіз громадсько-соціальних форм душпастирства ГКЦ як реалізації соціального вчення Папи Лева ХІІІ представила Соломія Гнот у розвідці «Культура добродійності як вияв гуманізму: Греко-Католицька Церква в Другій Речі Посполитій». Історіографію та аналіз організації парафіяльного духовенства, політичну

¹ Гентош Л. *Митрополит Шептицький: 1923–1939. Випробування ідеалів*. Львів, 2015. 586 с.

і пасторально-просвітницьку діяльність, господарчу працю і побут греко-католицького духовенства наприкінці XIX ст. висвітлила Наталя Колб у книзі «З Богом за Церкву і Вітчизну»². Збірник статей «Андрей Шептицький» із серії «Видатні українські педагоги» об'єднує статті про меценатську, освітню та благодійну колективу педагогів вищої школи Галичини³. Покращення соціально-економічних умов суспільства завдяки солідарності і кооперації українських підприємців Галичини за підтримки духовенства ГКЦ висвітлює Оксана Пасіцька в монографії «Львівський Манчестер і Галицька Каліфорнія: соціально-економічна діяльність українців Галичини (20-30-ті роки XX ст.)»⁴.

Освітньо-харитативна праця праведного Андрея Шептицького

Активна громадсько-просвітницька праця, як стверджує Наталя Колб, була ідеальним кодом поведінки душпастиря, який вірні бажали бачити і підтримували за Австро-Угорщини. У 1816 р. створено Священниче товариство плекання віри і моралі (ініціатива крилошанина Івана Могильницького), яке видавало освітню літературу для народу і вимагало від уряду дозволу на запровадження у школах навчання народною («посполитою») мовою. З цього Товариства вирости душпастирі «Руської Трійці». Відповіддю на потребу шкільного підручника народною мовою в Галичині стала «Читанка» о. Маркіяна Шашкевича, а на Наддніпрянщині – «Буквар» Тараса Шевченка. До солідарности з убогими вже на початку служіння закликав праведний Андрей Шептицький як єпископ

² Колб Н. *З Богом за Церкву і Вітчизну: греко-католицьке парафіяльне духовенство в Галичині у 90-х роках XIX ст.* Жовква, 2015. 372 с.

³ *Андрей Шептицький* / упоряд. та наук. ред. : Д. Герцюк, П. Сікорський. Львів, 2016. 305 с.

⁴ Пасіцька О. *Львівський Манчестер і Галицька Каліфорнія: соціально-економічна діяльність українців Галичини (20-30 ті роки XX ст.)*. Львів, 2019. 572 с.

Станіславівський у своєму першому пастирському посланні «Християнська робота» (1899), де він зазначав, що готовий не лише до голошення Божого Слова, а й до повної посвяти у праці для добра вірних. Андрей Шептицький як душпастир бачив мету праці у спасінні душ: «Нехай відлученим буду від Христа, коби лиш ви були спасенні». Він вказує на ціль місії: «Шукаю душ ваших і бажаю вашого вічного спасення». Водночас звертає увагу, що шлях до осягнення щастя – у турботі про добробут і просвіту вірних, тому стверджує: «Я не лікар, не хлібороб, ані політик, я отець! А вітцєві нічо не є чуже, що дітей его обходить»⁵.

Знаємо, що рік урядування Андрея Шептицького у Станіславові відзначився пастирськими візитами на парафії, побудовою семінарії та формуванням бібліотеки. Просвітницько-соціальний стиль душпастирства Шептицького був суголосним із тим, що вірні греко-католики очікували від своїх душпастирів, які в умовах «народу без держави» були і громадськими, і культурними провідниками.

У час становлення громадського, культурного й економічного життя українського суспільства в Галичині провід ГКЦ 17 грудня 1900 р. прийняв праведний Андрей Шептицький як митрополит Львівської архієпархії. Зі вступом на митрополичий престол Андрей Шептицький втілював в управлінні Церквою модель опіки соціально незахищених верств суспільства в дусі соціальної енцикліки Папи Лева XIII *RERUM NOVARUM*, яка окреслювала потребу душпастирської опіки робітників і селян як у духовній, так і в культурній та соціально-економічній і політично-громадській сферах.

Шептицький виклав програму соціальної праці Церкви у спільному посланні «О квестії соціальной» (1904), де зазначалося, що право приватної власности та гідної оплати праці – це осердя

⁵ *Митрополит Андрей Шептицький: життя і діяльність. Документи і матеріали (1899–1944)* / ред. : А. Кравчук. Львів, 1998. Т. II : Церква і суспільне питання. С. 2.

християнського соціального вчення від часів проповіді Ісуса Христа. Індустріальний поступ та капіталізація засобів виробництва породжують, з одного боку, добробут невеликої групи промисловців та юристів, а з іншого – спричиняють міграцію селян у міста, де їхній майновий добробут (як робітників) залежить від сумління і волі промисловців. Андрей Шептицький висловив думку, що влада великих індустріальних магнатів доходить до змоги розв'язувати чи завершувати війни. Дієвим засобом стримування напруги в суспільстві Митрополит вбачав у врегулюванні соціальних напружень, в укладанні угоди між працедавцем і робітником про справедливу оплату праці за сумлінно і добре виконану працю і право працівника на відпочинок⁶.

Принцип освіти руського народу – як умови його добробуту – прозвучав на перших зборах Головної Руської ради, створеної у Львові 2 травня 1848 р., яку очолив митрополит Григорій Яхимович. Це завдання успішно виконувало створене в 1868 р. Товариство «Просвіта», яке засновувало читальні у містах і селах та займалося виданням книг українських письменників, сільсько-господарської і катехитичної літератури, організацією вистав та святкувань у громадах.

Дослідниця Ліліана Гентош вказує, що Шептицький також значав: просвіта є умовою добробуту суспільства «до богатства суспільність не дійде без правдивої просвіти і без неї легко то, що має стратити»⁷. У посланні «Про церковні братства» (1905) у справі ведення пасторальної опіки вірних Митрополит застерігає від крайніх форм авторитарного управління громадами, що ведуть до замирання духовного життя. У цьому контексті він вказує на загрози, які яскраво проявляються у громадах діаспори:

⁶ Митрополит Андрей Шептицький: життя і діяльність. Документи і матеріали (1899–1944) / ред. : А. Кравчук. Львів, 1998. Т. II. : Церква і суспільне питання. С. 145–152, 158–162.

⁷ Гентош Л. Митрополит Шептицький: 1923–1939. Випробування ідеалів. Львів, 2015. С. 241–242.

Від пастирського послання до втілення ідеї вдовичо-сиротинського фонду

«По наших американських емігрантах видно, як легко привикають до протестантського устрою всевладіючої Церквою громади, як легко приходять до суду, хоть як несправедливого, що праця душпастиря в старім краю єсть невиносимим гнетом, котрого, на щастє, збулися в краю свободи»⁸.

На переконання Митрополита, цілє християнських товариств – опіка молоді і потребуєчих:

«Та суспільна опіка може опиратися на суспільні організації, на церкві, на парохіях, братствах або приватних добродійних товариствах»⁹.

Через Марійські дружини, Крайовий комітет допомоги студентству та Товариство опіки вдів і сиріт Митрополит сприяв вирішенню і матеріальних потреб нужденних, і проблем навчання у школах для дівчат, які провадили сестри-василіянки, і допомагав студентам у покритті видатків на проживання і навчання¹⁰.

Андрей Шептицький бачив Унійну Церкву з'єднаною із Заходом вірою, а обрядом – зі Сходом, покликану працювати у справі «над великим ділом встановлення церковної єдності», та вказував на потребу внутрішньої реформи життя на парафіях.

У пастирському листі до духовенства «Зближаються часи» (1907) Митрополит вказував, що Церква має йти шляхом побудови місії на фундаменті єдності з Христом передусім через молитву і готовність до жертви: «Стоїть перед нами премного апостольських місійних праць, при котрих не витримає би чоловік, не уміючий всьо перетерпіти Христа ради»¹¹.

⁸ *Пастирські послання Кир Андрея Шептицького*. Львів, 2007. Т. I. С. 552.

⁹ *Митрополит Андрей Шептицький: життя і діяльність. Документи і матеріали (1899–1944)* / ред. : А. Кравчук. Львів, 1998. Т. II: Церква і суспільне питання. С. 253.

¹⁰ Гентош Л. *Митрополит Шептицький: 1923–1939. Випробування ідеалів*. Львів, 2015. С. 242–243.

¹¹ *Пастирські послання Кир Андрея*. Львів, 2007. Т. I. С. 643.

У виконанні місії віднови єдності Церкви і піднесенні рівня культури народу Шептицький підкреслює потребу науковців у кожній ділянці богословської освіти:

«NON MULTA SED MULTUM – Не много предметів, не много книг, а много науки і много праці, вложені в оден предмет, а хотяй би одну лиш книгу. Вистарчить одна справа, перестудіована на ціле життє, але перестудіована до дна»¹².

Підсумовуючи, Митрополит наголошує, що у вихованні молоді важливо поряд з ідеалом святости життя та чеснотами подавати їй ідеал науки, але не як засіб досягнення слави чи джерело існування, а як відкриття дороги Правди.

Створення і провід вдовичо-сиротинських фондів ГКЦ поч. ХХ ст.

В архіві від 1821 р. віднотовано діяльність Фонду опіки вдів і сиріт священничих родин, який у Львівській митрополії започаткував митрополит Лев Шептицький. Щорічні звіти про фінансову допомогу Церква подавала до Галицького намісництва Австро-Угорщини, обсяг та адресна авдиторія вдів і сиріт, яким була надана допомога, свідчать, що нею були охоплені всі вдови і сироти духовенства Львівської архієпархії. У 1901 р. Митрополит Шептицький видає пастирське послання про вдовичо-сиротинський фонд. У ньому, аналізуючи діяльність фонду, Митрополит акцентує, що, незважаючи на безпосередню опіку фондом Митрополічного ординаріату, через легкoduшність і байдужість деяких священників стан вкладок до фонду бажає кращого. Як відповідь на це звернення ординаріат вдавався до «упімнення» душпастирів про відмову від конкурсу на іншу парафію священникам-боржникам фонду:

¹² *Пастирські послання Кир Андрея. С. 645.*

Від пастирського послання до втілення ідеї вдовичо-сиротинського фонду

«Нераз відмовлене інституції, неприйнятіє в пропозицію, видає ся впрот кривдою, зробленою священникови, котрий без власної вини датков не оплатив. Щоби поступати канонічно а справедливо, мусив би ординарій бути певним о вині, без котрої не можлива кара. А карою и то тяжкою карою є відмовлене то, до чого священник має право. Ординаріат протє лишень в виняткових случаях може ужити так виняткових средств. Не уважаючи их однак мог би дати позор [привід. – Прим. авт.], що не досить дбає и не досить попирає фонд вдовичо-сиротинській»¹³.

Для покращення контролю за збірками Митрополит Андрей наказує ввести у деканатах посаду комісара вдовичо-сиротинського фонду, який відслідкує, хто з боржників мав причину до несплати внесків:

«Комисаря вдовичо-сиротинского фонду духовенство руководитися буде виглядом на загальне добро фонду и вибере людей, що зможуть не лишень урядоване точно провадити, але заразом енергійно допоминатися будуть уплат и зуміють справедливо розсудити о вині, або невинності залягаю чого»¹⁴.

Митрополит був свідомий, що причиною браку внесків є невміння священників справно вести рахунки прибутків та видатків у парафії, а тому повчав, що схильність до ошадности та відсутність боргів є однією з умов завершення семінарії та священничого рукоположення:

«З питомцями сам собі дам раду, бо таких легкодухов або правлю, або их не допущу до докінчення студій богословських або і до ординації. Преподобні Отці хиба їх в тому мені допоможуть, щоби Отці, стрици, вуйки, або будучі тесті тих вітрогонов, довгів за них не сплачували, коротко їх тримали, взгядно за них доньок не видавали хотяй би лиш для того, що велика сума довгов,

¹³ Пастирське послання Митрополита Андрея Шептицького духовенству Львівської архієпархії про Фонд допомоги вдовам і сиротам священників, 1 (ст. 14) вересня 1901 р., Львів // ЦДІАЛ. Ф. 201. Оп. 5. Спр. 25. Арк. 2.

¹⁴ Ibid.

єсть для мене переважною перешкодою до ординації, тож правдоподібно до ординації допущени не будуть»¹⁵.

Митрополит Андрей закликав до простоти й ощадності у веденні господарства і парафіяльних справ. Цей критерій він вважав ознакою доброчесности священника, а саме в доброчесних священничих родинах панує злагода і мир:

«Супокой, внутренне щастє родинне, котре майже всюди знайде ся там, где буде простота и скромность, таким світлом в очи бе, яким жадні палати найбільших багачов. А навіть вигодніше і свободніше сидіти на тих меблях простих и скромних і той обід скромненький, що його зварила сама почтыва сердечна господиня, хотяй складає ся лишень з борщу і пирогів о скільки смачніши від таких вишуканих страв, котрі мають терпкий смак довгов»¹⁶.

Отож Митрополит Андрей вивчив досконало проблеми, пов'язані з роботою фонду і бачив модель реформування його діяльності, яку почав втілювати через призначення комісарів.

У 1915–1916 рр. окупаційний уряд Росії в Галичині вів активну працю з організації освіти і виховання педагогів та молоді. Щоправда, Росія переслідувала свою мету: ідеологічне використання освіти і виховання задля втілення «панславістських» ідей «збору руських земель» в ім'я імперських амбіцій побудови «Великої Росії».

Коли Митрополит Андрей Шептицький по війні повернувся з російського полону, він бачив горе і рани, які залишила війна. Тому до опіки сиротами і вдовами по покійних священниках додалася опіка сиріт і вдів Першої світової війни через підтримку вдовичо-сиротинського фонду та створення нових харитативних товариств.

У час Першої світової війни у Львівській митрополії розвинули діяльність гуманітарні товариства соціально-харитативного напрямку:

¹⁵ Пастирське послання Митрополита Андрея Шептицького духовенству Львівської архієпархії про Фонд допомоги вдовам і сиротам священників, 1 (ст ст. 14) вересня 1901 р. Арк. 3.

¹⁶ Ibid.

«У січні 1916 р. при всіх трьох наших ординаріатах (створено) Українські єпархіальні комітети опіки над воєнними сиротами. В липні 1917 р. створене Українське крайове товариство охорони дітей і сиріт, в квітні 1920 р. засновано Укр. Фонд опіки вдів і сиріт, в червні 1920 одержує затвердження власне статут Українського городського комітету у Львові, який вже півтора роки працював без статутів»¹⁷.

Отець Василь Лициняк¹⁸ заснував і довгі роки очолював комітет. 12 травня 1916 р. він виголосив перед зборами членів Товариства «Український сирітський захист» доповідь про потребу організованої опіки дітей-сиріт у Галичині на зразок Німецької крайової комісії опіки дітей і молоді у м. Берн та запропонував нарис діяльності Товариства під назвою «Українська краєва комісія опіки над дітьми і молодістю»¹⁹.

¹⁷ Статути, протоколи Товариства «Український сирітський захист ім. А. Шептицького в м. Львові» // ЦДІАЛ. Ф. 572. Оп. 1. Спр. 13. Арк. 9. Див. також: Історична довідка про заснування та діяльність Українського єпархіального комітету опіки над військовими сиротами // ЦДІАЛ. Ф. 572. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 1–3.

¹⁸ Отець Василь Лициняк народився 25.11.1873 р. Гімназію закінчив у м. Ярослав 1893 р. і почав богословські студії у Львові, а від 1896 р. – в Перемишлі. Одружений із Софією з Козловських; у подружжя народилися дочки Ірина (1898 р.н.) та Марія (1920 р.н.), сини Євген (1909 р.н.) та Володимир (1903 р.н.). Рукоположений кир Константином Чеховичем 12 вересня 1897 р. у Перемишлі. Душпастирював як сотрудник у Великих Мостах 1898 р., сотрудник і катехит у Жужелі від 1899 р., сотрудник і катехит у Ярославі від 1899 р. Помічник у гімназії Франца Йосифа у Львові від 1905 р.; від 1907 р. – постійний катехит аж до виходу на пенсію 1 січня 1930 р.; 1907–1911 рр. – віце-ректор Семінарії Св. Духа у Львові; від 1929 р. – управитель Учительської семінарії свщмуч. Йосафата у Львові (вул. Потоцького, 95); упродовж 1905–1914 рр. – секретар Товариства «Українська захоронка», від 1916 р. – секретар Українського єпархіального комітету опіки воєнними сиротами; від 1918 р. – секретар Товариства «Захист ім. Митрополита Андрея Шептицького для сиріт» та голова Фонду вдів і сиріт по священниках Львівської єпархії. Див.: ЦДІАЛ. Ф. 201. Оп. 1в. Спр. 504. Арк. 15.

¹⁹ Звіт Лициняка Василя про діяльність Товариства «Захист ім. Митрополита Андрея Шептицького для сиріт» // ЦДІАЛ. Ф. 572. Оп. 1р. Спр. 14. Арк. 3–5.

Український єпархіальний комітет опіки над воєнними сиротами заопікувався дітьми, які втратили сім'ю під час війни. Статистика відкриття «захистів» (притулків) показує стрімке зростання як кількості закладів, так і дітей у Львівській архієпархії (зокрема у 18 «захистах» було 800 дітей, у Перемишлі у 6 «захистах» – понад 250 дітей, а в Станіславові було 20 «захистів»). Державний уряд надавав комітетам допомогу для утримання цих закладів, а комітет організував збірки та пожертви на їх утримання. Польський уряд зменшив витрати на утримання сиріт до 3 злт. (злотих) лише деяким дітям. Комітети були у скруті, однак у Львові навіть у часі Листопадового Чину (19 листопада 1918 р.) комітет «інтервенював з протестом до військової влади проти поміщення машинного кріса (кулемета) на стриху захисту, де було 200 дрібних сиріт, після відходу наших зі Львова ходив урядник до [...] тодішнього шефа політичного відділа щодо провізії для голодуючих сиріт»²⁰.

Українське крайове товариство охорони дітей і сиріт було покликане займатися опікою не лише військових сиріт, а й «неправечними» (фізично скаліченими), занедбаними і підкиненими, убогими і хворими. У доповіді о. Василь Лициняк вказував на потребу виховання залишених дітей:

«Віддані впливу вулиці і ростуть самі дико, і з них є відтак суспільне шумовиння, котрого приходиться нам тяжко соромити, або попадають під чужі впливи і пропадають для своєї народности [...]. Прецінь ясна річ, що в кучі виховується тільки пацятко, в стайні худоба, а на вулиці злодій. Я все маю вражіння, що кожен засудженець має жаль до власної суспільности за те, що нічого не дала йому в життю, за виїмком суду і шибениці! Се ж страшне! Так далі не може бути, се велика прогалина у нашім народнім відродженню, яку на будуче має виповнити Українське крайове товариство охорони дітей. Одним словом, треба чувати над

²⁰ Історична довідка про заснування та діяльність Українського єпархіального комітету опіки над військовими сиротами // ЦДІАЛ. Ф. 572. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 1.

Від пастирського послання до втілення ідеї вдовичо-сиротинського фонду

життям дитини від перших хвиль її життя, а тоді і тільки тоді матиме суспільство право до серця тої дитини»²¹.

Після повернення з заслання Митрополит Андрей Шептицький особисто очолив працю із приготування статутів Товариства «Захист» для сиріт у Львові, які були затверджені 13 березня 1918 р. У статуті було зазначено ціль Товариства: «виховане сиріт обох полів, обох обрядів і обох народностей, котрі не мають нікого, хто би хотів ними зайнятися, або дітий, котрі через занедбане у вихованню могли б вирости на шкідливих членів суспільности»²². 23 березня 1918 р. у Львові в Соборі св. Юра Шептицький відкрив перші Загальні збори Товариства «Захист ім. Митрополита Андрея графа Шептицького для сиріт». На зборах він пояснив потребу цієї організації та надав слово о. Василю Лициняку, який зачитав статут Товариства, що мав таку мету:

«основання домів для сиріт, щоби через поміщене в них сиріт під проводом укваліфікованих сил дати дітям старанне релігійно-моральне виховане в українському дусі, а через шкільну науку злядно фахове виобразоване їх в ремеслі, промислі, торговлі, або других практичних заводах забезпечити їм будучність, а також опікуватись по опущеню захисту через уділюване стипендій на дальше образване, підмог на закупно фахових знарядів, вивіноване (посаг) і тим подібне»²³.

Майнова підтримка «Захисту» мала формуватися із вкладів членів Товариства, збірок, театральних вистав²⁴. Товариством управляли Загальні збори, які скликали в перший квартал на початку року. На Зборах вибирали Раду Товариства, яку очолював президент, та виконавчий комітет, яким Збори делегували свої

²¹ ЦДДАЛ. Ф. 572. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 2.

²² Статути, протоколи Товариства «Захист ім. Митрополита Андрея Шептицького для сиріт» в м. Львові // ЦДДАЛ. Ф. 572. Оп. 1. Спр. 13. Арк. 9.

²³ Ibid.

²⁴ Ibid. Арк. 9. № 4–5.

права. До складу Ради входив львівський греко-католицький митрополит як президент, делегати греко-католицьких єпископів у Перемишлі та в Станіславові, президент Українського крайового товариства охорони дітей і опіки над молоддю у Львові. Віце-президент і три члени, вибрані Загальними зборами, та 4 члени, іменовані президентом Товариства, – разом четверо вибраних і чотири іменованих членів Ради – мали річний мандат проводу Товариства²⁵. Віце-президентами були обрані ексцеленції єпископ д-р Григорій Хомишин, преосв. Йосафат Коциловський та три члени Контрольної комісії. Окрім виборів, Рада вирішила купити маєтності Посіч і Посіч-Майдан у Станіславівському повіті²⁶. У 1918–1921 рр. на засіданні Загальних зборів вирішували питання забезпечення захистів і заслуховували звіт про прибутки з маєтності Посіч та з посіlostей у Зарваниці, про «захисти» і подання про допомогу²⁷.

Станом на 1931 р. ГКЦ утримувала 18 дитячих «захистів», серед них – «Захист ім. Митрополита Андрея Шептицького», яким опікувалися сестри-василіянки у Львові. У селах Майдан, Посіч і Зарваниця Шептицький надав для забезпечення витрат сиротинців (для сиріт Першої світової війни) майнове забезпечення – 364 гектари орної землі.

На початку 1920-х років Митрополит збирав кошти не лише в Польщі, а й у Ватикані, Голландії, Бельгії, країнах Америки, до цього залучав Міжнародний Червоний Хрест. З його ініціативи та фінансової підтримки було відкрито дитячі ясла та poradню для матерів.

Під патронатом та опікою Кир Андрея діяв Український центральний комітет допомоги безробітним і вбогим, що спільно з чер-

²⁵ Статути, протоколи Товариства «Захист ім. Митрополита Андрея Шептицького для сиріт» в м. Львові. Арк. 9. № 9–10.

²⁶ Протокол I загальних зборів Товариства 23 марта 1918 р. // ЦДДАЛ. Ф. 572. Оп. 1. Спр. 13. Арк. 16.

²⁷ Статути, протоколи Товариства «Захист ім. Митрополита Андрея Шептицького для сиріт» в м. Львові // Ibid. Арк. 18–26.

нечими чинами і згромадженнями шукав джерела матеріальної та моральної допомоги знедоленим, реєстрував страйкові комітети та ін. Митрополит підтримував Комітет допомоги жертвам повені у Коломиї, діяльність Українського крайового товариства опіки над інвалідами, Фонду вдів і сиріт греко-католицьких священників. Товариство охорони воєнних могил упорядковувало могили стрільців і старшин легіону УСС і УГА на Янівському цвинтарі у Львові, а також у Станіславові, Тернополі, Золочеві, Рогатині, Бережанах.

Митрополит Андрей Шептицький був членом Палати вельмож австрійського парламенту (1901–1914), віце-маршалком Галицького крайового сейму (1901–1914), де послідовно обстоював справи народної освіти, соціального захисту знедолених та українсько-польського порозуміння в сеймі. Митрополит заохочував греко-католицьке духовенство Львівської архієпархії до участі у народному просвітницькому русі, підтримуючи працю товариств, які займалися освітою як молоді у “Рідній школі”, так і дорослих у “Просвіті”. Ці структури часто очолювали душпастирі. Богословське наукове товариство, створене у 1923 р., згуртувало науковців-теологів з метою плекати богослов’я, підвищувати рівень освіти духовенства. У 1928 р. була відкрита Львівська богословська академія, яка стала вищим навчальним закладом Греко-Католицької Церкви для українців Галичини²⁸. На богословському і філософському факультетах працювала плеяда визначних професорів. Митрополит Андрей Шептицький, зокрема, викладав мистецтвознавство (а коли він не міг ходити, то приймав студентів на авдієнціях у Митрополичих палатах). Ректором ЛБА був о. Йосиф Сліпий. До професорського складу входили Ярослав Пастернак, Іван Крип’якевич, Микола Чубатий. Свідченням співпраці інтелігенції з греко-католицьким духовенством, мирянами та науковцями

²⁸ Гнот С.І. Культура доброчинності як вияв гуманізму: Греко-Католицька Церква в Другій Речі Посполитій // *Наука. Релігія. Суспільство*, 2011. № 2. С. 51–52.

є листування Андрея Шептицького і Йосифа Сліпого з академіком Кирилом Студинським – головою НТШ, а також з о. Йосафатом Скрутнем, ЧСВВ, або ж листування з Ярославом Гординським – істориком літератури, професором Академічної гімназії у Львові та ін.²⁹ Митрополит прагнув, щоб Рим акредитував Львівську богословську академію як університет, однак його звернення не досягнули результату. Дослідниця Ліліана Гентош мотивує брак визнання політичними обставинами, адже акредитація трактувалася б, як твердив апостольський нунцій Ф. Кортезі, знаком «підтримки інтелектуального центру для націоналістів, що не було б прихильно прийнято польським урядом». Йосиф Сліпий в 1930 р. у Римі порушив справу акредитації і згодом підтвердив, що одружені священники-викладачі і небажання Митрополита Андрея впроваджувати обов'язковий целібат до свячень семінаристів – це ще одна причина упереджень у Конгрегації семінарій та університетів Апостольського Престолу в Римі. Прихильно про працю ЛБА як культурного, духовного та інтелектуального центру греко-католиків писав префект Конгрегації Східних Церков Є. Тіссеран, однак політичні обставини склалися не на користь задуму праведного Митрополита Андрея³⁰. Знаємо, що двоє з викладачів ЛБА, які загинули мученицькою смертю в червні 1941 р., були проголошені блаженними: свщмч. Микола Конрад, викладач філософії, та о. Андрій Іщак, викладач богослов'я. Ректор Йосиф Сліпий, якого Митрополит Андрей призначив своїм наступником, пройшов після арешту органами НКВС через 19 років в'язниць. Ці терпіння, а також перебування в будинках перестарілих не зламали його вірності Христовій Церкві. Численні випускники семінарії, зокрема душпастир-свщмч. Олексій Зарицький, який добровільно прийняв целібат, рівно ж як і одружені священники (о. Михайло Цегель-

²⁹ Гнот С.І. Культура доброчинності як вияв гуманізму: Греко-Католицька Церква в Другій Речі Посполитій. С. 52.

³⁰ Гентош Л. *Митрополит Шептицький: 1923–1939. Випробування ідеалів*. Львів, 2015. С. 357–363.

ський і о. Роман Лиско) пройшли гідно горнило таборів ГУЛАГу і, зберігши скріплене в семінарії зерно віри, удостоїлися вінців мучеництва. Усі вони – свідки, які своїм життям підтвердили правильність батьківської позиції праведного Митрополита Андрея Шептицького у сфері реформи церковної освіти.

Харитативна діяльність Митрополичого ординаріату у Львові засвідчує, що ієрархи УГКЦ під проводом праведного Андрея Шептицького не лише декларували потребу створення соціальних інституцій, а й скоординовано разом відповіли на виклик Першої світової війни і розпочали спільну діяльність як освітні, торговельні й харитативні товариства. Вони продовжили діяти у міжвоєнний період, а в період Другої світової війни отримали «нове дихання» і займалися не лише справою сиріт і вдів, а й полоненими. Про харитативну опіку та виховання молоддю і бідних монахами чинами та згромадження у монастирях і захоронках розглянуто окремо.

Висновки

Огляд стану соціальної праці ГКЦ дає змогу констатувати, що харитативна праця Митрополита Андрея під час війни охопила найуразливіші верстви населення (вдів, сиріт, ветеранів). Створені Митрополитом комітети опіки завдяки збіркам членських внесків, прибуткам із посіlostей і пожертвам провадили захоронки («захисти»), якими загалом опікувалися богопосвячені особи.

Митрополит Андрей особисто координував і очолював харитативну працю у Львівській архієпархії, а віце-президентами були єпископи Перемишля і Станіславова. Діяльність Крайових комітетів координував Український центральний комітет, який у 1931 р. отримав визнання і підтримку «європарламентарів» Ліги націй, а сфера діяльності комітетів поширилася на увесь спектр гуманітарної допомоги людям після Першої світової війни, у період міжвоєнного перемир'я та під час Другої світової війни. Згодом комітети були офіційними органами, які виконували роль громадських

представництв при органах влади (як Речі Посполитої, так і окупаційних режимів). Соціальне служіння Церкви єднало духовенство і вірних у живій громаді, які змогли зберегти вірність принципам євангельського «доброго самарянина» у час нуртування ідеологій націонал-соціалізму, фашизму, соціалізму, що через терор і агресію війни здобували життєвий простір, примушуючи людей бути заручниками тоталітарних систем.

Папа Франциск у Посланні до III Міжнародного дня бідних (17 листопада 2019 р.) закликав християнські громади нести Євангеліє іншим, даруючи надію та втіху бідним через конкретну співпрацю, щоб потребуючі відчували солідарність і близькість християнських громад. Звернімо увагу на важливі справи, які вимагають не потоку слів, а погляду любови та простягнутої руки, щоб потребуючі не були позбавленими духовного захисту. Бідні – це люди, яким потрібно вийти назустріч; це самотні молоді та літні люди, яких потрібно запросити додому, щоб поділитись їжею; це жінки, чоловіки та діти, які чекають доброзичливого слова. Бідні рятують нас, бо вони дають нам змогу зустріти обличчя Бога.

о. Іван Дацько

Український католицький університет

ПАТРІАРХ ЙОСИФ СЛІПІЙ – ПОСЛІДОВНИК БОГОСЛОВСЬКОЇ ДУМКИ МИТРОПОЛИТА АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО

Розвиток богословської думки Йосифа Сліпого

Кожен дослідник богословської думки Патріярха Йосифа знає, що його богословське вчення, сформоване у Львові, Інсбруці й в Римі, було неосхоластичним, домінуючим серед богословів перших десятиліть ХХ ст. У такому дусі писані його богословські праці і підручник догматики про Святі Тайни, і так він сприймав науку про Церкву до свого ув'язнення 11 квітня 1945 р.

Вісімнадцятирічне ув'язнення і заслання, як це парадоксально не звучить, було для нього і часом глибокої застанови, переосмислення поглядів та вивчення духовності, богослов'я і розуміння Церкви на Сході, в якому він жив, страждав і яке вивчав.

Хто знав о. Йосифа Сліпого до Другої світової війни і мав щастя дочекатися його визволення у 1963 р., той підкреслював, як він змінився «у поставі, ноші й настанові». У лютому 1963 р. перед Папою Іваном ХХІІІ стояв справжній східний архиєрей, який завдяки участі в роботі ІІ Ватиканського собору почав представляти нову еклезіологію помісности Церков, що сьогодні кристалізується у ще недостатньо випрацьованій еклезіології сопричастя – *Ecclesiologia Communionis*, яка може стати основою спільного богослов'я і розуміння Церкви для православних і католиків. Отож вивчення цього питання і погляд на це Патріярха Йосифа є першочерговим для всіх екуменістів, насамперед тих, хто вивчає тепер

шляхи до порозуміння і «відзискання» (повернення до) єдності між Православною і Католицькою Церквами.

Йосиф Сліпий добре знав також історію Церкви, особливо своєї Української Церкви. Він вивчав питання Унії та унійного богослов'я, цінував це богослов'я і старався поставити його на тривкі основи. Він мав великого учителя – Митрополита Андрея Шептицького, який також ріс та дозрівав із часом та став, за словами Ів Конґара, одним із найвідоміших екуменістів першої половини ХХ ст.¹, хоч у тому часі терміни *екуменізм* та *екуменічний* мало вживали в колі католицьких богословів.

Сліпий, здавалося, наче стояв у тіні Митрополита Андрея Шептицького (стосовно екуменічного питання), як це писав Ярослав Пелікан². Однак коли він прибув до Риму в 1963 р., у його словах до

¹ Див. : Yves Congar. *Ökumenische Bewegung – Theologische Stellungnahme und Haltung der katholischen Kirche // Lexikon für Theologie und Kirche*, 1962. Vol. 7. P. 1134–1135. Тут читаємо: «[...] In der katholischen Kirche wächst von Jahr zu Jahr ein sehr tiefes christliches Interesse gegenüber den anderen und gegenüber der Einheit, gestützt durch eine qualitativ sehr gute Information, eine Bewegung die zugleich durch das Gebet, durch persönliche Kontakte mit den getrennten Brüdern, durch Suche nach einer Erneuerung von den Quellen her (Schrift, Liturgie, Patristik), durch beständige Kleinarbeit kleiner Gruppen, vor allem von Theologen, und schließlich durch das Empfinden für die Notlage in der Mission getragen wird. Gott schenkte seiner Kirche immer Männer, die um die Sache der Einheit bekümmert waren: A. Szepticky, F. Portal, Kard. D. Mercier, L. Beauduin, P. Couturier. Die Arbeit für die Einheit ging immer über den offiziellen Rahmen der ökumenischen Bewegung im strengen Sinn hinaus. Es gab immer inoffizielle Kontakte und Dialoge. Aber in fortschreitendem Maß wurden diese fundamentale Bewegung, diese vielfältigen Privatinitiativen positiv in der Kirche verankert».

² Див. : Pelikan J. *Confessor between East and West – A Portrait of Ukrainian Cardinal Josyf Slipyj*. Michigan, 1989. P. 53. Він пише: «I have been studying the problem of union for forty years,” Josyf Slipyj declared in 1974; and he would go on studying it for ten years more. He had a thorough grasp of the problem in its historical dimension; but he knew it existentially as well, for he saw his years of imprisonment as a “suffering for the cause of the unity of the church” between East and West. His study had convinced him that both sides had to accept their share of the historic responsibility for the division of Christendom. When he arrived in Rome from Moscow in 1963, the first words of Pope John XXIII to him were a commitment to reconcili-

Папи Івана ХХІІІ відчувалася настанова примирення між Східною та Західною Церквами. Глибоке знання унійного питання дало йому змогу дійти висновку, що обидві сторони (Схід та Захід) мають узяти на свої плечі історичну відповідальність за поділ християнства³. Не бракувало в цій настанові критичности до римо-католицького екуменізму, «який хоче дійти до єдності, але не хоче вести діалогу».⁴ Патріарх Йосиф Сліпий покликався на Папу Івана ХХІІІ як на мужа з «героїчною смиренністю», що оскаржив також і Захід за розкол (схизму) між Сходом та Заходом: «Вина за роз'єднання спочиває на наших плечах».⁵ Щоб змінити цю ситуацію, ідучи за Папою Іваном ХХІІІ, «потрібно вести з ними діалог» замість засуджувати і відштовхувати один одного.⁶ Ось настанова Патріарха Йосифа Сліпого після прибуття з неволі до Риму. Екуменізм – праця для єдності Церков, як у його попередника Митрополита Андрія Шептицького, стає рушійною силою його життя як священника і архиєрея.

Академічна формація Сліпого була схоластичною, однак екуменічне, чи, як тоді називали, унійне питання, його постійно цікавило.

Студіюючи ще в Римі у Григоріянському університеті в 1922 р., він їде до Велеграду і пише статтю «На Велеграді (6–9 серпня 1922 р.)» та публікує її в місячнику для духовенства «Нива»⁷.

ation between the Eastern and Western churches, together with a criticism of any Roman catholic ecumenism that “wants to achieve unity, but does not want to hold dialogue.” He quoted Pope John as having, with “heroic humility”, blamed the East-West schism on the West: “The guilt for the separation rests upon our shoulders». To change that situation, according to Pope John, «it is necessary to have a dialogue with them, instead of condemning them and withdrawing from them».

³ *Твори Патріарха Йосифа* : у 16-ти т. Рим : Вид. Українського Католицького Університету ім. св. Климента Папи, 1968–2001. Далі: *Твори...* Т. ХІІІ. С. 268.

⁴ *Твори...* Т. ХІІІ. С. 298.

⁵ Див. : Йосиф Сліпий до Lucca Di Schiena, 24. viii.193 // *Archivium Patriarchale Sanctae Sophiae*. УКУ, Рим. 29:120.

⁶ *Твори...* Т. ХІІІ. С. 215.

⁷ Див. : «На Велеграді (6–9 серпня 1922 р.)» // *Нива*, 1922. № 10 і №№ 11–12. Цитовано за : *Твори...* Т. V. С. 69–87.

Коли видавництво УКУ почало видавати «Твори» Патріарха Йосифа, Блаженніший доручив (і дуже того хотів), щоби «Введення» написав о. Іван Гриньох – особа, яка чи не найбільше вникала у нове еклезіологічне мислення Йосифа Сліпого. Отець Іван Гриньох добре виконав це доручення і наче роз'яснював читачеві думки Йосифа Сліпого, старався викласти на письмі висновки всього пересмисленого. Це стало початком новоствореної еклезіології помісних Церков во главі з Римським Архиєреєм (першим зі всіх єпископів), еклезіології сопричастя, яку саме тепер, у наші дні, треба молодому поколінню вивчати, виголошувати, оформити і спільно з іншими християнськими Церквами проголосити як науку Вселенської Церкви. Цей великий екуменічний виклик стоїть саме тепер перед нами, і все, що сталося останніми роками після зречення Папи Венедикта XVI від Петрового служіння і з обранням Папи Франциска Єпископом Риму, є доказом того, що саме з цього питання слід шукати нове розуміння Церкви як спільноту (сопричастя) Церков з різномірністю обрядів, з порядку і дисципліни, які були засновані на переданню і традиції саме у спільності з Єпископом Риму. Це передчував Йосиф Сліпий вже в 1922 р., цей погляд дозрівав у 1930-40-их рр., і йому більше ділом, ніж у письмовій формі давав свій вислів Йосиф Сліпий уже як Глава Церкви і Патріарх. Він залишив нам як спадщину до виконання у своєму «Заповіті». З цієї причини буду часто покликатися і цитувати висновки і думки о. Івана Гриньоха, бо в його поясненнях добре представлена нове еклезіологічне вчення Патріарха Йосифа Сліпого і його екуменічні наслідки.

УНІЙНІ З'ЇЗДИ

Велеградські конгреси

У «Введенні» до п'ятого тому творів Патріарха Йосифа о. Іван Гриньох намагається глибоко вникнути в думки молодого (йому тоді було лише 30 років!) о. Сліпого.

На Велеграді, як зауважує автор, панувала дружна атмосфера та «мирне, ідеальне співжиття обох обрядів». Уже одне таке коротке твердження говорить більше і правдивіше, ніж те, що вичитується у святочних деклараціях про обрядову рівність у Вселенській Церкві, бо в цьому твердженні віддзеркалюється жалюгідна історична дійсність: у першому чвертьсторіччі ХХ ст. міжобрядові взаємини в Церкві були далеко неідеальні. Східнохристиянські обряди часто знецінювано. Треба було їхати в оцей тихий кирило-методіївський куточок землі, на Велеград, щоб пережити, як «мирно й ідеально» співживуть обряди в єдиній Христовій Церкві. Глибоко ще закорінений псевдокатолицький уніформізм тримав у своєму полоні «невіжества» широкі маси віруючого Божого люду. Бо вже важче доводилося боротися проти віками нашарованих і на вістря ножа поставлених суперечностей богословського і догматичного характеру, щоб могли започаткувати мирний діалог, коли в обрядових питаннях виникало стільки упереджень.⁸

Велеград (цей духовний витвір Митрополита Андрея Шептицького, подвижника церковного з'єдинення, і невеликого гурту його однодумців) мав промощувати шлях до християнського примирення. Він не тільки досліджував і кидав нове світло на питання церковної єдності в багатовидному вияві церковного життя. Велеград мав змінити психіку і мислення роз'єданого християнського світу.

Учасників Велеградських конгресів, зокрема тих, які відважно осмислювали ідею християнського з'єдинення, можна сміливо зарахувати до ідейних предтеч II Ватиканського Собору, а вартість

⁸ *Твори...* Т. V : Введення. С. 14.

статей Автора про Велеградські конгреси є в тому, що в них не тільки у формі записів передано думки всіх референтів та дискусантів, а й у тому, що Автор вплітає в цей запис свої власні спостереження і зауваги. У цей спосіб отримуємо повний образ обговорюваних на конгресах питань разом із їх критичною оцінкою, поданою Автором. Очевидно, доповідей і дискусій на Велеградських конгресах годі сьогодні оцінювати з позицій сучасної богословської критики, бо частина того, що тоді ставилося у формі сміливих на той час гіпотез чи проєкцій розв'язок, сьогодні вже сприймається як незаперечна правда. Та не слід забувати, що Велеградські конгреси відбувалися, бодай у своїх початках, у період, на якому був глибоко закарбований I Ватиканський собор і довгі попередні століття, сповнені богословських й догматичних спорів, при чому головні акценти в екуменічному діалозі лежали на приматі і непомильності Римських Архиєреїв. Якщо ж ідеться про методичне трактування богословсько-догматичних проблем, то традиційний схоластичний метод був у тому часі домінуючим. Із психологічної точки зору, атмосфера між християнами була ще начинена гострими полеміками часів XIX і початку XX ст. Перещеплена на Церкву ідея абсолютної монархії і перенаголошення в ній римського юридичного принципу стосовно природи Церкви були в цьому часі сутнісними елементами західного богословського мислення.⁹

Велеградські конгреси, на яких Йосиф Сліпий у подальші роки брав активну участь аж до початку Другої світової війни, стали великим чинником у визріванню в Патріярха Йосифа нового бачення Церкви. Разом із тим зауважуємо, що вивчення богослов'я християнського Сходу стає для нього завжди більш важливим, а то і пріоритетним.

На тих конгресах, окрім Митрополита Андрея і о. Йосифа Сліпого, провідну роль відігравали наші владики і богослови: Йосиф Боцян, Миколай Чарнецький, Йосафат Коциловський, Андрій

⁹ *Твори...* Т. V : Введення. С. 14–16.

Ішак та інші. З іноземних богословів досить згадати такі імена: Martin Jugie, Franc Griveć, Prinz Maximilian von Sachsen, Maurizio Cordillo, Franitšek Dvornik, Dom Lambert Beauduin, Alphone Raes та ін. Усі ці люди були предтечами сучасного екуменізму Католицької Церкви, який так розвивається після II Ватиканського собору з тією різницею, що в католицьких колах тоді цю працю звали *уніоністичною* (термін сьогодні став непопулярним, його витіснили терміни *екуменізм* та *екуменічний*). Суть, однак, ця сама, бо згодом ці люди стояли з неабиякою силою за цими новими позиціями, а дехто з них страждав чи не найбільше від католицької влади, коли знаходили водночас розуміння і співчуття у православному світі.

Отець Іван Гриньох правильно підкреслює: центральним питанням, що золоту ниткою проходить крізь усі писання Верховного Архієпископа в першій частині цього тому під назвою «Конгреси і З'їзди», є церковне з'єднання, його догматичні, екуменічні, психологічні, соціологічні та історичні аспекти, його труднощі і майбутні перспективи. Це є і сьогодні одне з дуже актуальних питань, відоме під назвою «екуменічний рух»:

*«І саме тут Українська Церква почала на міжнародніх зустрічах забирати слово через своїх видніших представників, причинюючися до поглиблення та всебічного висвітлення екуменічного питання та маніфестуючи тим свою зрілість, підметність та апостольську ревність».*¹⁰

Питання візантинізму

На IV Унійній конференції (з'їзді) у Пинську (7–9 вересня 1933 р.) Йосиф Сліпий розв'язує питання «візантинізм як форма культури».¹¹ Ось що пише о. Іван Гриньох про цей виступ – статтю Йосифа Сліпого:

¹⁰ *Твори...* Т. V : Введення. С. 8.

¹¹ *Твори...* Т. II. С. 101–124.

*«Візантинізм. Поняття дуже спірне, часто, зокрема дослідниками історії та культури, що вирости на почві західньої латинської культури, неправильно оцінене, а то і знецінене культурно-історичне явище [...]. Хоч сама праця має характер студії церковно-культурної проблематики географічно замкненого простору давньої Візантійської імперії IX–XV століття, то вона переплетена цікавими філософічними й богословськими рефлексіями. У праці відмічено всесвітній, багатогранний, вселенський характер Христової Церкви, її, так би мовити, універсальність і трансцендентність, отже, питання вічно живі аж до наших часів, питання, які сьогодні у соборовій і післясоборовій дійсності все більше усвідомлюються».*¹²

У той час, коли Йосиф Сліпий писав цю статтю, поняття «візантинізм» широко дискутували, передусім у колах духовенства Західної України. Єпископ Станиславівський владика Григорій Хомишин опублікував свій пастирський лист «Про візантинізм» (1931),¹³ в якому він практично засуджував всі візантійські впливи в Католицькій Церкві. Йосиф Сліпий був більш об'єктивним і представляє певну візію-проекцію в майбутнє. Отець Іван Гриньох ось що підкреслює:

*«Якраз з цього становища вселенськості та багатогранності Кир Йосиф дає свою оцінку візантинізму, як духово-культурного феномену й чинника в Христовій Церкві. Він не закриває тих поглядів, які були панівні на Заході, де візантинізм вважався чимсь ворожим, деструктивним, нищівним і нетворчим, що доводив до занепаду основ етики, моралі, віри й духової культури. На підставі глибоких студій цього феномену, підтверджених серйозними дослідниками, як Успенський, Крумбахер, Айбл, Ергард, Автор справляє цю негативну оцінку і вказує на його цінні й творчі елементи».*¹⁴

¹² Твори... Т. II : Введення. С. 12.

¹³ Див. : Пастирський Лист владика Григорія Хомишина, єпископа Станиславівського до духовенства Станиславівської єпархії «Про візантинізм». Станиславів, 1931.

¹⁴ Твори... II : Введення. С. 12–14.

Культура для Йосифа Сліпого – це «твір людського духа». Він вказує, як складові чинники візантинізму витворили поняття «римська державна організація»; як грецька, найбільш вироблена тоді, мова стала найвищим чинником освіченого суспільства і цивілізованого світу; як багаті духовні орієнтальні елементи творили весь духовний скарб тодішнього християнства. Завдяки цим діючим і живим чинникам росли мистецтво, література, наука, оформлювався християнський світогляд та виявлявся незвичайний, подиву гідний, духовно-культурний візантійський активізм. «Чим був Рим для Заходу і германців, тим Византия була для Сходу і Слав'ян»,¹⁵ – пише Йосиф Сліпий. Щобільше, «однобічний є погляд, що животворність Католицької Церкви проявилася тільки в західній культурі».¹⁶ Кир Йосиф з особливою переконливістю наголошує, що «і без римської культури християнство могло завоювати світ [...], чим більше форм і культур, тим кращий і повніший вияв ділань Церкви».¹⁷ А коли говорити про Київську Русь, то «візантійська культура усунула поганство, зуніфікувала Київську державу та zorganizувала поодинокі племена, а передусім велику роль відіграла Церква на чолі з митрополитом».¹⁸ Отець Іван Гриньох слушно зауважує:

«Як бачимо, Кир Йосиф промощував шлях для справедливішої оцінки культурного історичного феномену, оцінки так важливої для розуміння характеру Вселенської Церкви. Через апологію духових надбань християнського Сходу Автор вказує на візантинізм як важливий чинник в сьогоднішньому екуменічному русі. Коли до цього додати, що візантійська культура вміла втягнути в себе, розвинути і зберегти багатющі елементи Орієнту, отже, тієї духовости, в якій людина являється частинкою великої космічної цілості на шляху до Бога, тоді зрозуміємо вартість цієї, нехай

¹⁵ Твори... II : Введення. С. 121.

¹⁶ Твори... Т. II. С. 123.

¹⁷ Ibid.

¹⁸ Ibid. С. 122.

*і невеликої розміром, але багатой в ідеї праці також для теперішньої модерної людини. Це цінна праця так з погляду історіософії, як і з уваги на свою актуальність».*¹⁹

«Петроградський синод 1917 р.»

Усе ж, на мою думку, найважливішою працею еkleзіологічно-канонічного і екуменічного характеру о. Йосифа Сліпого, написаної перед Другою світовою війною, є «Петроградський синод 1917 р.», який з'явився в «Богословії» (Т. IX, № 4 за 1931 р.).²⁰

Цікаво, що, коли ця стаття була опублікована, небагато людей надавало їй окремої ваги, а властиво, вона є першочерговим джерелом, як постала помісна Церква в лоні Вселенської й Католицької Церкви.

Отець Іван Гриньох так аналізує цю подію:

*«Галицький Митрополит, переємник історичних і канонічно-правних традицій Київ-Галицької Митрополії, скликує Синод малого церковного стада. В Синоді бере участь вісім російських католицьких священників греко-східнього обряду; вони wraz із Митрополитом творять цей перший Синод, який проголошує неначе конституцію нової помісної Церкви. Конституція складається із шістдесят вісім постанов, щось на зразок давніх Апостольських правил. Ці постанови творять правну базу для Помісної Російської Церкви, яка устами Синоду заявляє: «Віруємо і ісповідуємо, що Вселенський Архидієє, папа древнього Риму, є видимий Глава Церкви і Намісник Христа, Пастир й Учитель всіх християн»».*²¹

Митрополит Андрей творить прецедент у найновішій історії Церкви. Новопостала Церква опрацьовує свою конституцію (устав) згідно з традиціями Східних Церков. Він благословить

¹⁹ Твори... Т. II : Введення. С. 14.

²⁰ Твори... Т. III. С. 75–83.

²¹ Твори... Т. III : Введення. С. 14.

цю новостворену помісну Церкву і надає їй канонічної сили для управління свого церковного життя. На її чолі дочасно станув, назначений Митрополитом і затверджений Синодом, екзарх із гідністю протопресвітера та з владою єпископа, якому підпорядковано (після схвалення тим же Синодом) всі єпархії в Росії.

Стаття Йосифа Сліпого, без сумніву, має особливе історичне, еклезіологічне, екуменічне та пасторальне значення. Саме через 31 рік після її написання II Ватиканський собор почав наради з обговорення природи та ієрархічної структури Церкви.

В еклезіологічній проблематиці, яка і на [II Ватиканському] соборі і після його завершення «ворушила уми» соборових отців та богословів, були питання, над якими ще сьогодні працюють богослови, а саме: закріплення у свідомості поняття, радше їх правильного розуміння, що потребують глибокого висвітлення і доповнення. До тих понять належать: *примат* і *колегіальність*, *єдність* і *багатовидність*, *вселенськість* і *помісність*, *соборне* («соборність») і *синодальне управління* («синодальність») у Церкві, *обрядове багатство* і *рівність обрядів* у Вселенській Церкві, а також питання церковного права, церковних постів, апостольства мирян, праці і життя священників та мирян, значення Святого Письма, Літургія, її місце, символіка, соціальний елемент і т.д.

Коли читаємо аналіз Петроградського синоду, поданий Автором, мимохіть впадає у вічі спорідненість проблематики Синоду із проблематикою, яка сьогодні визначилася у Христовій Церкві і над якою застановлявся та й частково вказував на шляхи до розв'язання і остаточного їх вирішення вселенський II Ватиканський собор.

Якщо розглядати документ Петроградського синоду й аналітичну студію о. Йосифа Сліпого в екуменічному аспекті, то треба визнати, що і документ, і студія мають дуже актуальне значення для всіх, хто сьогодні працює на т.зв. екуменічному полі, бо ж сам Синод не був нічим іншим, як плодом невсипущої, на великому досвіді спертої довголітньої праці для з'єдинення християн, якої ідейним надхненником і реалізатором був Митрополит Андрей.

Для нас, українських християн, важливо відзначити той факт, що на цьому Синоді Російської Церкви канонічно-правно визначено територіальний засяг діяння тієї Церкви, який простягався виключно на російські, а не на українські чи білоруські, єпархії. Не слід при цьому забувати, що Синод відбувся за благословенням і на підставі повної влади Римського Архиєрея, що їх він передав Митрополитові Андрєєві. Цього історичного і правного акту не можна викреслити зі сторінок історії християнства у Східній Європі.²²

Мушу визнати, що ця студія й інтерпретація, яку до неї дав о. Іван Гриньох 42 років тому, є надзвичайно актуальною по сьогоднішній день. Від 2005 р. я є членом спільної Міжнародної комісії для богословського діалогу між Католицькою Церквою і Православною Церквою, а від 2016 р. – членом її Координаційного комітету. Ми займаємося головно цими питаннями разом із нашими православними колегами. Відомо, що в Равенні 13 жовтня 2007 р. ця Комісія опублікувала випрацюваний нею документ «Еклезіологічні й канонічні наслідки таїнственої природи Церкви – Церковне сопричастя, соборність і авторитет». А вже одразу після Равенни Комісія приступила до вивчення вагомого питання – «роль Єпископа Риму в першому тисячолітті», а після цього, починаючи від 2016 р., до вивчення питання «служіння і роль Єпископа Риму у другому тисячолітті». Ми не перебуваємо на легкому шляху і побачимо, як справи розвинуться за понтифікату Папи Франциска. Одне можу сказати, що я охоче звертав увагу членів Комісії саме на Петроградський синод 1917 р.

Думаю, варто закінчити цю частину, присвячену Петроградському синоду 1917 р., знову ж словами о. Гриньоха:

«Постанова Петроградського Синоду про шлях до з'єдинення тим важна, що над нею варто призадуматися усім тим, хто сьогодні працює у сучасному екуменічному русі. Нікому не слід за-

²² Твори... Т. III : Введення. С. 16.

Патріарх Йосиф Сліпий – послідовник богословської думки

бувати, що цей шлях позначається святістю, апостольською ревністю і ісповідництвом [а я додав би ще: смиренністю – покорою. – о.І.Д.], а все те має бути нав'язане духом пастирської любови, як про це говориться в 43-ій точці Постанов». ²³

Унійний з'їзд у Львові 1936 р.

Велич і далекоглядність Митрополита Андрея Шептицького тут наскрізь видима, і о. Йосиф Сліпий багато і скоро від нього вчився. Він бажав зорганізувати і у Львові такий же конгрес, як у Велеграді чи в Пинську, а нагодою до того було 300-ліття від смерти Митрополита Йосифа Велямина Рутського (1613–1637). За благословенням Митрополита Андрея, ректор Львівської богословської академії зорганізував такий конгрес у її стінах (Львів, 22–25 грудня 1936 р.).²⁴

За погодженням із Митрополитом Андреем, Сліпий використав нагоду цього з'їзду, щоб викласти екуменічну (унійну) програму для Української Церкви. Ця Церква, перебуваючи між Сходом і Заходом, зазнаючи впливів візантійської та римської культур, має особливий виклик працювати для сопричастя (спільности) Церков. Однак заки візьметься до цього, вона має жити і діяти згідно з тими правами, які мали або які з часом здобули всі Церкви християнського Сходу.

Резолюції цього з'їзду чітко вказують, що вірні Української Греко-Католицької Церкви мають скріпити в собі свідомість, що належать до християнського Сходу, що завдання духовенства – працювати на унійно-єкуменічній ниві, а до того слід підготуватися солідною формацією і студіями.

²³ *Твори...* Т. III : Введення. С. 16.

²⁴ Див. : о. Кучабський В. Перший Унійний з'їзд у Львові // *Богословія*, 1937. Т. XV. Кн. 1. С. 35–44.

Коли йдеться про митрополита Йосифа Рутського, то резолюції 1–4 надзвичайно вагомі й тим, що вони стануть дороговказом для Сліпого, як він невдовзі стане Главою цієї Церкви:

«I. Греко-Католицька Церква має старанно плекати в собі свідомість, що є східною Церквою у єдності з Апостольським Престолом, та берегти східню традицію. Вона має стати для незаєдинених східніх Церков зразком, що притягає до себе й показує шлях до розквіту та повноти благодатей Святого Духа.

II. Католицизм східнього обряду найкраще підходив для духовости українського народу в минулому і є у силі в майбутньому двигнути цілий український нарід із релігійно-моральної руїни після сучасного безбожницького лихоліття на Україні.

III. Східний характер українського католицизму в ділянці устрою, обряду й церковної дисципліни повинен спиратися на староукраїнських традиціях, зокрема з часів героїської доби Митрополита Рутського.

*IV. Всі ідеї Митрополита Рутського, отже, й ідея Київського Патріархату, є і нині корисні для розвитку українського католицизму і запорукою його розвитку».*²⁵

Хочу підкреслити, що всі постанови-резолюції цього З'їзду є для нас сьогодні наскрізь актуальними і важливими, і добре було б, щоб ми з ними ознайомилися. Одначе варта вже на цьому місці сказати, що ми (ті, хто знав Сліпого і його працю та богословське вчення у 1960-их та 1970-их рр.) можемо лише ствердити: Йосиф Сліпий уже мав чітко вироблену свою візію щодо Київського патріарха, яку він переосмислив у 1930-их рр. і дав їй визначення в цій же резолюції.

²⁵ о. Кучабський В. Перший Унійний з'їзд у Львові // *Богословія*, 1937. Т. XV. Кн. 1. С. 42–43.

Створення чотирьох екзархів

1939 рік був переломним в історії людства. «Обернулася картка історії», – писав Митрополит Андрей.²⁶ 1 вересня 1939 р. почалася Друга світова війна. Німецькі війська завоювали Польщу. 17 вересня 1939 р. советські війська зайняли Західну Україну, а 22 грудня 1939 р. Митрополит Андрей Шептицький висвячує о. Йосифа Сліпого на архієпископа-коад'ютора Львівського з правом наступництва. Починається важкий шлях служіння новапоставленого владики.

Історики чомусь недостатньо вивчили один важливий епізод із життя Йосифа Сліпого: 9 жовтня 1939 р. Митрополит Андрей призначив його екзархом Східної (Великої) України. На основі повноважень, наданих Папою Пієм X і затверджених Папою Венедиктом XV, Митрополит призначає ще, крім Йосифа Сліпого, таких екзархів: владику Миколая Чарнецького – екзархом Волині, Підляшшя і Холмщини; о. Климентія Шептицького – екзархом Росії і Волині, а рік пізніше, 17 вересня 1940 р., о. Антонія Неманцевіча (ТІ) – екзархом Білорусі.

По нинішній день існує лише одна обширніша праця на цю тему – «Собори екзархів у Львові (1940–1941)» владики Івана Хоми.²⁷

Щобільше, ще не зголосився жоден дослідник, який переклав би з латинської на українську чи інші мови сто «Декретів Собору екзархів з 18–19 вересня 1940 р. у Львові».²⁸ А вони були такими важливими для екуменічної праці на території колишнього ССРСР! Очевидно, ці декрети (постанови) – це не виключно праця Йосифа Сліпого. Напевно, всі екзархи спільно їх творили і писали. І можемо сказати, вони становлять своєрідну й особливу «Велику хартію», затверджену їхнім «протосом» Митрополитом Андреем

²⁶ о. Гриньох І. *Слуга Божий Андрей – благовісник єдності*. Мюнхен, 1961. С. 74.

²⁷ о. Хома І. *Собори екзархів у Львові 1940–1941 рр.* // *Богословія*. Рим, 1980. Т. 44. Кн. 1–4. С. 131–180.

²⁸ *Ibid.* С. 155–164.

Шептицьким для дальшого життя екзархів, які вони засвідчили як ісповідники віри. Для них ці декрети стали екуменічним викликом упродовж всього життя на землях тодішнього Советського Союзу.

Я зачитую лише фрагменти двох декретів, які відзеркалюють екуменічну настанову екзархів.

(Декрет 5): «Головне завдання екзархів полягає в підготовленню майбутньої праці для унії Церков на їхній території. Навіть якщо видаватиметься, що така підготовка є більш теоретична, ніж практична, вони не сміють нею нехтувати. Насамперед вони повинні гарячими і покірними молитвами виблагати з небес, щоб багато людей, святих і сповнених апостольським духом, були покликані до праці на землях екзархатів, які Христос Господь бажає, щоб вони сповнили [...]».

(Декрет 15): «Канони Кодексу Канонічного Права і всі декрети, якими керується дисципліна й адміністрація Латинської Церкви, не зобов'язують екзархати, хіба певний закон стосується Східної Церкви згідно з волею Найвищого законодавця [...]».²⁹

Йосиф Сліпий на волі

Серед таких обставин був арештований Йосиф Сліпий 11 квітня 1945 р. у Львові; від того дня йому ніколи не довелося управляти безпосередньо своєю архиєпархією. Його визволив, завдяки старанням Папи Івана XXIII і президента США Джона Ф. Кеннеді, генеральний секретар КПРС Микита Хрущов у 1963 р. Вісімнадцятилітнє ув'язнення і позбавлення основних людських прав не сприяли тому, щоб Сліпий міг оформити своє еклезіологічне чи екуменічне вчення. Одначе, коли він вийшов на волю і коли його щедрий приятель о. Веренфрід ван Страатен попросив викласти думки на письмі, Сліпий заговорив про «екуменізм мучеників».

²⁹ о. Хома І. Собори екзархів у Львові 1940–1941 рр. С. 156–157.

Коли ми застановляємося над місцем і значенням Української Католицької Церкви в лоні Вселенської Церкви, треба нам говорити про возз'єднання всіх християн. Єдність у Христі мусить бути знову встановлена, і глибоку рану роз'єднання в Містичному Тілі треба гоїти. II Ватиканський собор дає нам це за завдання, над яким у Східній Європі працювали вже століттями, починаючи від часів Берестейської унії:

*«Сьогодні ведеться з чималим завзяттям так званий екуменічний діалог, але, на жаль, він обмежується до вузького кола вищого духовенства і знатоків. На Заході нарід лиши малувато, а в Советському Союзі зовсім не є причетний у ньому. Але і в Советському Союзі через спільно несений хрест переслідування виріс справжній екуменізм, який через глибокосяжне ісповідування віри і купіль у крові мучеників сягає до найглибших начал Євангелія: шукати Божого, а не людського. Бо католики, православні, баптисти й інші віроісповідання однаково терплять Христа ради. Це терпіння робить їх у подібний спосіб дітьми Божими і дітьми Христової Церкви. Це є здобуток неоціненної вартости. Модерні екуменісти добре поступили б, якби цей стан речей не губили з очей. Він бачив, як у терпіннях, головно переслідуваннях, християни єдналися, усвідомлювали, що вони передусім терплять Христа ради, а не задля своєї конфесійної приналежности».*³⁰

Пригадаймо, скільки надій ми покладали саме на цей екуменізм мучеників. Про нього голосно заговорив і Папа Іван-Павло II під час свого візиту в Україні у 2001 р., згадуючи в особливий спосіб постать Йосифа Сліпого.

Під час II Ватиканського собору Сліпий побачив, скільки змінилося в Церкві і в розвитку богословської думки від часу свого ув'язнення. Він освідомив, що колегіальність єпископів є основною ознакою структури Церкви. Він зрозумів настанову Церкви з екуменічного питання. Він вів діалог навіть із «нелегкими»

³⁰ Див. : Церква Мучеників – Kirche in Not // *Ostpriesterhilfe*, 1981. № 2. С. 14.

співрозмовниками, як митрополит лєнінградський Никодим (†1978 р.) чи грецькі православні богослови. Одначе він не міг прийняти до відома факту, що деякі так звані екуменісти заради діалогу з Російською Православною Церквою уважали східних католиків перепорою для екуменізму, навіть були готовими ними пожертвувати задля добрих взаємин із православ'ям. Екуменізм – це служіння правді, тож він має бути базований на справедливості й любові. Сліпий це дуже чітко говорив Папі Павлові VI, кардиналові Августиніві Беа і кардиналові Іванові Віллебрандсові. Згодом він це повторював і Папі Іванові-Павлові II: діалог любови повинен продовжуватися, але не коштом Східних Католицьких Церков.

Йосиф Сліпий намагався доказати українцям (православним і греко-католикам), що порозуміння можливе. Під час своїх перших відвідин української діаспори в Канаді й США у 1968 р. він поїхав до South Bound Brook, New Jersey (США), щоб відвідати Івана Теодоровича (митрополита УАПЦ) і Мстислава Скрипника (тоді ще архієпископа). Йосиф Сліпий привселюдно заявив: «Ми такі православні, як ви католики» – вислів, який ми часто повторюємо вже понад пів століття.

Послання «Про поєднання в Христі»

Виразом екуменічної думки Йосифа Сліпого стало чи не найбільш вагоме його послання від 3 червня 1976 р. «Про поєднання в Христі».³¹ Воно залишене нам як особливе напуття. Тому цитуватиму я його обширно:

«Кожний віруючий в Бога і свідомий своєї національності українець, дивлячись на нинішнє важке положення українського народу в Україні і на поселеннях, мимоволі проймається жахом за майбутнє його існування і розвій. Переслідування і гніт релігії –

³¹ Див. : о. Гриньох І. Послання Патріярха Йосифа «Про Поєднання в Христі» // *Богословія*. Рим, 1977. Т. 41. Кн. 1–4. С. 7–72. Отець Гриньох повністю цитує послання і дає відповідний коментар.

Церкви в Україні та розбиття, свари і незгоди поза рідним краєм – оце ті причини, які примушують кожного чесного українця пригадуватися над собою [...]».

«Кожна людина, яких би поглядів вона не була і як не задивлялася б на нинішнє релігійне й державне положення, чи українець чи чужинець, мусить признати, що найсильнішим чинником в діянні й творчості народу є релігія – віра в Бога. Навіть атеїсти-безбожники видять і переконуються наглядно, що то неможлива річ викоринити нині віру в Бога з душі людини, навіть при найсильніших і найбільш всебічних засобах і середниках матеріальної і фізичної державної сили. І якщо так, то треба звернути наше бачне око на цей найважніший момент в житті людини, народу й держави».

«Отож, ввиду того, виринає питання, як мається справа з релігією і вірою в Бога в українському народі? На жаль, ось в тому корінь лиха. Бо релігія повинна бути тим найсильнішим мотором думання і діяння в українському, так розбитому і роз'єднаному народі. Є в нас Католицька і Православна Церкви, євангельські громади й розбиті різні релігійні групи, і всі вони караються за Христа і Христову віру. На превеликий жаль, вони себе поборюють і тому не в силі об'єднати український нарід та перейти в протинаступ проти злих сил світу [...]».

«Тому за усильною спонукую українських віруючих людей звертаємося оцим, український народе, до тебе, щоб ти розпочав своє уздоровлення від кореня своєї духовности, від своєї безсмертної душі і її потреб!»

«Всі одиниці, які приймають віру в Бога і Христа, мусять признати, що Христос-Богочоловік установив одне стадо, одну Церкву і одного пастиря, і за цю єдність гаряче молився на Тайній Вечері: Отче Святий, заради імени Твого, бережи їх, тих, що їх Ти мені передав, щоб були одно, як ми! (Йо 17, 11); щоб і вони були в нас об'єднані (Йо 17, 21), щоб вони були звершені в єдності (Йо 17, 23)».

«Найчисленніші Церкви в нас є Православна й Католицька, і, безсторонно кажучи, нема між нами суттєвої догматичної різниці, як це показують теологічні студії і свідчить історія. Правду кажучи, розлам і поділ є піддержувані тільки ззовні, від тих, які

знають, що тим ослаблюють український народ і Церкву. Світлим моментом в нашій історії було порозуміння на тлі патріархату між обома Церквами за митрополита Петра Могили і Йосифа Веляміна Рутського».

«На жаль, їх висока ідея згоди не здійснилася. Вже передше іздив св. Йосафат до Києва і в Печерській лаврі виказував, що наша традиція (літургичні книги й хроніки) стоїть на основах єдності Христової Церкви [...]. З другого боку, поляки й інші сусіди хотіли златинициту й сполонізувати українців-католиків для своїх політичних цілей. І тому треба собі здати справу з такого стану і мати на увазі свою Церкву і своє добро та не бути мотовилом в чужих, ворожих руках, що нам мотають вони й снують пряжу на свою одежу. І, треба признати, що такі великі кроки зближення й порозуміння в новіших часах були вже зроблені за Сл.Б. Митрополита Андрея Шептицького. Так само й тепер відбулася сердечна зустріч при великому здвизі православних у Банд Бруку з митрополитом Йоаном Теодоровичом. Там впали тоді великі слова: “Ми такі православні, як ви католики!” Це правда, і совісні студії виказують, що нема догматичних чи обрядових різниць. Нам треба всім станути на київській прадідній традиції, а не підлягати російській синодальщині й тим подібним впливам [...].»

«Яка могутня була наша держава за часів Володимира Великого і Ярослава Мудрого! Бо була в нас тоді одна віра і одна Церква, яка лучила духовно весь нарід, скріплювала усе державне життя і створювала свою культуру!

Чи не можна б цієї об'єднуючої акції обох Церков почати від узгіднення перекладів Святої Літургії і наших Богослужб, щоб молитися “одними устами і єдиним серцем”? А знову таке зближення з іншими християнськими згромадженнями треба розпочати від читання того самого Святого Письма, перекладеного з оригіналу. Очевидно, це зближення мусить відбуватися зі зрозумінням, поволі і поступенно. Здаймо собі раз справу, скільки хитрості вживають наші вороги, щоб піддержати розлам і роз'єднання між нашими Церквами. Будьмо собою! Дивімось на своє власне духовне добро, на спасіння наших душ – і тоді буде між нами єдність, в першу чергу на церковному полі, а опісля на національному й дер-

жавному! Треба добро Церкви й народу ставити вище своєї марної особистої амбіції і своїх особистих чи гуртових користей!

Це дуже відрадний об'яв, що це починають розуміти й відчувати всі віруючі України різних релігійних груп, що, об'єднавшись в одну помісну Українську Церкву під проводом патріарха, станемо твердиною, об яку будуть розбиватися всі ворожі удари, так релігійні, як і політичні».

«Перед нами свято Зіслання Святого Духа. Спільною гарячою молитвою звернімось до Нього, **як духа єдності**, щоб Він просвітив, надіхнув і дав силу для нашого об'єднання і єдності у вірі в одній Церкві. Бо Святий Дух устами св. ап. Павла зазиває нас: “Благаю вас, брати, ім'ям Господа нашого Ісуса Христа, щоб ви всі те саме говорили, щоб не було розколів поміж вами, але щоб були поєднані в однім розумінні і одній думці!” (1 Кор 1, 10).³²

Коли Патріарх Йосиф Сліпий писав це послання, він напевно це робив зі свідомістю патріарха, і не буде перебільшенням сказати, що ніхто тоді серед українців на рідних землях і на поселеннях не мав більшого авторитету, як він. Воістину він написав це послання як патріарх своєї Церкви і як етнарх всієї України.

Цей документ написаний в останніх роках понтифікату Папи Павла VI. Були і протести, а деякі церковники навіть гіршилися ним. Та всі ці голоси припинилися, коли архиєпископ Кароль Войтила став Папою Іваном-Павлом II. Він до нього мав велику пошану і не раз виявляв супроти нього, словом і ділом, свій подив і пошану.

Патріарх Йосиф відійшов у вічність 7 вересня 1984 р. і в своєму «Заповіті» залишив нам екуменічне напуття:

«Ставайте всі в обороні прав Української Католицької Церкви, але бороніть права Української Православної Церкви, так само жорсткою знищеною чужим насиллям! Бороніть також інші християнські і релігійні громади на українській землі, всі бо вони позбавлені основної свободи сумління і віровизнання та всі терплять за свою віру в Єдиного Бога!»

³² Твори... Т. IX. С. 264–266.

«Найближчими нам по вірі і крові є наші православні брати. Нас єднає традиція рідного християнства, спільні церковні і народні звичаї, спільна двотисячолітня культура! Нас єднає спільне змагання на самобутність рідної Церкви, за її Повноту, якої видимим знаком буде єдиний Патріярхат Української Церкви!»

«Отож заповітую вам усім: Моліться, працюйте і боріться за збереження християнської душі кожної людини українського роду і за весь Український нарід і просить Всемогучого Бога, щоб Він допоміг нам завершити нашу тугу за єдністю і наші змагання за церковне з'єднання у здвигненні Патріярхату Української Церкви!»³³

Еклезіологічні висновки

Безумовно, від молодого отця Йосифа Сліпого до Патріярха відбувся поважний розвиток його богословського, екуменічного та еклезіологічного вчення. Від богослова-неосхоласта і томіста, який зразу не сприймав повністю поняття колегіальності єпископського збору, постав засновник новітньої еклезіології сопричастя, яку, на жаль, він не мав змоги і часу повністю окреслити.

Усю свою працю від кінця II Ватиканського собору в напрямі визнання помісности, синодального і патріяршого устрою нашої Церкви можна окреслити двома словами, якими він нас закликав: «Будьте собою!». Ці слова стали неначе зачаттям тієї еклезіології, над якою доведеться працювати новообраному Папі Франциску і всім екуменістам та богословам доброї волі без різниці віровизнання: католики вони чи православні, англікани чи протестанти.

Випрацювання еклезіології сопричастя є викликом нашого і майбутнього покоління богословів.

Коли спільна Міжнародна комісія для богословського діалогу між Католицькою Церквою і Православною Церквою зібралася

³³ Див. : Заповіт Блаженнішого Патріярха Йосифа // *Благовісник Патріярха*. Кастельгандольфо; Рим, 1980–1984. Т. XVI–XX. Кн. 1–4. С. 279.

на свої наради у Белграді 2006 р., передав я тодішньому президентові Папської ради для єдності християн короткий «Меморандум» англійською мовою про *місце Східних Церков в католицькому сопричастті і їхню роль в екуменічних починах Церкви*.³⁴ Це була певна моя ініціатива і крок вказати належне місце Східних Церков у майбутній віднайденій єдності.

Немає змоги тут повністю цитувати цей документ, все ж хочу представити основні свої думки.

Основою всього є поняття «помісна Церква». На жаль, жодна західна мова не має відповідника для українського прикметника *помісний* та іменника *помісність*. Навіть російська мова не знає цього слова в іменниковій формі, а лише у прикметниковій. Латинський термін *Ecclesia Particularis* не передає його властивого значення, і тим менше німецький вислів *Teilkirche*. Цей німецький термін *Teilkirche* має, як на мене, надто «хірургічний характер» (начебто помісна Церква є чимсь вирізаним зі Вселенської Церкви) і не передає основного змісту терміна *помісність*.

JOANNES M. HОЕСК, OSB, у своєму коментарі до декрету II Ватиканського собору чітко пише, що «найпростіше – і найправильніше! – було б говорити про автономні Церкви»³⁵, однак самі східні соборові Отці не наважилися під час собору вжити цього вислову.

Щойно з оприлюдненням «Кодексу канонів Східних Церков» (ККСЦ) у 1992 р. деякі католицькі богослови почали вживати вислів *ECCLESIA SUI IURIS* – *Церква свого права*, що у грецькому варіанті означає «автономна Церква».

У своєму «Меморандумі» я спробував доказати, що поняття «помісна Церква» і поняття «автокефальна Церква» однакові, хоч я свідомий того, що католицькі богослови чи каноністи певною мірою бояться цього вислову.

³⁴ The Place of the Eastern Churches in the Catholic Communion and their Role in the Ecumenical Efforts of the Church.

³⁵ Див. : Johannes M. Hoesck, OSB. Kommentar zum Dekret über die katholischen Ostkirchen// *Lexikon für Theologie und Kirche* (LThK). Freiburg; Basel; Wien, 1966.

Три основні ознаки помісної, чи (і не біймося цього терміна) автокефальної, Церкви такі:

1) Помісна Церква повинна мати в собі мудрість і відвагу *бути собою*. Це означає, що має бути вірною супроти свого передання і традиції (літургійної, догматичної, канонічної і духовної), з якої родилася і які прийняла ця Церква.

2) Помісна Церква має бути відкритою і відчувати потребу ділитися своїми дарами з іншими Церквами, як і приймати дари інших Церков. У цьому саме полягає бути *у койнонії* – *IN COMMUNIONE* – *у сопричасті* з іншими помісними Церквами.

3) Помісна Церква повинна визнавати й інші Церкви-сестри такими, як вони є. Це означає приймати їхні традиції, закони, звичаї, а не накидати їм свої.

Я переконаний, що Українська Греко-Католицька Церква має своє місце серед східних Церков, однак вона бажає бути в сопричасті з Римською Церквою, тобто ці Церкви мають стати автокефальними Церквами в католицькому сопричасті. Це була б модель бажаної відновленої єдності в Церкві. Такою могла би бути Київська Церква нового часу. Сама Українська Церква, як й інші помісні Церкви, поокремо цього не досягнуть. До цього повинні прагнути і мають цього бажати всі східні Церкви (православні й католицькі). Римська Церква, зі свого боку, повинна бути відкритою до такого сопричастя.

Це не моя особиста думка. Такі думки і наміри чітко подані в багатьох документах нашої Церкви від завершення II Ватиканського собору. Про це ми читаємо в різних місцях «Заповіту» Патріярха Йосифа.

Погляньмо хоч би і на «Єкуменічну концепцію» УГКЦ, де під ч. 22 «Взаємини УГКЦ зі світовим православ'ям» читаємо:

«22. Втішаючись духовними добрими, що впливають із єдності з Апостольським Престолом, УГКЦ разом із тим сумує з приводу втрати євхаристійного спілкування з Церквою-Матір'ю історичної Київської Церкви – Церквою Царгороду, Нового Риму.

Відновлення такої єдності без утрати єдності з Апостольським Престолом залишається бажаною перспективою для УГКЦ. Цим буде відроджена давня традиція Київської Церкви, що була в єдності і з Римом, і з Царгородом».

А у своєму посланні від 13 квітня 2004 р. «Один Божий народ у краї на Київських пагорбах» Блаженніший Любомир пише:

«Мислити про єдність Київської Церкви означає не відмовлятися від скарбу сопричастя з різними християнськими центрами, а навпаки – збагатити здобутками цього сопричастя сукупні духовні надбання Київської Церкви. Від цього збагатилися б не тільки конфесійні гілки Київської Церкви, а й її Сестри, помісні Церкви Сходу і Заходу. Крім того, це дало б можливість позбутися руйнівного для Церкви дроблення і втілити в життя сучасний еклезіальний принцип “єднання в багатоманітності”».³⁶

Не можемо оминати увагою і «Листа» Блаженнішого Любомира до Предстоятеля Української Православної Церкви Блаженнішого Митрополита Володимира від 28 квітня 2008 р.,³⁷ в якому Блаженніший Любомир звертається до того ж питання. Ще у 1990-их рр. поняттям «сопрічасна Церква» займалася і Київська студійна група. Все це вказує, що наша Церква та її богослови вивчають це питання; щобільше, наша Церква це розуміє як свій виклик, а стимул до того дав Патріарх Йосиф своєю діяльністю в останніх двох десятиліттях свого життя, закликаючи нас «бути собою».

Є це і викликом для Вселенської Церкви ХХІ ст. і її богословів. Поняття «сопрічастя» є частиною самопізнання Церкви як Таїнства в духовній єдності людини зі Святою Трійцею. Це відношення

³⁶ Див. : *Благовісник Верховного Архiepіскопа Києво-Галицького Української Греко-Католицької Церкви Блаженнішого Любомира Кардинала Гузара*. Київ, 2004. № 4. С. 161.

³⁷ Див. : *Благовісник Верховного Архiepіскопа Києво-Галицького Української Греко-Католицької Церкви Блаженнішого Любомира Кардинала Гузара*. Київ, 2008. № 8. С. 116–118.

людини до Святої Трійці має два виміри: вертикальний (виявляється в тому, що така дійсність – це дар Божий) і горизонтальний (виявляється у співвідношенні вірних між собою). Отож основним є те, що саме таке співвідношення між помісними Церквами – це особливий дар Божий.³⁸ І наш обов'язок – цей дар Божий прийняти і його реалізувати та використовувати, обмінюючись ним і доповнюючи його з іншими помісними Церквами.

Немає змоги тут широко розглядати це питання. Ціллю моєї презентації було представити екуменічну та еклезіологічну думку Патріарха Йосифа, зокрема розвиток цього вчення впродовж його життя. Патріарх Йосиф не випрацював і не сформулював свого новішого бачення Церкви, бо відійшов у вічність, але він висловлював його у своїй праці і діях.

Думаю, що варто мені закінчити цей виклад призадумою. Всі ми переживали історичні дні від 11 лютого 2013 р., коли Папа Бенедикт XVI сповістив всьому світові, що зрікається свого Петрового служіння і відходить на пенсію. Це був великий прецедент в історії Церкви і вияв смиренности та покори, який викликав подив серед людей доброї волі. Однак ці події спонукають нас призадуматися саме над причиною, чому дійшло до того стану і чи не пора застановитися над розвитком еклезіології сопричастя однієї Церкви під проводом Петра, Єпископа Риму, саме в сопричасті з іншими помісними Церквами.

У першому тисячолітті так було. Єпископ Риму був і є *Протос*. Однак й інші помісні Церкви поставали, росли і розвивалися. На Сході творилися патріархати. На Заході фактично залишився лише один патріарх – Римський Архидієц. Кожна помісна Церква жила Христовим Євангелієм, творила свою традицію, духовність, устрій. У потребі, особливо під загрозою ересі і лженауки, єпископи збиралися на вселенські собори і доповнювали науку Вселен-

³⁸ Див. : Angelo Amato, SDB. *L'ecclésiologia di comunione e la Lettera // Comunionis Notio*. Roma, 2006. 2.

ської Церкви. До кризи дійшло, коли запанувала гріховність, жадоба влади, а зловживання були зі всіх боків, як Заходу, так і Сходу.

Західна Церква прямувала до монархічного принципу і творила всіма засобами піраміду, яку очолює Римський Єпископ. В історії ми були свідками насильств, зловживань, фальсифікацій (наприклад, *Псевдоізидорові Декретали*, *Даровизна (Донація) Константина* і т.п.). Витворився і сотеріологічний ексклюзивізм із боку Сходу та Заходу, і, на жаль, розірвано єдність і сопричастя.

Також були різні спроби відновити єдність, одначе, знову ж таки, гріховність і жадоба влади перемагали зі всіх боків. Унії не були сопричастям, їх на Заході сприймали радше як підпорядкування. Переважав той, хто мав силу – принцип наскрізь не євангельський, а то й не християнський.

Дійшло до 1870 р., коли на I Ватиканському соборі проголошено догму про непомильність Папи, але в тому участі східних помісних Церков майже не було.

Щойно II Ватиканський собор заговорив і проголосив колегіальність єпископського зібрання. Завдяки екуменічному діалогу заговорили про соборність, синодальність, помісність Церков. Однак пірамідальність структури в Церкві ще є наскрізь живою.

Останні події, що відбулися в Церкві, схиляють до глибокої застанови і переосмислення. Перед новим Папою Франциском, подібно як перед Папою Іваном XXIII, стоїть завдання скерувати Церкву в напрямі сопричастя, служіння у симфонії інших помісних Церков, які спільно доповнятимуть під проводом Петра передання і спадщину Церкви.

До тієї справи повинні взятися всі християни, не лише католики. Це виклик усьому християнству – віднайти свою єдність у різnorodності, й тим відновити вірогідність Церкви.

Може, настає час скликати черговий Вселенський собор, у якому візьмуть участь усі Церкви, що нині, на жаль, ще роз'єднані.

Від II Ватиканського собору минуло понад пів століття. Церква іде в цьому напрямі. Думки теперішнього Папи Франциска,

виголошені під час його візиту до Фанарі (Константинополя) перед Вселенським патріархом Варфоломієм у празник св. Андрія 30 листопада 2014 р.:

«Щоб вірно оберігати повноту християнського передання і довести до завершення замирення християн Сходу та Заходу, найвищу вагу має збереження і підтримання надзвичайно багатотієї спадщини Церков Сходу не лише в тому, що стосується літургійних та духовних традицій, а й у плані освяченого святими Отцями та Соборами канонічного правопорядку, який регулює життя цих Церков (див. UR №№ 15–16). Вважаю важливим наголосити на потребі пошанування цієї засади як основоположної взаємної умови відновлення повного сопричастя, яке не означає ні підпорядкування одного іншому, ні поглинення, а радше прийняття усіх дарів, що їх Бог дав кожному, щоб об'явити цілому світові велику тайну спасіння, здійснену Господом нашим Христом через Святого Духа. Хочу запевнити кожного з вас, що для досягнення бажаної мети (повної єдності), Католицька Церква не має наміру ставити жодних умов, крім вимоги сповідувати спільну віру, і що, у світлі навчання Святого Письма та досвіду першого тисячоліття, ми готові разом шукати способи, якими можна буде гарантувати необхідну єдність Церкви у теперішніх обставинах: єдиним, чого прагне Католицька Церква і до чого змагаю я як Єпископ Риму, “Церкви, що предсїдає в любові”, є сопричастя з православними Церквами»³⁹.

Саме такою має бути наша екуменічна «дорожня карта» на найближче майбутнє. В Українській Греко-Католицькій Церкві цій візії дали почин два наші велетні ХХ ст.: Слуга Божий Митрополит Андрей Шептицький і Патріарх Йосиф – Ісповідник. А завданням нашим і грядучих поколінь є це велике діло довершити.

³⁹ Апостольська подорож Святішого Отця Франциска до Туреччини (28–30 листопада 2014 р.). Патріарший храм св. Георгія, Стамбул, неділя, 30 листопада 2014 р. Божественна Літургія. Слово Святішого Отця. URL : www.vatican.va

rev. Athanasius D. McVay
Ukrainian Catholic Eparchy of Edmonton

VATICAN ARCHIVES AND METROPOLITAN ANDREY SHEPTYTSKY: DISCOVERIES AND FUTURE PERSPECTIVES

Vatican Archival Collections

Navigating any archive¹ is often a challenge to even the most dedicated of researchers, and the various archives of the Apostolic See each have their own particularities and challenges. The Roman Curia, which is the papal bureaucracy is divided into different departments, each with its own archive.² When papers are transferred from their current to their historical collections, some are moved to the central archive, until recently known as Vatican Secret Archive.³ Other departments maintain their own historical archives. Since 2 March 2020, by papal decree, scholars may also consult documents from the pontificate of Pope Pius XII, that is from March 1939 up to October 1958. However, after only a few days, the archive shut due to quarantine regulations imposed

¹ AAV – Archivio Apostolico Vaticano; ACO – Archivio della Congregazione per le Chiese Orientali;

ADSS – Actes et documents du Saint-Siège relatifs à la Seconde Guerre Mondiale; AES – Archivio della Segreteria di Stato, fondo Affari Ecclesiastici Straordinari; PIaSM – Polish Institute and Sikorski Museum (London); ed/s. – editor/s, f. – folio, fasc. – fascicolo (fascile), no. – numero (number), pos. – posizione (position), prot. – protocollo (protocol).

² Del Re N. *La Curia romana: Lineamenti storico-giuridici*. Città del Vaticano, 1998.

³ Carboni L. Gli archivi delle rappresentanze pontificie nell'Archivio Segreto Vaticano: versamenti e nuovi riordinamenti // *Religiosa archiviorum custodia: IV Centenario della Fondazione dell'Archivio Segreto Vaticano (1612–2012)*. Città del Vaticano, 2015.

throughout Italy. They have now been reopened to a small number of scholars, due to Covid-19 safety regulations.

We have all heard of the multi-faceted activities of Metropolitan Andrey Sheptytsky. Since he was not a monotone bishop but, as Cyrille Korolevskij describes him, the «ethnarch» of his people,⁴ he held conversations with several branches of the Roman Curia and wrote to every Pope from Leo XIII to Pius XII over a period of 46 years, from 1898 and his latest from 1944. Sheptytsky Correspondence may be found in the Vatican Apostolic Archives, the Archives of the Diplomatic Section of the Secretariat of State, of the Congregations the Eastern Churches, of Catholic Education, of the Doctrine of the Faith and others.

Oriental Congregation

During the War, the Metropolitan wrote at least 30 letters to the Pope and his officials. The largest number of documents are stored in the Archive of the Congregation for the Eastern Churches or Oriental Congregation for short.⁵ This includes original letters 3 addressed to Pius XII and at least 27 to Cardinal Eugene Tisserant, the head of the Congregation during the war.⁶ The archive also contains copies of Sheptytsky correspondence housed in other archives, which was forwarded for consultation. Five letters of Sheptytsky's letters to Tisserant, dated between July 1943 and March 1944, which would have originally

⁴ ACO, *Ponenze*, anno 1938, no. 1, prot. 1219/38, p. 105, votum of Korolevskij, 21 December 1936.

⁵ *The Catholic East*. Congregation for the Eastern Churches, Rome 2019: on the archive p. 140–143. Gianpaolo RIGOTTI. Sources Concerning Ukraine in the Archives of the Congregation for the Eastern Churches // *Ukraine's Re-Integration into Europe: A Historical Historiographical and Politically Urgent Issue* / ed. : G. Brogi, G. Lami (Alessandria 2005). P. 109–138. cfr. : Del Re N. *La Curia Romana...* P. 108–117.

⁶ ACO: *Ruteni* 4, pos. 480/28; *Ruteni* 85, pos. 296/41; *Oriente Dissidenti* 5, pos. 422/42; *Ruteni* 90, pos. 415/42; *Russi* 55, pos. 170/52; *Ruteni* 62, pos. 367/34; ACO, *Russi* 16, pos. 115/43.

been the Congregation's files, are missing with only photographic reproductions left behind.⁷

Secretariat of State

Sheptytsky's most revealing wartime letters were published in the late 1960s and early 1970s, in «Actes et documents du Saint-Siège relatifs à la Seconde Guerre Mondiale».⁸ The originals are all contained in the archives of the papal Secretariat of State, a department which used to be divided in two: with a section for internal affairs or church matters, and external affairs or matters pertaining to diplomacy with civil governments.⁹ The archive of the external affairs historical archive is housed at the Secretariat of State itself, whereas internal affairs historical files are accessible through the Vatican Apostolic Archive.¹⁰

So far, the Second section of the Secretariat of State Archive has yielded: 2 letters of the metropolitan to Pius XII, including the famous, most informative of 29–31 August 1942; two to the Nuncio in Hungary, Angelo Rotta; one to the Secretary of State, Cardinal Maglione; and Slipyi's letter to the Pope informing him that he had succeeded as metropolitan upon Sheptytsky's death. All the aforementioned letters were published in «Actes et Documents du Saint-Siège», many years ago.¹¹

There are brief references in other correspondence. For example, an Italian envoy Count Malvezzi's noted that Metropolitan: «possess moral prestige», but others some, such as Polish Dominican, Father Jacek

⁷ ACO, *Ucraini* 21, pos. 731/54, fasc. 1: the photographs are currently missing.

⁸ *Actes et documents du Saint Siège relatifs à la Seconde Guerre Mondiale*. Vol. 3/1–2: *Le Saint Siège et la situation religieuse en Pologne et dans le Pays Baltes, 1939–1945* / ed. : P.Blet, R.A. Graham, A. Martini, B.Schneider. Cité du Vatican, 1967.

⁹ Del Re N. *La Curia Romana...* P. 75–91, 428–434.

¹⁰ *Communication to researchers by the Prefect of the Vatican Secret Archives*, prot. 51.893. Vaticano, 16 December 2010. cfr. : A.D. McVay, L.Luciuk, eds. *The Holy See and the Holodomor*. Toronto, 2011. P. iv, xviii.

¹¹ AES, period V: *Polonia*, pos. 203, fasc. 10, 201; *Polonia*, pos. 216, fasc. 17, 33; *Polonia*, pos. 248, fasc. 2; *Russia*, pos. 687, fasc. 3, 7, 10, 16. cfr. ADSS, vol. 3/1–2.

Woroniecki, while admitting that «although he is a holy man» telling the villagers to elect their own officials during the German occupation was «damaging to the Catholic cause» (by which, he meant the same as «the Polish cause»¹²).

Vatican Apostolic Archive

The central Vatican archive, formerly known as «Secret» now renamed «Apostolic»¹³ is a conglomeration of a number of historical archives of Curial departments, archives of nunciatures and archives of noble families closely connected with the papacy.¹⁴ Files from this archive from the reign of Pius XII have not yet been viewed by Ukrainian scholars, since only 40 researchers at a time are currently permitted access.¹⁵ The earliest appointment I could obtain this year was for next March. However, Vatican archivist and historian Giovanni Coco has informed me that he could not find any Sheptytsky correspondence in these fonds, for the period of the Second World War, including a the draft of Pius XII's letter to Sheptytsky, dated 25 July 1942 which was published in «Actes et documents» from a copy. Was the original draft also moved to the Beatification archives?¹⁶

The archive of Archbishop Ivan Buchko, Sheptytsky's auxiliary bishop and later apostolic visitor for Ukrainians in western Europe, contains Second World War correspondence with Metropolitan Andrey.¹⁷ This

¹² AES, period V: *Polonia*, pos. 216, fasc. 19; *Russia*, pos. 695, fasc. 2.

¹³ Pope Francis. *Lesperienza storica insegna*. Apostolic Letter motu proprio. Città del Vaticano, 22 October 2019.

¹⁴ *Indice dei Fondi e relativi mezzi di descrizione e di ricerca dell'Archivio Apostolico Vaticano*. Città del Vaticano, September 2020. URL: www.archivioapostolicovaticano.va

¹⁵ URL : <http://www.archivioapostolicovaticano.va/content/aav/it/news/news/Avviso1.html>.

¹⁶ Interview with Dr Giovanni Coco. Rome, 16 September 2020.

¹⁷ *Beatificationis et Canonizationis Servi Dei Andreae Szeptyckij etc. // Epistolae Servi Dei*. Romae, 1965. Vol. IV. P. 33–60, 62, 66.

archive is currently being transferred from Buchko's former suite at Saint Josaphat's Papal College to the Oriental Congregation.¹⁸ Metropolitan Sheptytsky also corresponded with the rector of Saint Josaphat's, during the war,¹⁹ so there must have been a Sheptytsky file in the College Archive (which is entirely separate from the Buchko Archive).

In addition to archives belonging to the Apostolic See, in Rome, Sheptytsky correspondence also may be found in archives of religious orders such as the Basilians and the Jesuits. Kyr Andrey maintained epistolary contact with Jesuit General Superior, Włodzimierz Ledóchowski, throughout their lives.²⁰ There is a Sheptytsky fond in the Archive of Saint Sophia in Rome which is now being opened to select researchers. Perhaps it also contains documents from the period of the Second World War.

Themes

Newly accessible Vatican fonds shed light of Metropolitan Andrey's church mission and civic engagement during the difficult years of the Second World War, which included two occupations by totalitarian dictatorships. We are able to discover what information the Vatican possessed about the situation on the ground in western Ukraine and what it did not know.

After the war began and Poland was annexed by Germany and the Soviet Union, normal correspondence between Catholics and Rome was interrupted.²¹ Sheptytsky managed to smuggle a few urgent letters via couriers such as Father Yosyf Kladochny with aid of underground agents. Subsequent couriers, such as Byzantine Jesuit Father Jerzy Moskwa, were easily identified and apprehended by the Soviets. The most

¹⁸ Interview with Archivist Dr Gianpaolo Rigotti. Rome, 21 September 2020.

¹⁹ ACO, *Ruteni* 85, pos. 296/41, copy of Sheptytsky to Labai, 27 December 1941.

²⁰ Letters during the Second World War // *Epistolae Servi Dei*. Vol. IV. P. 387–390.

²¹ AES, *Stati Ecclesiastici*, per. V, pos. 625/II, fasc. 19. ACO, *Ruteni* 79, pos. 685/39, fasc. 2.

important letter to reach Rome was addressed to Cardinal Tisserant and dated 10 October 1939, in which Kyr Andrey asked for Yosyf Slipyi to be appointed his successor and for Slipyi and three others to be confirmed as exarchs for eastern Catholics in the Soviet Union.²² Kladochnyi immediately delivered the affirmative response to the first petition. Cardinal Tisserant laid aside the usual Roman protocols and, in his own hand and writing in code, wrote the unique formula of address: «Venerable Kyr Andrey».²³

For almost a year, between 26 December 1939 and September 1940 and then again between November 1940 and August 1941, no direct correspondence passed between the Metropolitan and Rome.²⁴ Sheptytsky and Slipyi had both been reported dead or imprisoned and the Vatican could not confirm their whereabouts.²⁵ Contact was resumed when the German army occupied Lviv in the summer of 1941 and Catholic military chaplains, in the Italian or Hungarian armies, brought news of Kyr Andrey to Rome, as requested by the Secretariat of State.²⁶

When correspondence did resume, Metropolitan Andrey sought confirmation from the Pope of his missionary agenda, to restore the union to its native lands. This was certainly a unionistic agenda but one to which, without anachronism or exaggeration, we can already attribute an ecumenical touch.²⁷

Sheptytsky's four exarchates in Soviet-occupied territory, made on the authority of the special faculties given him *ad personam* by Pius X in 1908, required some consideration and debate within the Roman Curia

²² ACO, *Ruteni* 85, pos. 296/41, f. 2, Sheptytsky to Tisserant, 10 October 1939.

²³ ACO, *Ruteni* 85, pos. 296/41, f. 11rv, Tisserant to Sheptytsky, 27 November 1939 // ADSS. Vol. 3/1. Doc. 52. P. 135–136.

²⁴ ACO, *Ruteni* 85, pos. 296/41.

²⁵ AES, *Stati Ecclesiastici*, period V, pos. 625/I, fasc. 2, 19. ACO, *Ruteni* 79, pos. 685/39, fasc. 1.

²⁶ AES, *Stati Ecclesiastici*, period V, pos. 688/A, fasc. 5. AES, *Russia*, per.V, pos. 690, fasc. 10. ACO, *Ruteni* 79, pos. 685/39, fasc. 3.

²⁷ ACO, *Oriente, Dissidenti* 5, pos. 422/42, Sheptytsky to Tisserant, 24 March 1942 // ADSS. Vol. 3/1. P. 552–556.

but resulted in an eventual confirmation *ad experimentum* from the pontiff, at Tisserant's prompting, given the emergency circumstances.²⁸

The Polish Embassy to the Holy See, which represented the Government in Exile in London since 1940, kept a sharp ear to happenings in Galicia. From time to time, Ambassador Casimir Papée furnished the Secretariat of State with news of Metropolitan Andrey and his co-religionists. The government was also worried about Ukrainians' loyalty to Poland and sent memoranda of protest when, for instance, it learned of support of a Ukrainian State in of 1941 in Lviv and of alleged correspondence signed by Ukrainian notables, including Sheptytsky, with German leaders.²⁹ Whereas, almost to the end of 1939, the Polish embassy was sending memoranda critical of Greek-Catholics, reflecting the policies of the regime then in power,³⁰ during the war these complaints ceased as the Government-in-Exile was keen to show concern for Ukrainians that were still officially considered Polish citizens by international law.³¹

The Secretariat of State and the Oriental Congregation had different views of Polish reports, the latter being much more critical of Polish sources whereas the former was inclined to accept the veracity of information from what it deemed «reliable sources».³² Bishop Buchko was also on hand, and being in communication with the metropolitan, was able to clarify and offer his own news and views.³³

Tisserant taking the helm of the Oriental Congregation was a signal to Sheptytsky that it was the right moment to ask the Pope to name his successor-in-waiting. But of the three names presented, it was only

²⁸ ACO: *Ruteni* 85, pos. 296/41; *Russi* 17, pos. 50/45.

²⁹ PIaSM, A.44: 53/3; 122/26; 122/30. AES, period V: *Russia* pos. 705, fasc. 1; *Stati Ecclesiastici*, pos. 728, fasc. 6. ACO, *Ruteni* 79, pos. 685/39, fasc. 3.

³⁰ AES, *Stati Ecclesiastici*, period V, pos. 187, fasc. 2–5. AAV, *Arch. Nunz. Varsavia* 293, 298. ACO, *Ruteni* 74, pos. 502/38.

³¹ AES, *Polonia*, period V: pos. 208, fasc. 2, 42; 209, fasc. 22.

³² AES, *Polonia*, per. IV: pos. 54., fasc. 59–62; pos. 67, fasc. 96–100; ACO, *Ruteni* 74, pos. 503/38.

³³ AES, *Russia*, per. V: pos. 705, fasc. 2. ACO, *Ruteni*: 79, pos. 685/39; 85, pos. 296/41.

the first, Yosyf Slipyi, that the metropolitan truly wanted. The nomination languished for three years, mainly due to the opposition of the Polish government.³⁴ It was only when the Second Republic ended that Sheptytsky obtained his coadjutor with the right of succession. But the Holy See still recognized the Polish Government in Exile and was bound by the concordat of 1925 to obtain the president's placet for bishop-ordinaries (eparchs).

After Lviv was occupied by the Soviets, Sheptytsky smuggled a letter to Tisserant who, in turn, convinced Pius XII to name Slipyi leave any objections from the Poles until after the war. The Papal Secretariat of State was not best pleased at the way in which this appointment had taken place, and thus it enjoined strict secrecy as to Slipyi's true status. Even after Lviv was taken by the Germans, which granted the Church a certain liberty, Rome told instructed Metropolitan not to reveal that Slipyi was coadjutor, although the news eventually leaked out.³⁵ In January 1945, from Moscow, Slipyi wrote Pius XII of Sheptytsky's death.³⁶ Subsequently several eye-witness accounts of the Metropolitan's last days were sent to the Vatican by priests such as Bronisław Kreuza (also known as Piotr Tadeusz Rzewuski) and Redemptorist superior Joseph de Vocht.³⁷

In researching Vatican archival collections for Sheptytsky material, we discover facts and historical interpretations that are not available elsewhere. Key decisions concerning the Ukrainian Greek-Catholic Church are made by the Pope assisted by his Curia. In knowing the views and actions of curial departments and officials, we will be able to obtain a

³⁴ ACO, *Ruteni* 71, pos. 580/37. AAV, *Arch Nunz. Varsavia* 293, fasc. 1288. PIaSM, A.44: 122/18; 122/250/1. cfr. : McVay A. D. The Apostolic See and Ukrainians: Metropolitan Andrei Sheptytsky and the Roman Curia // *Le gouvernement pontifical sous Pie XI: pratiques romaines et gestion de l'universel* / ed. : Pettinaroli L. Rome, 2013. P. 252.

³⁵ ACO *Ruteni* 79, pos. 685/39, fasc. 3 ACO, *Ucraini* 31, pos. 100/56, fasc. 1.

³⁶ AES, *Polonia*, per. V, pos. 203 P.O., fasc. 201, f. 54, Slipyi to Pius XII, 19 November 1944 // ADSS. Vol. 3/2. Doc. 586. P. 889.

³⁷ ACO, *Ruteni* 116, pos. 750/48, fasc. 1. ACO, *Ruteni* 129, pos. 810/48, fasc. 4.

better understanding of Kyr Andrey modus operandi, whether vis-à-vis the Pope and the Curia, or within his own territory.

Perspectives

Dr Yuriy Skira was kind enough to propose «recent finds and perspectives» as the title for my presentation. So far I have spoken only of the newly opened fonds and a few finds. There is still much research to do in Roman archives and thus it is the future perspectives which are the key. You will permit me to offer a few proposals:

There are still important finds to be made of Sheptytsky correspondence and the distinct possibility of finding letters not included in the unpublished «*Epistolae Servi Dei*», from the beatification documentation. For instance, where are the original letters addressed to the Oriental Congregation in 1943–1944? Perhaps the Postulation Office in Lviv or the Archive at Santa Sofia in Rome will yield up some discoveries; «*Epistolae Servi Dei*» lists thirty-seven letters written by the Metropolitan, during the war, to Ivan Buchko, his auxiliary-in exile. Research needs to begin in the Buchko and Saint Josaphat's College archives as well as Santa Sofia; and it needs to continue in the Basilian and Jesuit Generalate archives.

Andrey Sheptytsky is certainly worthy of a prominent place in world history, yet his historical figure has often and continues to be limited by narrow ideological confines, both by his critics and by his admirers.³⁸ In a period of great political ideologizing and historical polarization,

³⁸ Аввакумов Ю. Візантинізація й реформа: «східний поворот» Митрополита Андрія Шептицького у контексті богословсько-історичних суперечок першої третини XX століття // *Ковчег. Науковий збірник з церковної історії* / відп. ред. : О. Турій. Львів : Вид-во УКУ, 2016. С. 103–147; and in : *Kościół, naród, państwo: Działalność i dziedzictwo Metropolity Andrzeja Szeptyckiego* / ed. : Szeptycki A.R. Warszawa, 2011. P. 51–105; Nowak M. *Metropolita Andrzej Szeptycki – między rzeczywistością historyczną a mitologiczną // Mity i stereotypy w dziejach Polski i Ukrainy w XIX i XX wieku* / ed. : Czyżewski A., Stobieski R., Toborek T., Zaskilniak L. Warszawa; Łódź, 2012. P. 302–319.

Sheptytsky research faces a greater challenge for objectivity than ever before. Serhii Plokhyy's work, «Ukraine and Russia: representations of the past», contrasts and compares historical paradigms of Ukrainian and Russian history, from ancient times to the present. Among other things, he notes that twentieth century Ukrainian historians insistence on a national paradigm resulted in the side-lining important elements. One areas where Ukrainian historians have so far failed to offer a master narrative concerns the Second World War. Certain powerful historical myths need to be challenged. Plokhyy proposes that a multi-ethnic approach to Ukrainian history is one of the most promising.³⁹ Could such an approach not also be applied to Sheptytsky history, given that he himself was a multi-ethnic and a son of many worlds, Poland, Ukraine, Church, civic leadership. And could we not also apply the approach to Ukraine as a civilizational and cultural borderland to Sheptytsky's pastoral mission, especially in view of his lifetime ideal of Church Union?⁴⁰

In order to such research to happen, we Sheptytsky historians need the support of the Ukrainian Greek-Catholic Church hierarchy and the friendship and cooperation of Ukrainian institutions of higher learning. My final proposal is simply an echo of proposals made by Bishop Michael Hrynchyshyn⁴¹ and, more recently, by Magdalena Nowak in an article entitled «Reflections on research work for a monograph on Metropolitan Andrey Sheptytsky».⁴² An authoritative biography on the Metropolitan is needed and can only be a group effort. It will require the participation of the fine scholars gathered here as well as other international experts. In order for our material to have an impact on how

³⁹ Plokhyy S. *Ukraine and Russia: representations of the past*. Toronto, 2008.

⁴⁰ ACO, *Ruteni* 71, pos. 580/37, f. 3rv, Sheptytsky to Pius XI, undated [30 November 1937].

⁴¹ Hrynchyshyn to McVay: 8 February 2002; 7 February 2005: notation on Koubech to Hrynchyshyn, no. 034/2005, 31 January 2005. Conversation with Hrynchyshyn M. Rome, 2012.

⁴² Nowak M. Refleksje o pracy badawczej nad monografią o metropolicie Andrzeju Szeptyckim // *Biografistyka we współczesnych badaniach historycznych: Teoria i praktyka* / ed. : Kobuszewska J., Stobieska R. Łódź, 2017. P. 149–163.

the world sees Kyr Andrey, it must be translated into English, French, Italian, German, Polish, languages other than Ukrainian which is read by few internationally. In this way, we offer the best of Ukrainian scholarship and share our fascination with the incredible figure of Andrey Roman Alexander Maria Sheptytsky with the Universal Church and with other Churches, and all people of good will.

ДОДАТКИ

Додаток 1

ПРОГРАМА МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВОЇ ОНЛАЙН-КОНФЕРЕНЦІЇ ДО 155-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ МИТРОПОЛИТА АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО

26 вересня, субота

14.15-14.30. *Привітання*

Привітання учасників конференції від ігумена Святоуспенської Унівської Лаври Студійського Уставу ієромонаха **Йони (Максіма)**

14.30-14.35. *Організаційні моменти*

д-р Юрій Скіра, Український католицький університет

Дискусійна панель «Ідентичність та родина Митрополита Андрея Шептицького»

14.35-15.05

д-р Наталія Заболотна, Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського. До історії служіння роду Шептицьких: рідкісна друкована грамота єпископа Варлаама Шептицького

15.05-15.15. Запитання

15.15-15.45

dr hab. Magdalena Nowak, Uniwersytet Gdański

Metropolita Andrzej Szeptycki i jego bracia u progu I wojny światowej w świetle korespondencji rodzinnej

15.45-15.55. Запитання

15.55-16.25

д-р Ганна Дидик-Меуш, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ

Мистецтво проповіді від неканонічних Євангельських текстів кінця XVI – першої половини XVII ст. і до першої третини XX ст.: традиція і модерн мови Митрополита Андрея Шептицького

Додаток 1

16.25-16.40. Запитання

16.40-17.10

д-р габ. Анджей Шептицький, Варшавський університет

Родина Шептицьких: сучасність та роль спадщини Митрополита

17.10-17.20. Запитання

27 вересня, неділя

Дискусійна панель «Суспільні виклики міжвоєнного часу»

14.00-14.30.

д-р Оксана Сурмач, Львівський національний університет імені Івана Франка
Роль соціальної опіки Церкви в діяльності Митрополита Андрея Шептицького

14.30-14.40. Запитання

14.40-15.10

д-р Вікторія Чернописька, Національний університет «Львівська політехніка»

Уніоністична діяльність Митрополита Андрея Шептицького

15.10-15.20. Запитання

15.20-15.50

д-р Анатолій Бабинський, Український католицький університет
Діаспора та ідея патріархату УГКЦ в добу Митрополита Андрея Шептицького

15.50-16.00. Запитання

16.00-16.30

Ієромонах Полікарп (Марцелюк), ЧСВВ, Місія «Постуляційний центр беатифікації і канонізації святих УГКЦ»

Від пастирського послання до втілення моделі вдовичо-сиротинського фонду праведним Андреем Шептицьким

14.30-16.40. Запитання

16.40-17.10

д-р Зіновій Свєреда, незалежний політичний та економічний аналітик
Історичний досвід Митрополита Андрея Шептицького для сучасних реформ

17.10-17.20. Запитання

28 вересня, понеділок

Дискусійна панель «Друга світова війна і виклики тоталітаризму»

14.00-14.30

д-р Ліліана Гентош, Львівський національний університет імені Івана Франка

Митрополит Андрей Шептицький та вересень 1939 р.: події та проблеми

14.30-14.40. Запитання

14.40-15.10

д-р Юрій Скіра, Український католицький університет

Невідомий Голокост: Митрополит Андрей Шептицький та ієромонах Йоан (Петерс)

15.10-15.20. Запитання

15.20-15.50

о. д-р Атанасій Маквей, Едмонтонська єпархія УГКЦ

Ватиканські архіви та Митрополит Андрей Шептицький: знахідки та перспективи

15.50-16.00. Запитання

16.00-16.30

Колет Хартвіч, експертка з питань розвитку уряду Великого Герцогства Люксембург

Митрополит Андрей Шептицький і міф українського антисемітизму

16.30-16.40. Запитання

29 вересня, вівторок

Дискусійна панель «Культурна спадщина

Митрополита Андрея Шептицького»

17.00-17.30

д-р Ігор Медвідь, Львівський національний літературно-меморіальний музей Івана Франка

Іван Франко очима очільників Греко-Католицької Церкви: порівняльний аналіз позицій Митрополита Сильвестра Сембратовича та Митрополита Андрея Шептицького

17.30-17.40. Запитання

17.40-18.10

о. д-р Іван Дацько, *Український католицький університет*
Патріарх Йосиф Сліпий – послідовник богословської думки Митрополита Андрея Шептицького

18.10-18.20. Запитання

18.20-18.50

о. д-р Андрій Чировський, *Інститут східнохристиянських студій ім. Андрея Шептицького*

Чому Митрополит Андрей далі такий загадковий для нас? Роль містичної духовності як підґрунтя всієї діяльності Праведного Митрополита

18.50-19.00. Запитання

19.00-19.40

Мирослав Маринович, *Український католицький університет*
Митрополит Андрей Шептицький: християнські розв'язки одвічних проблем

19.40-19.50. Запитання

30 вересня, середа

11.00.-12.00

Презентація книги «Я для вас готовий і життя віддати...»: твори Праведника народів світу ієромонаха Даниїла (Тимчини) / упоряд.: Ю. Скіра. – Львів: «Свічадо», 2020.

Учасники презентації:

Богдан Трояновський, Юрій Скіра, Ганна Дидик-Меуш

Уперше презентуються твори Праведника народів світу ієромонаха Даниїла (Дмитро Тимчина, 1900–1972), який під час німецької окупації за дорученням Митрополита Андрея Шептицького переховував єврейських дітей у сиротинці при Святоуспенській Унівській Лаврі. Подані у книзі документи зберігаються в Центральному державному історичному архіві України в місті Львові, в архіві Святоуспенської Унівської Лаври Студійського Уставу, в архіві Постуляційного центру монастирів Студійського Уставу,

Програма Міжнародної наукової онлайн-конференції

у Львівській національній науковій бібліотеці України ім. В. Стефаника. Вони відображають світогляд та внутрішній світ людини, яка в роки Голокосту, ризикуючи власним життям та життям своїх співбратів у монастирі, рятувала єврейських дітей.

ДОПОВІДАЧІ

- Мирослав Маринович** / *проректор із питань призначення та місії* / Український католицький університет (Україна)
- Наталія Заболотна** / *старший науковий співробітник* / Національна Бібліотека України ім. В.І. Вернадського (Україна)
- Магдалена Новак** / *професор* / Гданський університет (Польща)
- Ганна Дидик-Меуш** / *старший науковий співробітник* / Інститут українознавства ім.І. Крип'якевича НАНУ (Україна)
- Анджей Шептицький** / *професор* / Варшавський університет (Польща)
- Ігор Медвідь** / *заступник директора* / Львівський національний літературно-меморіальний музей Івана Франка (Україна)
- о. Іван Дацько** / *президент* / Інститут екуменічних студій, Український католицький університет (Україна)
- Оксана Сурмач** / *доцент* / Львівський національний університет імені Івана Франка (Україна)
- Вікторія Чернописька** / *доцент* / Національний університет «Львівська політехніка» (Україна)
- Анатолій Бабинський** / *дослідник* / Український католицький університет (Україна)
- Ієромонах Полікарп (Марцелюк), ЧСВВ** / *голова Місії Постуляційний центр беатифікації і канонізації святих УГКЦ* (Україна)
- Зіновій Свереда** / *незалежний політичний та економічний аналітик* (Україна)
- Ліліана Гентош** / *старший науковий співробітник* / Інститут історичних досліджень / Львівський національний університет імені Івана Франка (Україна)

Додаток 1

Юрій Скіра / керівник проектів та програм / Центр дослідження українсько-польсько-словацького пограниччя / Український католицький університет (Україна)

о. Атанасій Маквей / дослідник / Едмонтонська єпархія УГКЦ (Канада)

о. Андрій Чировський / засновник і професор / Інститут східнохристиянських студій ім. Андрея Шептицького / Коледж святого Михаїла в Університеті Торонто (Канада)

Колет Хартвіч / експерт із питань розвитку уряду Великого Герцогства Люксембург / Берлін (ФРН)

**Міжнародна наукова онлайн-конференція
до 155-річчя від дня народження
Митрополита Андрея Шептицького**

**під патронатом
Отця і Глави
Української Греко-Католицької Церкви
Блаженнішого Святослава Шевчука**

**Концепція та реалізація
Юрій Скіра / Україна**

**Дизайн, промоція, трансляція
Златослава Скіра / Україна**

Додаток 2

PROGRAM OF THE INTERNATIONAL ACADEMIC ONLINE CONFERENCE DEDICATED TO THE 155TH ANNIVERSARY OF METROPOLITAN ANDREY SHEPTYTSKY'S BIRTH

September 26, Saturday

2.15 pm-2.30 pm. *Welcoming speech*

Welcoming the conference participants by the Superior of the Univ Holy Dormition Lavra of the Studite Rule, **Hieromonk Jona (Maksim)** (UA)

2.30 pm-2.35 pm. *Organizational matters*

Dr Yuriy Skira, Ukrainian Catholic University (UA)

Discussion panel 'Identity and family of Metropolitan Andrey Sheptytsky'

2.35 pm-3.05 pm.

Dr Natalia Zabolotna, National V.I. Vernadsky Library of Ukraine

On the history of service of the Sheptytskys: a rare printed diploma of bishop Varlaam Sheptytsky (UA)

3.05 pm-3.15 pm. Questions

3.15-3.45 pm.

Dr hab. Magdalena Nowak, University of Gdansk

Metropolitan Andrey Sheptytsky and his brothers on the threshold of World War I, through the prism of family correspondence (PL)

3.45 pm-3.55 pm. Questions

3.55 pm-4.25 pm.

Dr Hanna Dydyk-Meush, I. Krypyakevych Institute of Ukrainian Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine

The art of preaching from non-canonical Gospel texts of the late XVIth – the first half of the XVIIth century and up to the first third of the XXth c.: tradition and modern style of Metropolitan Andrey Sheptytsky's language (UA)

4.25 pm-4.40 pm. Questions

4.40 pm-5.10 pm.

Dr hab. Andrzej Szeptycki, *University of Warsaw*

The Sheptytsky's: contemporaneity and the role of the Metropolitan's heritage (PL)

5.10 pm-5.20 pm. Questions

September 27, Sunday

**Discussion panel 'Identity and family
of Metropolitan Andrey Sheptytsky'**

2.00 pm-2.30 pm.

Dr Oksana Surmach, *Ivan Franko National University of Lviv*

The role of social care of the Church in the Metropolitan Andrey Sheptytsky's activity (UA)

2.30 pm-2.40 pm. Questions

2.40 pm-3.10 pm

Dr Viktoriya Chornopyska, *Lviv Polytechnic National University*

Unionistic activity of Metropolitan Andrey Sheptytsky (UA)

3.10 pm-3.20 pm. Questions

3.20 pm-3.50 pm

Dr Anatoliy Babynskiy, *Ukrainian Catholic University*

Diaspora and the idea of the patriarchate of the Ukrainian Greek Catholic Church in the Metropolitan Andrey Sheptytsky's epoch (UA)

3.50 pm-4.00 pm. Questions.

4.00 pm-4.30 pm.

Hieromonk Polikarp (Martseliuk), *OSBM, Mission Postulation Centre of Beautification and Canonization of the Saints of the UGCC*

From the Pastoral Epistle to the implementation of the model of widow-orphan fund by Righteous Kyr Andrey Sheptytsky (UA)

2.30 pm-2.40 pm. Questions

4.40 pm-5.10 pm.

Dr Zinoviy Svereda, *independent political and economic analyst*

Historical experience of Metropolitan Andrey Sheptytsky for modern reforms (UA)

5.10 pm-5.20 pm. Questions

September 28, Monday

Discussion panel ‘World War II and the challenges of totalitarianism’

2.00 pm-2.30 pm.

Dr Liliana Hentosh, *Ivan Franko National University of Lviv*

Metropolitan Andrey Sheptytsky and September of 1939: events and challenges (UA)

2.30 pm-2.40 pm. Questions

2.40 pm-3.10 pm.

Dr Yuriy Skira, *Ukrainian Catholic University*

The unknown Holocaust: Metropolitan Andrey Sheptytskyi and Hieromonk John Peters (UA)

3.10 pm-3.20 pm. Questions

3.20 pm-3.50 pm.

Rev. Dr Athanasius McVay, *Edmonton eparchy of the UGCC*

Vatican archives and Metropolitan Andrey Sheptytsky: findings and prospects (UA)

3.50 pm-4.00 pm. Questions

4.00 pm-4.30 pm.

Colette Hartwich, *development assistance expert for the government of Luxemburg*

Metropolitan Archbishop Andrei Sheptytskyi and The Myth of Ukrainian Antisemitism (ENG)

4.30 pm-4.40 pm. Questions

September 29, Tuesday

**Discussion panel ‘Cultural heritage
of Metropolitan Andrey Sheptytsky’**

5.00 pm-5.30 pm.

Dr Ihor Medvid, *Lviv Ivan Franko National Museum Literary and Memorial Museum*

Ivan Franko as seen by the heads of the Greek Catholic Church: comparative analysis of the standpoints of Metropolitan Sylvester Sembratovych and Metropolitan Andrey Sheptytsky (UA)

5.30 pm-5.40 pm. Questions

5.40 pm-6.10 pm.

Rev. Dr Iwan Dacko, *Ukrainian Catholic University*

Yosyf Slipyi – the follower of the theological ideas of Metropolitan Andrey Sheptytsky (UA)

6.10 pm-6.20 pm. Questions

6.20 pm-6.50 pm.

Rev. Dr Andriy Chirovsky, *Andrey Sheptytsky Institute of Eastern Christian Studies*

Why does Metropolitan Andrey remain so mysterious for us? The role of mystic spirituality as the basis for all the activity of the righteous Metropolitan (UA)

6.50 pm-7.00 pm. Questions

7.00 pm-7.40 pm.

Myroslav Marynovych, *Ukrainian Catholic University*

Metropolitan Andrey Sheptytsky: Christian solutions to eternal problems (UA)

7.40 pm-7.50 pm. Questions

September 30, Wednesday

11.00 am-00.00 pm.

Presentation of the book

‘I am even ready to sacrifice my life for you ...’: works by the Righteous Among the Nations, hieromonk Danyyil (Tymchyna) / Compiled by Yu. Skira. – Lviv: Svichado, 2020.

Presentation participants:

Bohdan Troyanovskyi, Yuriy Skira, Hanna Dydyk-Meush

The works by the Righteous Among the Nations, hieromonk Danyyil (Dmytro Tymchyna, 1900–1972) who kept hiding Jewish children during the German occupation upon the Metropolitan Andrey Sheptytsky’s commission in the orphanage at the Univ Holy Dormition Lavra are presented for the first time. The documents provided in the book are kept in the Central State Historical Archive of Ukraine in the city of Lviv, in the archive of the Univ Holy Dormition Lavra of the Studite Rule, in the archive of the Postulation Centre of the Monasteries of the Studite Rule, in Lviv V. Stefanyk National Scientific Library of Ukraine. They reflect the world outlook and the inner world of the individual who risked his own life and the life of his co-monks in the monastery to save Jewish children during the years of the Holocaust.

SPEAKERS

- Myroslav Marynovych** / *vice-rector on appointment and mission* / Ukrainian Catholic University (Ukraine)
- Nataliya Zabolotna** / *senior research fellow* / National V. I. Vernadsky Library of Ukraine (Ukraine)
- Magdalena Nowak** / *professor* / University of Gdansk (Poland)
- Hanna Dydyk-Meush** / *senior research fellow* / I. Krypyakevych Institute of Ukrainian Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine (Ukraine)
- Andrzej Szeptycki** / *professor* / University of Warsaw (Poland)
- Ihor Medvid** / *deputy director* of Lviv Ivan Franko National Literary and Memorial Museum (Ukraine)
- Fr. Ivan Dacko** / *president* / Institute of Ecumenical Studies / Ukrainian Catholic University (Ukraine)
- Oksana Surmach** / *associate professor* / Ivan Franko National University of Lviv (Ukraine)
- Viktoriya Chornopyska** / *associate professor* / Lviv Polytechnic National University (Ukraine)
- Anatolii Babynskiyi** / *researcher* / Ukrainian Catholic University (Ukraine)
- Hieromonk Polikarp (Martseliuk), OSBM** / *head of the Mission Postulation Centre of Beautification and Canonization of the Saints of the Ukrainian Greek Catholic Church* (Ukraine)
- Zinoviy Svereda** / *independent political and economic analyst* (Ukraine)
- Liliana Hentosh** / *senior research fellow* / Institute of Historical Studies / Ivan Franko National University of Lviv (Ukraine)
- Yuriy Skira** / *project and program manager* / Centre of Ukrainian-Polish-Slovak Frontier Studies / Ukrainian Catholic University (Ukraine)
- Fr. Athanasius McVay** / *researcher* / Edmonton eparchy of the Ukrainian Greek Catholic Church (Canada)
- Fr. Andriy Chirovsky** / *founder and professor* / Andrey Sheptytsky Institute of Eastern Christian Studies / University of St. Michael's College of the University of Toronto (Canada)
- Colette Hartwich** / *Development assistance expert for the government of Luxembourg* / Berlin (Germany)

**International academic online conference dedicated to the 155th
anniversary of Metropolitan Andrey Sheptytsky's birth**

**under the patronage of the Father and Head
of the Ukrainian Greek Catholic Church
His Beatitude Sviatoslav Shevchuk**

**Concept and Implementation: Yuriy Skira / Ukraine
Design, Promotion, Broadcast: Zlatoslava Skira / Ukraine**

Наукове видання

МАТЕРІАЛИ
Міжнародної наукової онлайн-конференції
до 155-річчя від дня народження
МИТРОПОЛИТА АНДРЕЯ
ШЕПТИЦЬКОГО

Упорядник Юрій Скіра
Літературний редактор Ганна Дидик-Меуш
Верстка Ростислав Рибчанський

Видавництво «КОЛЕСО»
www.kolesopublishing.com.ua
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців:
Серія ЛВ № 59 від 26.07.2010

Підписано до друку 10.03.2021. Формат 60.84/16.
Гарнітура Minion Pro. Наклад. 100 прим.
Ум. друк. арк. 11,4. Обл.-вид. арк. 8,2

Друк: ТзОВ «Компанія “Манускрипт”»
вул. Руська, 16, м. Львів, тел.: (+38032) 235-51-40
Свідоцтво про реєстрацію ДК 3628 від 19.11.2004

Контактна адреса:
Святоуспенська Унівська Лавра Студійського Уставу
81216, с. Унів Перемишлянського району Львівської області
тел.: (03263) 5-81-21

Presentations from the International academic online conference dedicated to the 155th anniversary of Metropolitan Andrey Sheptytsky's birth / compiled by Yuriy Skira, edited by Hanna Dydyk-Meush. – Lviv: Koleso, 2021. – 220 p.

The collection includes presentations delivered by the participants of the International academic online conference (September 26–30, 2020) to commemorate the 155th anniversary of Metropolitan Andrey Sheptytsky's birth. It raises issues related to various aspects of the activity of the onetime Head of the Ukrainian Greek Catholic Church. Its publication is directed toward a wide range of readers, who are striving to learn more about the history of the Ukrainian Greek-Catholic Church in the twentieth century.